

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ

**А. ҚОДИРИЙ НОМИДАГИ ЖИЗЗАХ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА
ИНСТИТУТИ**

Тасдиқлайман:

Ўқув ишлари проректори

проф. Н. Алимов

2014 йил 29 август

Ижтимоий фанлар кафедраси

Маънавият асослари фанидан

МАЪРУЗАЛАР МАТНИ

Ўқитувчи: Маматқулов Санжар

Жиззах – 2014

1-MAVZU: ISLOM KARIMOVNING MILLIY–MA’NAVIY TIKLANISH KONSEPSIYASI, UNING MILLIY MUSTAKILLIKNI MUSTAXKAMLASH VA MILLIY TARAKKIYOTDAGI AXAMIYATI

Reja:

1. Islom Karimov tomonidan milliy-ma’naviy tiklanish konsepsiyasining ishlab chikilishi va uning mohiyati.
2. Islom Karimovning ma’naviyat tushunchasiga ta’rifi, uning nazariy va metodologik ahamiyati.
3. Mustakillik yillarida milliy ma’naviyatning tiklanishi va rivojlanishida Islom Karimovning xizmatlari.

1-masala bayoni. Ma’naviyat jamiyat tarakkiyoti, millat kamoloti va shaxs barkamolligini belgilab beruvchi asosiy mezonlardan biri xisoblanadi chunki, ma’naviyat rivojlangandagina jamiyatda iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy barkarorlik vujudga keladi xamda mamlakat va millat tarakkiy etadi. Bu uz navbatida shaxsning barkamol rivojlanishi uchun zarur bulgan zamin bulib xizmat kiladi. Buni chukur xis kilgan va uz kalbidan utkazgan Prezidentimiz Islom Karimov mamlakatimiz uz mustakilligini kulga kiritgandan keyin ona zaminimizda demokratik jamiyatni kurishning nazariy konsepsiyasini ishlab chikar ekan, iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy xayotni kayta kurishni milliy-ma’naviy tiklanish bilan uygun xolatda bulishi kerakligini xam ilmiy asoslab berdi. U uzining xajmi jixatdan kichik bulsa xam, ammo mamlakatimizda yangi jamiyat kurishning ilmiy-nazariy asoslarini aks ettirilishi jixatdan mukammal, fundamental dastur bulgan «Uzbekistonning uz istikloli va tarakkiyoti» nomli asarida mustakillikdan keyin Uzbekistonni rivojlantirishning ma’naviy soxasidagi strategik vazifalarini xam belgilab berdi. Umuman bu asar Uzbekistonda yangi jamiyat kurishning ilmga asoslangan dasturi xisoblanadi. Chunki unda iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy xayotni kayta kurish soxasida ilgari surilgan barcha goyalar utgan davrda uzining ifodasini topdi va jamiyatimiz tubdan yangi boskichga kutarildi.

Islom Karimov ushbu asarida mustakil Uzbekistonni rivojlantirishning ma’naviy-axlokiy negizlarini belgilab berar ekan, «Uzbekistonni yangilash va rivojlantirishning uz yuli turtta asosiy negizga asoslanadi» – deb kursatadi va kuyidagilarni belgilab beradi.

- umuminsoniy kadriyatlarga sodiklik;
- xalkimizning ma’naviy merosini mustaxkamlash va rivojlantirish;
- insonning uz imkoniyatlarini erkin namoyon kilishi;
- vatanparvarlik¹.

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т: ўзбекистон, 1993, 74-бет.

Asarda ana shu negizlarning mohiyati xam ochib berilgan. Jumladan, Islom Karimov shunday yozadi: «Mustakil Uzbekistonning kuch-kudrati manbai – xalkimizning umuminsoniy kadriyatlarga sodikligidir.

Xalkimiz adolat, tinchlik, axil-kushnichilik va insonparvarlikning nozik kurtaklarini asrlar osha avaylab – asrab kelmokda. Uzbekistonni yangilashning oliy maksadi ana shu an’analarni kayta tiklash, ularga yangi mazmun bagishlash, zaminimizda tinchlik va demokratiya, farovonlik, madaniyat, vijdon erkinligi va xar bir kishini kamol toptirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratishdir»².

Kurinib turibdiki, Prezidentimiz uz asarida ma’naviyatimizni rivojlantirish vazifalarini belgilab bergan.

Muallif xalkimizning ma’naviy ildizlari chukur ekanligini aloxida ta’kidlaydi, ularni kayta tiklash va yangi mazmun bilan boyitish zarurligini strategik vazifa sifatida belgilaydi. Bu masalaga aloxida e’tibor berish zarurligini ta’kidlayotganimizga asosiy sabab shuki, muallif keyingi asarlarida xam ma’naviy merosimizni kayta tiklash goyasini ijodiy rivojlantiradi va uning millatimiz ma’naviy tarakkiyoti uchun asosiy yunalish bulishini asoslab beradi.

Islom Karimov xalkimizning buyuk fazilatlari xakida tuxtalib insonparvarlikning uzbeklarga xos kirralarini kursatib berishga e’tiborni karatadi. Jumladan, «Insonparvarlik bu uzbek xalki milliy ruxiyatining ajralmas fazilatidir. Shafkatsizlik va zuravonlik uning tabiatiga yotdir».

Xuddi mana shu fazilatlarimizning mohiyatini talabalarga yetkazish muallimning diqqat markazida bulishi zarur. Chunki milliy ma’naviyatimizning asosiy manbalari ana shunga borib takaladi. Bugungi yoshlarimiz buning mohiyatiga yetib borishlari zarurdir.

Asarda ma’naviyatning xalkimizning ma’naviy ruxini mustaxkamlash va rivojlantirishdagi roli xam asoslab berilgan. Jumladan, Prezidentimiz shunday yozadi: «Xalkimizning ma’naviy ruxini mustaxkamlash va rivojlantirish – Uzbekistonda davlat va jamiyatning eng muxim vazifasidir. Ma’naviyat shunday kimmatbaxo mevaki, u bizning kadimiy va navkiron xalkimizning kalbida butun insoniyatning ulkan oilasida uz mustakilligini tushunib yetish va ozodlikni sevish tuygusi bilan yetilgan».

Ma’naviyatning milliy tarakkiyotidagi urni va uni uzlashtirish zarurligi asarda ilmiy asoslangan: «Ma’naviyat uz xalkining tarixini, uning madaniyati va vazifalarini chukur bilish va tushunib yetishga suyangandagina kudratli kuchga aylanadi».

Ma’ruzani ukish jarayonida muallim talabalarga bugungi kunda milliy ma’naviyatni rivojlantirish davlat siyosatida ustivor vazifa sifatida belgilanganligini Prezidentning yukoridagi goyalarini chukur tushuntirish orkali asoslab berishi lozim.

Islom Karimov uz asarida mamlakatimizda milliy ma’naviyatni tiklash va rivojlantirish davlat siyosatida ustivor vazifa ekanligiga e’tiborni karatib kuyidagi konseptual goyani ilgari suradi. U shunday yozadi: «Oldin odamlarga moddiy boylik berish, sungra ma’naviyat

² ўша жойда.

tugrisida uylash kerak deydiganlar xak bulmasa kerak. Ma'naviyat – insonning, xalkning, jamiyat, davlatning kuch-kudratidir. U yuk joyda xech kachon baxt-saodat bulmaydi...»

Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan bu konseptual goyaning nazariy va amaliy ahamiyati shundaki: birinchidan, bu bilan muallif sobik shurolar davrida ma'naviyatni rivojlantirishga uchinchi darajali omil sifatida karalishining ijtimoiy-siyosiy, iktisodiy va ma'naviy-ma'rifiy inkirozining sabablarini xam kursatib beradi. Ikkinchidan, ma'naviyatni rivojlantirmasdan, shaxsning ma'naviy-ruxiyatini uzgartirmasdan turib jamiyatda kuzlangan maksadni amalga oshirish mumkin emasligiga asosiy e'tiborni karatgan.

Prezidentimizning yana bir muxim konseptual goyasi ma'naviyat shaxsning eng muxim mezoni va shuning bilan birga uni kamolotga eltuvchi, uz-uzini anglatuvchi va uz imkoniyatlarini yuzaga chikartiruvchi ulkan omil ekanligini ilmiy asoslaganligidir.

Islom Karimovning milliy-ma'naviy tiklanishga bagishlangan konsepsiyasida vatanparvarlikning shaxs ma'naviyatining ajralmas kismi ekanligini asoslab berish aloxida urinni egallaydi. Xakikatan xam uz Vatanini sevmagan, uning xar karich yeri uchun mas'ulligini xis etmagan xar bir inson ma'naviy jixatdan kashshok xisoblanadi. Muallim talabalar dikkatini xuddi mana shu goyaning moxiyatini tushunib yetishga karatishi lozim.

Prezidentimiz mazkur asardagi milliy-ma'naviy tiklanish vazifasini amalga oshirishga bagishlangan konsepsiyalarini uzining boshka asarlarida ijodiy rivojlantirgan, yangi mazmun bilan boyitgan, tarakkiyotimizning yangi boskichida yuzaga kelayotgan muammolarni xal kilish extiyojlariga mos ravishda uning yangi yunalishlarini belgilab bergan.

Xususan, ular «Uzbekiston iktisodiy isloxatlarni chukurlashtirish yulida», «Uzbekistonning siyosiy-ijtimoiy va iktisodiy istikbolining asosiy tamoyillari», «Amir Temur – faxrimiz, gururimiz», «Uzbekiston XXI asr busagasida: xavfsizlikka taxdid, barkarorlik shartlari va tarakkiyot kafolatlari», «Barkamol avlod Uzbekiston tarakkiyotining poydevori», «Tarixiy xotirasiz kelajak yuk», «Jamiyatimiz mafkurasi xalkni – xalk, millatni – millat kilishga xizmat etsin», «Uz kelajagimizni uz kulimiz bilan kurmokdamiz («Turkiston» gazetasining muxbiri savollariga javoblar)», «Ollox kalbimizda, yuragimizda («Turkiston press» axborot agentligi muxbirining savollariga javoblar)», «Uzbekiston XXI asrga intilmokda», «Ozod va obod Vatan, erkin va farovon xayot – pirovard maksadimiz», «Milliy mafkura – kelajak poydevori», «Donishmand xalkimizning mustaxkam irodasiga ishonaman («Fidokor» gazetasi muxbiri savollariga javoblar)» kabi asarlari, nutklari va muxbirlar savollarida uz ifodasini topgan.

Prezidentimizning yukoridagi asarlarida ilgari surilgan konseptual goyalarni umumlashtiradigan bulsak, ular kuyidagi yunalishlarni uz ichiga oladi:

- ma'naviy meros va diniy kadriyatlarni chukur uzlashtirish, millatimizning uz-uzini anglashiga erishish, milliy gurur va iftixor tuygularini izchillik bilan mustaxkamlash;
- mustakillik sharoitida milliy goya va milliy mafkurani shakllantirish xamda uni xalkimiz dunyokarashiga aylanishiga erishish;
- ta'lim tizimini islox kilish, kadrlar tayyorlashning milliy dasturini amalga oshirish asosida barkamol avlodni shakllantirish, soglom avlod dasturini amalga oshirish asosida jismonan bakuvvat, ruxi, fikri soglom, iymon-e'tikodi butun, bilimli, ma'naviyati yuksak, mard va jasur vatanparvar avlodimizni shakllantirish;

mexnat kilishlarini talab etadi. Xuddi mana shu jarayonda yuzaga kelgan muammolarni xal kilish uchun yuksak ma'naviy e'tikod va sabr-tokat bilan odamlarni uyushtirish, ular dunyokarashida yangi jamiyat taffakkurini shakllantirish muxim vazifa darajasiga kutariladi.

Mamlakatimizda ana shu buyuk muammolarni xal etish jarayonlari ketmokda. Ularni mavaffakiyatli xal etishda ertangi kunimiz davomchilari bulgan yosh avlodni tarbiyalab voyaga yetkazishimiz zarur. Shuning uchun xam prezidentimiz ogir iktisodiy muammolarni xal etish jarayonlari murakkab xolatda kechayotganliga karamasdan kadrlar tayyorlash dasturini ishlab chikish, uni kabul kilish va xayotga tadbik etish masalasini asosiy vazifa sifatida belgilab berdi xamda uni amalga oshirishda raxbarlik kilmokda. U Oliy Majlisning IX sessiyasidagi ma'ruzasida bu dasturning axamiyatini shunday ta'kidladi: «Lunda kilib aytganda, bugungi kunda oldimizga kuygan buyuk maksadlarimizga, ezgu niyatlarimizga erishishimiz, jamiyatimizning yangilanishi, xayotimizning tarakkiyoti va istikboli amalga oshirilayotgan isloxatlarimiz, rejalarimizning samarali takdiri – bularning barchasi, avvalambor, zamon talablariga javob beradigan yukori malakali, ongli, mutaxassis kadrlar tayyorlash muammosi bilan chambarchas boglikligini barchamiz anglab yetmokdamiz».

Prezidentimizning milliy-ma'naviy tiklanishni amalga oshirishga xizmat kiluvchi yana bir konseptual goyasi soglom avlodni tarbiyalab voyaga yetkazish zaruriyatini ilmiy asoslanganligidir. Uning soglom avlod konsepsiyasida shaxsning jismonan, ruxan bakuvvat bulishi, yuksak bilim, ma'naviyat, tafakkur va fidoyi vatanparvar bulishi kabi talablarga javob beradigan avlodni nazarda tutiladi. Shuning uchun xam u «...farzandlari soglom yurt kudratli buladi, kudratli yurtning farzandlari soglom buladi»⁷ – degan goyani ilgari suradi.

Milliy-ma'naviy tiklanishimizda yoshlarimiz ma'naviyatini yuksak darajaga kutarish, ularning xozirgi zamon fan, texnika va texnologiya yutuklarini chukur uzlashtirishlari katta omil ekanligi Prezidentimiz tomonidan ilmiy asoslangan.

Xakikatdan xam jaxonning rivojlangan mamlakatlari tajribalari kursatib turibdiki, kaysi mamlakat yoshlari zamonaviy fan, texnika va texnologiya yutuklarini kanchalik mukammal egallasa, mamlakat tarakkiyotiga kushadigan xissalari shunchalik samarali buladi, ma'naviyat yuksaladi va mamlakatning xozirgi zamon jaxon sivilizasiya tizimiga kirib borishi tezlashadi.

Prezidentimiz ishlab chikkan milliy-ma'naviy tiklanish konsepsiyasida insoniyatning asrlar davomida yaratgan va umumjaxon mulkiga aylangan barcha boyliklarini milliy ma'naviyatimizning ajralmas kismiga aylantirish xam asosiy urinni egallaydi. Jumladan, u «Fidokor» gazetasi muxbiri bergan savollariga bergan javoblarida dunyo xalklari ma'naviy mulkiga aylangan faylasuflarning asarlari xaligacha uzbek tilida yoshlarimizga yetib bormaganligini kattik tankid kilib shunday ta'kidlaydi: «Dunyo tan olgan kup ulug faylasuflarning asarlari xanuzgacha uzbek tilida nashr etilmagani tufayli aksariyat ziyolilar, xususan, yoshlarimiz ularning goyaviy karashlari bilan yaxshi tanish emas Sokrat va Platon, Nisshe va Freyd kabi olimlarning xozirgi zamon chet el faylasuflarining kitoblarini xam tushunarli kilib, izox va sharxlar bilan uzbek tilida chop etish naxotki mumkin bulmasa?»⁸.

⁷ Президент И.А.Каримовнинг Конституция кунига ба²ишланган тантанали маросимдаги нут³и: -Хал³ с'зи, 1999 йил 8 декабр.

⁸ Каримов И.А. Миллий исти³лол мафкуриси – хал³ эъти³оди ва буюк келажакка ишончдир. Тошкент: Ўзбекистон, 2000 йил, 34-35 бетлар.

Yukorida keltirilganlardan kurinib turibdiki Prezidentimiz milliy-ma'naviy rivojlanishimizni jaxon xalklarining ilgor ma'naviyat tafakkuri tarakkiyoti bilan uygun ravishda rivojlantirish vazifasini kun tartibiga kuymokda.

Prezidentimiz tomonidan ishlab chikilgan milliy-ma'naviy tiklanishning ilmiy-nazariy konsepsiyasi juda katta amaliy ahamiyatga egadir. Bu mustakillik yillarida ma'naviy tarakkiyotimizda kulga kiritilgan yutuklar misolida uz tasdigini topdi.

2-masala bayoni. Ma'naviyatning inson va millat kamolotidagi xamda jamiyat tarakkiyotidagi urnini anik bilib olish xamda shu asosda uni rivojlantirish, uning moxiyatini xamda mazmunini ilmiy taxlil kilishni takozo etadi.

Avvalo shuni ta'kidlash lozimki, sobik shurolar tizimi sharoitida ma'naviyat bugungi xolatda urganilmagan. U ma'naviy madaniyatning tarmogi sifatida yoki olimlar asarlarida tilga olingan xolos.

Bu juda murakkab masalaga shu darajada «e'tiborsizlik» ataylab kilingan. Chunki u shaxs va millatning ichki ruxiy saloxiyati bilan boglik bulgan omildir, shuning uchun shaxsning ruxiy olamiga kirib borish, uni mustakil fikr yuritishga, millatning esa ma'naviy-ruxiy olamini yuzaga chikarish, uning uzini uzi anglashga, uz mustakilligini kulga kiritish va uzi xoxlagan tarakkiyot yulidan borishiga yul kuymaslik davlatning rasmiy siyosati darajasiga kutarilgan edi.

Tugri, milliy madaniyat xakidi kup yozilgan va kup gapirilgan, ammo nomi aytilsa xam amalda «yagona» sovet adabiyoti, san'ati, axloki va xakozolar shaklida aks ettirilgan. Bundan kuzlangan maksad shaxs va millatni ma'naviy kashshok kilish, uni totalitarizm tuzumiga xizmat kildirish va itoatda ushlab turish edi.

Shurolarning xuddi mana shu jirkanch maksadlarini talaba yoshlarga keng tushuntirib berishga ma'ruzachi e'tiborini karatishi zarur.

Ma'naviyatni shaxs, millat, davlat va jamiyatning kudratli kuchi sifatida urganish fakat mamlakatimiz uz mustakilligini kulga kiritgandan keyingina boshlandi. Uni bu shaklda urganish esa xech mubolagasiz aytish mumkinki, mustakillik sharoitidagi milliy tafakkur tarakkiyotimizda yangi yunalishdir. Bu yunalishning paydo bulishini va uning konseptual goyalarini nazariy jixatdan ishlab chikish Prezidentimiz Islom Karimov nomi bilan boglikdir. Uning asarlari, risolalari, ma'ruzalarida ma'naviyat tushunchasi moxiyati ochib berilgan. Bu ma'naviyatni mustakil omil sifatida urganish uchun katta ahamiyatga ega buldi. Chunki xar kanday ilgari surilayotgan goyalarining moxiyati ochib berilmas ekan, uning jamiyat tarakkiyotida millat va shaxs kamolotidagi rolini belgilash mumkin bulmaydi.

Prezidentimiz milliy tarakkiyotimizning dasturi darajasiga aylangan birinchi asari «Uzbekistonning uz istikloli va tarakkiyot yuli» dayok ma'naviyatning inson xayotidagi ahamiyatini ochib berib shunday yozgan edi: «Ma'naviyat insonga xavodek, suvdek zarur. Saxrodagi sayyox xar doim bulokdan chankogini bosadi. Xuddi shuningdek inson xam necha-necha azoblar va kiyinchilik bilan ma'naviyat chashmasini izlaydi»⁹.

⁹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иттиҳод, сиёсат, мафкура. (Нутқлар, маълумотлар сўмбатлар). Т: Ўзбекистон, 1993, 78-бет.

Mamlakatda utkazilayotgan isloxatlar va uning vazifalarini belgilab berishda Prezidentimiz yana ma'naviyatni rivojlantirish masalasiga kaytib shunday yozadi: «Moddiy isloxatlar, iktisodiy isloxatlar – uz yuliga. Ularni xal qilish mumkin. Xalkning ta'minotini xam amallab turish mumkin, ammo ma'naviy isloxatlar – kullik, mu'telik iskanjasidan ozod bulish, kaddini baland tutish, ota-bobolarimizning udumlarini tiklab, ularga voris bulish – bundan ogirroq va bundan sharaflirok vazifa yuk, bu dunyoda».

Prezidentimiz ma'naviyat tushunchasi mazmunini ochib berar ekan: «Yer, oila, ota-ona, bolalar, karindosh-uruglar, kuni-kushnilar, xalk, mustakil davlatimizga sadokat, insonlarga xurmat, ishonch, xotira, vijdon, erkinlik – ma'naviyatning ma'nosi ana shunday keng» – deb ta'kidlaydi.

Ma'naviyat uz-uzidan shakllanadigan narsa emas, u avvalo xar bir insonning ichki ma'naviy saloxiyatini shakllantirish yulida barcha moddiy va ma'naviy boyliklarni uzlashtirish, Vatan va millat manfaatlari yulida xalol, fidoyilik bilan mexnat qilish jarayonida shakllanadi. Shu ma'noda xam Prezidentimiz «Ma'naviyat – takdirning exsoni emas. Ma'naviyat inson kalbida kamol tapishi uchun u kalban va vijdonan, akl va kul bilan mexnat qilishi kerak» ligini ta'kidlaydi.

Oalabalarga Prezidentimiz tomonidan ilgari surilayotgan xuddi mana shu konseptual goyaning moxiyatini tushuntirib berish katta axamiyatga molikdir. Talaba uzining kundalik xayotida millat va Vatan manfaatlari yulida fidoyilik kursatish ruxiyatiga ega bulsin.

Prezidentimiz asarlarini kunt bilan urganib borar ekansiz, ularda oldingi asarlarda ilgari surilgan goyalar keyingilarida ijodiy rivojlantirilgan, mazmunan va moxiyatan boyitilganligini kuramiz. Eng asosiysi shundaki, ana shu boyitish jarayonida jamiyat va millatimiz tarakkiyotida sodir bulgan ijobiy uzgarishlar bilan bir katorda yuzaga kelgan yangi muammolarni xal etishning nazariy asoslari uz ifodasini topgan. Jumladan, u Oliy Majlisning XIV-sessiyasidagi «Uzbekiston XXI asrga intilmokda» mavzusidagi ma'ruzasida ma'naviyat tushunchasiga kuyidagi fundamental ta'rifni beradi: «Ma'naviyat... insonni ruxiy poklanish va yuksalishga da'vat etadigan, inson ichki olamini boyitadigan, uning iymon-irodasini, e'tikodini mustaxkamlaydigan vijdonini uygotadigan kudratli botiniy kuch...» dir.

Bu ta'rif uzining mazmuni va moxiyati bilan ma'naviyat tushunchasini uzida tula aks etgan. Unda insonning ichki ruxiy olamini ifodalovchi barcha komponentlar uz ifodasini topgan va uning inson barkamolligini ta'minlashdagi katta kuch ekanligi belgilab berilgan. Shu munosabat bilan ma'naviyatning jamiyatni rivojlanishidagi roli xakida Prezidentimiz tomonidan keltirilgan kuyidagi fikrlarining moxiyatini tushunib olib, uni bevosita xar birimiz uzimizning kundalik vazifamizga aylantirishimiz millatimiz va mamlakatimiz tarakkiyotini ta'minlash uchun muxim amaliy axamiyatga egadir. «Barchamiz yaxshi anglab olishimiz kerakki, xayotimizning boshka soxalaridagi axvol, amalga oshirilayotgan isloxatlarimizning samaradorligi, avvalo xalk ma'naviyatining tiklanishi, tarixiy merosimizning keng urganilishi, an'analarimizning saklanishi, madaniyat va san'at, fan va ta'lim rivoji bilan uzviy boglikdir».

Prezidentimiz ma'naviyatning moxiyatini ochib berish bilan bir vaktida bu soxada amalga oshirilishi kerak bulgan isloxatlarning strategik yunalishlarini xam belgilab beradi. Shu jumladan, u «Fidokor» gazetasi muxbiri savollariga bergan javoblarida kuyidagilarni ta'kidlaydi: **«... avvalambor yoshlarimizning iymon-e'tikodini mustaxkamlash, irodasini bakuvvat qilish, ularni uz mustakil fikrga ega bulgan barkamol insonlar kilib**

tarbiyalash. Ularning tafakkurida uzligini unutmaslik, ota-bobolarning mukaddas kadriyatlarini asrab-avaylash va xurmat kilish fazilatlarini karor toptirish, ularning, men uzbek farzandiman, deb gurur va iftixor bilan yashashga erishishidir».

Bu kursatilgan konseptual vazifalarni muvaffaqiyatli amalga oshira olsak prezidentimiz tomonidan jamiyatni ma'naviy yangilash borasida belgilab bergan kursatmalarini bajara olishimiz mumkin buladi. Belgilangan bu vazifalar Vatanimiz va millatimiz istikboli uchun uta muxim axamiyatga ega ekanligini tarakkiyotimizning utgan davri tula tasdikladi.

Prezidentimiz tomonidan ishlab chikilgan milliy-ma'naviy tiklanish va ma'naviy yangilanish kosepsiyasining juda katta nazariy va metodologik axamiyatga ega ekanligini aloxida ta'kidlash lozim. Fikrimizcha ularning axamiyati kuyidagilardan iborat:

Birinchidan, bu konsepsiya sobik shurolarning totalitar tuzumi sharoitida boy milliy-ma'naviy madaniyatimizning inkirozga yuz tutganligini va uning sabablarini tushunishga;

ikkinchidan, sobik shurolarning utkazgan zuravonligi, zulmi va jinoyatkorona xatti-xarakatlariga karamasdan, milliy-ma'naviy merosimizning ildizlari mustaxkam bulganligi uchun bu zuravonliklarga bardosh berib, uz saloxiyati va xususiyatlarini saklab kololganligini tushunib yetishga, xuddi shuningdek, ana shu omil mustakilligimiz sharoitida kuch, kudrat, milliy gurur va iftixor tuygularimiz uchun manba bulayotganligini tushunib yetishga;

uchinchidan, xar bir millat, u son jixatdan kichikmi, yoki kattami undan kat'iy nazar mustakillik ularning xar biri uchun xavo va suvdek zarur ekanligini, fakat mustakillik millatni milliy-ma'naviyatini saklab kolishga, uni rivojlantirishga va keyingi avlodga yetkazish baxtiga muyassar etadigan asosiy omil ekanligini tushunishga, bu esa xar bir millatdoshimiz va vatandoshimizning mustakillikdek ulug ne'matni saklab kolishi uchun fidoiyluk kursatishi ma'naviyatning yuksak belgisi ekanligini kalban xis etishga imkon beradi;

turtinchidan, milliy-ma'naviy tiklanishning moxiyatini, «ma'naviyat» tushunchasi, uning shaxs, millat kamoloti, davlat va jamiyat tarakkiyotidagi urnini bilib olishga, uni rivojlantirish uchun merosimizni chukur uzlashtirish, tinmay izlanish, ma'rifat, fan, texnika va texnologiya yutuklarini sabot bilan uzlashtirish xamda Prezidentimizning bugungi tarakkiyotimizni ta'minlaydigan «kuch – bilim va tafakkurda» – degan ilmiy va amaliy axamiyatga ega bulgan konseptual goyasiga izchillik bilan amal kilishimiz;

beshinchidan, milliy mustakilligimizni mustaxkamlash va isloxatlarni amalga oshirish jarayonida milliy-ma'naviy tiklanishimiz oldida turgan vazifalar kulamini bilib olishga va uni amalga oshirishda umummilliy safarbarlik xarakatini avj oldirishda fidoiyluk kursatish zarurligini;

oltinchidan, talaba yoshlarning milliy-ma'naviy tiklanish borasida ular oldida turgan vazifalarni bilib olishga, milliy gurur, iftixor, fidoyilik, vatanparvarlik, insoniyluk kabi oliyjanob fazilatlarini shakllantirish – mustakilligimizni mustaxkamlash va tarakkiyotimizning asosiy sharti ekanligini tushunib yetish;

yettinchidan, milliy istiklol goyaning ma'no va mazmunini chukur anglashimizga, mustakillikni mustaxkamlash jarayonida ma'naviy yangilanishimiz borasidagi strategik vazifalarimizning asosiy yunalishlarini va kulamini chukur bilib olishimiz xamda ularni

amalga oshirishda fidoiylilik kursatishimizning ahamiyatini tushunib yetishimiz zarurligi kabilardir.

Yukoridagilardan kurinib turibdiki, Prezidentimiz tomonidan ishlab chikarilgan milliy ma'naviy tiklanish ilmiy-nazariy konsepsiyasi juda katta nazariy, metodologik va amaliy ahamiyatga egadir. Bu konsepsiya kelajakda masalani yana xam chukurroq urganishimiz uchun asos buladi.

3-masala bayoni. Uzbek xalki 130 yilcha mustamlakachilik istibdodi ostida yashadi. Bu davr mobaynida uning milliy-ma'naviy merosi paymol etildi, tarixi soxtalashtirildi, ilmiy, madaniy binobarin ma'naviy merosga niglistik karash xukm surib cheklab kuyildi. Xalkimizning ongi sal bulmasa ijtimoiy adolatsizlik, ma'naviyatsizlik, nopoklik va yovuzlikka karshilik kursatolmay yuvvosh yashayverishga kunikib kolayozgan edi. Uzok yillar mobaynida mustamlaka iskanjasida kun kechirgan xalkimiz uz tarixiy-ma'naviy merosidan tulakonli, erkin-emin foydalanish imkoniyatidan maxrum bulib keldi.

Mustakillikka erishishimizdan avval: kim Imom al-Buxoriy, Xuja Axmad Yassaviy, Imom at-Termiziy, Najmiddin Kubro, Abu Mansur Matrudi, al-Marginoniy, Gazzoliy, Nakshband kabi allomalarimizning nomini tilga olar, ular koldirgan boy ma'naviy merosni urganish imkoniyatiga ega edi?;

Kim Kur'oni Karimni, Xadislarni, dinu-islomni erkin ukiy va urgana olardi?;

Kim Amir Temur, Mirzo Ulugbek, Bobur Mirzo singari ma'naviy madaniyatimizning yulduzlari bulgan buyuk zotlar nomini erkin-emin tilga olar edi?;

Kim Abdulla Kodiriy, Chulpon, Usmon Nosir, Fitrat, Bexbudiy kabi ma'rifatparvar, millatparvar bulgan ulug zotlarni eslay olardi?;

Bu kabi savollarning son-sanogi yuk. Mana shularning uzi xam milliy ma'naviyatimizning nakadar toptalganligini ta'kidlovchi misollardir.

Fakat mustakillikni kulga olishimiz sharofati tufayligina ma'naviy merosimizni, kuxna va navkiron tariximizni urganish, jaxon sivilizasiyasidagi munosib urnimizni tiklash va demokratik jamiyat kurishdek baxtga musharraf buldik.

Bunday imkoniyatlarni kulga kiritishimizda xalkimizning sevimli farzandi, ulkan davlat va siyosat arbobi, yetuk olim, vatanparvar va millatparvar inson Islom Karimovning yetakchilik va raxbarlik roli asosiy rol uynadi.

Mustakillikni kulga kiritganimizdan keyingi yillar ichida iktisodiy, ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy soxalarda katta muvaffakiyatlar kulga kiritildi. Mamlakatimizda siyosiy barkarorlik vujudga keltirildi, bozor munosabatlariga utib bormokdamiz, milliy ma'naviy poklanish va tiklanishimizning murakkab vazifalarini vazminlik bilan amalga oshirmokdamiz.

Prezidentimizning milliy ma'naviy tiklanishimiz borasida kilgan xizmatlari xakida fikr yuritganda, ularning konseptual goyalarni ishlab chikish bilan bir katorida ana shularni amalga oshirish borasida kilayotgan katta xizmatlari xakida aloxida ta'kidlash lozim buladi. Jumladan, 1994 yildayok respublikamizda «Ma'naviyat va ma'rifat» jamoatchilik markazini tuzish tugrisida farmon chikarganlari, ularning faoliyatini takomillashtirish xakida gamxurlik kursatayotganliklarini aytish joiz. Mustakillik yillarida ma'naviy merosimiz raxnamolari

nomlari tiklandi, ular tavallud topgan kunlar nishonlanmokda, asarlari chop etildi va etilmokda. Chunonchi, Baxouddin Nakshband tavalludining 675 yilligi; Najmiddin Kubro tavalludining 850 yilligi keng nishonlandi. 1998 yilda Imom al-Buxoriy xazratlarining 1225 yilliklari, Axmad al-Fargoniyni 1200 yilligi nishonlanishida bosh-kosh bulganliklarini ta'kidlash lozim.

Mustakillik yillari Kur'oni Karim uzbek tiliga tarjima kilinib kup nusxada chop etildi. Imom al-Buxoriyning turt jildlik xadislari chop etish tugallandi. Xoja Axmad Yassaviyning «Xikmatlar» tuplami chop etildi. Kuplab Kur'oni Karim sharxlariga oid kitoblar xam chop etilganligini va ulardan xalkimiz baxramand bulayotganligining guvosi bulib turibmiz.

Mustakillik yillari Iydi Ramazon va Kurbon Xayit kunlari diniy kadriyatlarimizning bayrami sifatida nishonlanmokda. Navruz umumxalk bayrami sifatida xalkimiz xayotidan mustaxkam urin oldi. Xar yili 3000 dan ortik vatandoshlarimiz muborak xaj safarlarini ado etmokdalar. Mustakillik yillari kuplab masjid va madrasalar ta'mirlandi.

Amir Temur, Mirzo Ulugbek, Bobur Mirzolarining nomi kayta tiklandi. Amir Temur tavalludining 660 yilligi, Mirzo Ulugbekning esa 600 yilligi keng nishonlandi va shu munosabat bilan yurtimizda bekios ma'naviy-ma'rifiy ishlar amalga oshirildi.

Mustakillik tufayli milliy istiklolimiz kurashchilari Abdulla Kodiriy, Chulpon, Fitrat, Usmon Nosir, Bexbudiy va boshkalarining nomi tiklandi, asarlari chop etildi, ular tavallud topgan kunlar umummilliy bayram sifatida nishonlandi.

Katagon yillarida millatimiz mustakilligini ta'minlash yulida kurbon bulgan xalkimizning ana shu sevikli farzandlarining muborak nomlarini abadiylashtirish maksadida Vatanimiz poytaxti Toshkent shaxrida Shaxidlar xiyoboni barpo etildi.

Uzok tariximiz, boy madaniyatimiz, serkirra ma'naviyatimizdan guvoxlik beruvchi Xiva va Buxoro shaxarlarining 2500 yillik tuyllari 1997 yilda katta tantanalar bilan nishonlandi.

Vazirlar maxkamasining karoriga binoan xalkimizning milliy kaxramoni buyuk vatanparvar Jaloliddin Manguberdi tavalludining 800 yilligi, xalkimizning buyuk merosi xisoblangan «Alpomish» dostonining 1000 yilligi, milliy-ma'naviyatimiz rivojiga ulkan xissa kushgan buyuk davlat arbobi, fan xomiysi Muxammad Rizo Erniyozbek ugli Ogaxiyni 190 yilliklari 1999 yilda keng nishonlandi.

Bu yil esa iloxiyot ilmining dargasi Abu Mansur al-Moturidiyni muborak yubileyi, kelgusi yil yana bir ulkan merosimiz xisoblangan «Avesto»ning 2700 yilligini nishonlashga kizgin tayyorgarliklar ketmokda.

Uzbek tilining davlat tili darajasiga aylanishi borasida bir kator ijodiy ishlar amalga oshirildi. Jumladan, davlat idoralarida ish yuritish, shaxarlarda kuchalar va joylarni nomlashda tarixiy xakikat tiklanmokda. Ma'naviy merosimiz sanalgan kuplab asarlar uzbek tiliga tarjima etilmokda. Xullas, mustakillik yillari biz uchun uzbek tilining xalk va davlat xayotidagi asosiy axamiyati va urnini tiklash borasida sezilarli ishlar amalga oshirildi. Shu tarika millatning kadr-kimmati, mustakil davlatimizning kadr-kimmati mustaxkamlandi, maktablar va oliy ukuv yurtlarida uzbek tilini rusiyzabon yoshlarning urganishi uchun xam katta imkoniyatlar yaratib berilmokda.

Mustakillik yillari ma'naviyatimizning muxim elementi xisoblangan ta'lim va tarbiya tizimiga milliy rux bag'ishlashda bir kator ishlar amalga oshirildi. Ayniksa, Prezidentimiz tashabbusi va bevosita raxbarligi ostida «Ta'lim tugrisida konun», «Kadrlar tayyorlashning milliy dasturi» va «Soglom avlod dastur»ining kabul kilinishi milliy ma'naviyatimizning yuksalishida, mamlakatimizning kelajakda rivojlangan mamlakatlar katoridan munosib urin egallashi, millatimizning obru-e'tiborining oshib borishida muxim axamiyatga ega buldi.

Bugungi kunda mamlakatimizning eng iktidorli 2000 dan ortik yoshlari rivojlangan xorijiy mamlakatlarning oliy ukuv yurtlarida ta'lim olmokdalar. «Maxalla», «Kamolot», «Soglom avlod uchun», «Nuroni», «Ulugbek», «Umid», «Ustoz» kabi jamgarmalar xam Prezidentimiz tashabbusi bilan vujudga keldi. Ular bugungi kunda ta'lim, tarbiya va milliy ma'naviyatimizni rivojlantirish ishlariga katta yordam bermokda. Eng muximi bugungi kunda mustakilligimiz ta'minlandi, millatimiz kadrini, gururini, or-nomusini, milliy-ma'naviy merosimizni tiklash borasidagi xarakatimiz Prezidentimiz raxnamoligida xakikatga aylandi.

Bu xakikat. Bundan xech kim, xatto muxoliflarimiz xam kuz yumolmaydi. Bu muvaffakiyatlarimiz utmishda fakat orzu edi, xolos. Kilingan ishlar, ma'naviy merosimizni uzlashtirish, milliy uzligimizni anglash va boshka kuplab ma'naviy xayotimizda sodir etilgan uzgarishlar mustakilligimizning mevasi xisoblanadi.

Shuning bilan bir katorda milliy-ma'naviy tiklanish borasida kulami jixatidan juda katta vazifalar turibdi. Biz millatimiz tarixi va merosini chukur urganishimiz lozim buladi. Zero, Prezidentimiz Islom Karimov ta'kidlaganidek, «Biz xalkni nomi bilan emas, balki madaniyati, ma'naviyati orkali bilamiz, tarixining tag-tomirigacha nazar tashlaymiz».

Yukorida keltirilgan yutuklarni kulga kiritishimizni xalkimiz adolatli ravishda Prezidentimiz nomi bilan boglaydi.

Milliy-ma'naviy tiklanishimiz borasida Prezidentimiz tomonidan amalga oshirilgan muxim nazariy va amaliy axamiyatga ega bulgan ishlar katoriga yana kuyidagilarni kushish lozim buladi:

a) milliy-ma'naviy tiklanishimizning ilmiy-nazariy konsepsiyasini ishlab chikkanligi va istikbolda ma'naviy tarakkiyotimizning XXI asrdagi vazifalarini belgilab berganligi;

b) milliy-ma'naviy tiklanishning mamlakatimizning totalitarizmdan demokratik jamiyatga utish sharoitidagi uziga xos xususiyatlarini ilmiy asoslab berganligi va uning fakat milliy, ijtimoiy-ma'naviy tafakkurimizda emas, shuning bilan birga umumijtimoiy-falsafiy tafakkur tarakkiyotida yangi yunalish boshlab berganligini xam ta'kidlash lozim buladi.

Islom Karimov tomonidan amalga oshirilgan barcha ishlar xalkimizning kaddini kutarmokda, uzligini anglashga va mamlakatimizning rivojlanishiga xizmat kilmokda, millatimiz abadiyligini mustaxkamlamokda.

Mazkur mavzuda ma'ruza ukilganda yukorida keltirilgan xar bir goyaning moxiyati va mazmunini tushuntirishda muallim masalani xar tomonlama kengaytirgan xolda talabalarga yetkazishga e'tiborini karatishi lozim buladi. Eng muximi, talabalar ukilgan ma'ruzadan kelib chikkan xolda, kutarilgan masalalarni kengrok, chukurrok urganib, amaliy mashgulotlarda, referat yozishda mustakil fikr yuritish xamda chukur uzlashtirishlari lozim.

1-МАВЗУ: ИСЛОМ КАРИМОВНИНГ МИЛЛИЙ–МАЪНАВИЙ ТИКЛАНИШ КОНЦЕПЦИЯСИ, УНИНГ МИЛЛИЙ МУСТАКИЛЛИКНИ МУСТАХКАМЛАШ ВА МИЛЛИЙ ТАРАККИЁТДАГИ АХАМИЯТИ

Режа:

4. Ислом Каримов томонидан миллий-маънавий тикланиш концепциясининг ишлаб чиқилиши ва унинг моҳияти.

5. Ислом Каримовнинг маънавий тушунчасига таърифи, унинг назарий ва методологик аҳамияти.

6. Мустакиллик йилларида миллий маънавийнинг тикланиши ва ривожланишида Ислом Каримовнинг хизматлари.

1-масала баёни. Маънавий жамият тараккиёти, миллат камолоти ва шахс баркамоллигини белгилаб берувчи асосий мезонлардан бири ҳисобланади чунки, маънавий ривожлангандагина жамиятда иқтисодий ва ижтимоий-сиёсий барқарорлик вужудга келади ҳамда мамлакат ва миллат тараккий этади. Бу уз навбатида шахснинг баркамол ривожланиши учун зарур булган замин бўлиб хизмат қилади. Буни чуқур ҳис қилган ва уз калбидан утқазган Президентимиз Ислом Каримов мамлакатимиз уз мустакиллигини қулга киритгандан кейин она заминимизда демократик жамиятни қуришнинг назарий концепциясини ишлаб чиқар экан, иқтисодий ва ижтимоий-сиёсий ҳаётни қайта қуришни миллий-маънавий тикланиш билан уйғун ҳолатда бўлиши кераклигини ҳам илмий асослаб берди. У узининг ҳажми жихатдан кичик бўлса ҳам, аммо мамлакатимизда янги жамият қуришнинг илмий-назарий асосларини акс эттирилиши жихатдан мукамал, фундаментал дастур булган «Ўзбекистоннинг уз истиклоли ва тараккиёти» номли асарида мустакилликдан кейин Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маънавий соҳасидаги стратегик вазифаларини ҳам белгилаб берди. Умуман бу асар Ўзбекистонда янги жамият қуришнинг илмга асосланган дастури ҳисобланади. Чунки унда иқтисодий ва ижтимоий-сиёсий ҳаётни қайта қуриш соҳасида илгари сурилган барча гоялар утган даврда узининг ифодасини топди ва жамиятимиз тубдан янги босқичга кутарилди.

Ислом Каримов ушбу асарида мустақил Ўзбекистонни ривожлантиришнинг маънавий-ахлоқий негизларини белгилаб берар экан, «Ўзбекистонни янгилаш ва ривожлантиришнинг уз йули туртта асосий негизга асосланади» – деб курсатади ва қуйидагиларни белгилаб беради.

- умуминсоний кадриятларга содиқлик;
- ҳалқимизнинг маънавий меросини мустахкамлаш ва ривожлантириш;
- инсоннинг уз имкониятларини эркин намоён қилиши;
- ватанпарварлик¹⁰.

¹⁰ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафқура. Т: Ўзбекистон, 1993, 74-бет.

Асарда ана шу негизларнинг моҳияти ҳам очиб берилган. Жумладан, Ислом Каримов шундай ёзади: «Мустакил Ўзбекистоннинг куч-қудрати манбаи – халкимизнинг умуминсоний кадриятларга содиқлигидир.

Халкимиз адолат, тинчлик, ахил-қушничилик ва инсонпарварликнинг назик куртакларини асрлар оша авайлаб – асраб келмоқда. Ўзбекистонни янгилашнинг олий мақсади ана шу анъаналарни қайта тиклаш, уларга янги мазмун бағишлаш, заминимизда тинчлик ва демократия, фаровонлик, маданият, виждон эркинлиги ва ҳар бир кишини қамол топтириш учун зарур шарт-шароитлар яратишдир»¹¹.

Қурилиб турибдики, Президентимиз ўз асарида маънавиятимизни ривожлантириш вазифаларини белгилаб берган.

Муаллиф халкимизнинг маънавий илдишлари чуқур эканлигини алоҳида таъкидлайди, уларни қайта тиклаш ва янги мазмун билан бойитиш зарурлигини стратегик вазифа сифатида белгилайди. Бу масалага алоҳида эътибор бериш зарурлигини таъкидлаётганимизга асосий сабаб шуки, муаллиф кейинги асарларида ҳам маънавий меросимизни қайта тиклаш гоёсини ижодий ривожлантиради ва унинг миллатимиз маънавий таракқиёти учун асосий йўналиш бўлишини асослаб беради.

Ислом Каримов халкимизнинг буюк фазилатлари ҳақида тухталиб инсонпарварликнинг ўзбекларга хос қирраларини қурсатиб беришга эътиборни қаратади. Жумладан, «Инсонпарварлик бу ўзбек халқи миллий руҳиятининг ажралмас фазилатидир. Шафқатсизлик ва зуравонлик унинг табиатига ётдир».

Худди мана шу фазилатларимизнинг моҳиятини талабаларга етказиш муаллимнинг диққат марказида бўлиши зарур. Чунки миллий маънавиятимизнинг асосий манбалари ана шунга бориб такалади. Бугунги ёшларимиз бунинг моҳиятига етиб боришлари зарурдир.

Асарда маънавиятнинг халкимизнинг маънавий руҳини мустаҳкамлаш ва ривожлантиришдаги роли ҳам асослаб берилган. Жумладан, Президентимиз шундай ёзади: «Халкимизнинг маънавий руҳини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш – Ўзбекистонда давлат ва жамиятнинг энг муҳим вазифасидир. Маънавият шундай қимматбаҳо меваки, у бизнинг қадимий ва навқирон халкимизнинг қалбида бутун инсониятнинг улкан оиласида ўз мустақиллигини тушуниб етиш ва озодликни севиш туйғуси билан етилган».

Маънавиятнинг миллий таракқиётидаги урни ва уни ўзлаштириш зарурлиги асарда илмий асосланган: «Маънавият ўз халқининг тарихини, унинг маданияти ва вазифаларини чуқур билиш ва тушуниб етишга суянгандагина қудратли қучқа айланади».

Маърузани ўқиш жараёнида муаллим талабаларга бугунги кунда миллий маънавиятни ривожлантириш давлат сиёсатида ўстивор вазифа сифатида белгиланганлигини Президентнинг юқоридаги гоёларини чуқур тушунтириш орқали асослаб бериши лозим.

¹¹ ўша жойда.

Ислом Каримов уз асарида мамлакатимизда миллий маънавиятни тиклаш ва ривожлантириш давлат сиёсатида устивор вазифа эканлигига эътиборни қаратиб қуйидаги концептуал гояни илгари суради. У шундай ёзади: «Олдин одамларга моддий бойлик бериш, сунгра маънавий тугрисида уйлаш керак дейдиганлар ҳақ бўлмаса керак. Маънавий – инсоннинг, халқнинг, жамият, давлатнинг қуч-қудратидир. У йук жойда ҳеч қачон бахт-саодат бўлмайди...»

Президентимиз томонидан илгари сурилган бу концептуал гоянинг назарий ва амалий аҳамияти шундаки: биринчидан, бу билан муаллиф собиқ шуролар даврида маънавиятни ривожлантиришга учинчи даражали омил сифатида қаралишининг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маънавий-маърифий инкирозининг сабабларини ҳам қурсатиб беради. Иккинчидан, маънавиятни ривожлантирмасдан, шахснинг маънавий-руҳиятини узғартирмасдан туриб жамиятда қўзланган мақсадни амалга ошириш мумкин эмаслигига асосий эътиборни қаратган.

Президентимизнинг яна бир муҳим концептуал гояси маънавий шахснинг энг муҳим мезони ва шунинг билан бирга уни қамолотга элтувчи, уз-узини англаувчи ва уз имкониятларини юзага чиқартирувчи улкан омил эканлигини илмий асослаганлигидир.

Ислом Каримовнинг миллий-маънавий тикланишга бағишланган концепциясида ватанпарварликнинг шахс маънавиятининг ажралмас қисми эканлигини асослаб бериш алоҳида уриниш эгаллайди. Ҳақиқатан ҳам уз Ватанини севмаган, унинг ҳар қарич ери учун масъуллигини ҳис этмаган ҳар бир инсон маънавий жихатдан қашшоқ ҳисобланади. Муаллим талабалар диққатини ҳудди мана шу гоянинг моҳиятини тушуниб етишга қаратиши лозим.

Президентимиз мазкур асардаги миллий-маънавий тикланиш вазифасини амалга оширишга бағишланган концепцияларини узининг бошқа асарларида ижодий ривожлантирган, янги мазмун билан бойитган, тараккиётимизнинг янги босқичида юзага келаётган муаммоларни ҳал қилиш эҳтиёжларига мос равишда унинг янги йўналишларини белгилаб берган.

Хусусан, улар «Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида», «Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари», «Амир Темур – фаҳримиз, гуруримиз», «Ўзбекистон XXI аср бусагасида: ҳавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараккиёт қафолатлари», «Барқамол авлод Ўзбекистон тараккиётининг пойдевори», «Тарихий хотирасиз келажак йук», «Жамиятимиз мафқураси халқни – халқ, миллатни – миллат қилишга хизмат этсин», «Ўз келажакимизни уз қулимиз билан қурмоқдамиз («Туркистон» газетасининг муҳбири саволларига жавоблар)», «Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда («Туркистон пресс» ахборот агентлиги муҳбирининг саволларига жавоблар)», «Ўзбекистон XXI асрга интилоқда», «Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз», «Миллий мафқура – келажак пойдевори», «Донишманд халқимизнинг мустақам иродасига ишонаман («Фидокор» газетаси муҳбири саволларига жавоблар)» каби асарлари, нутқлари ва муҳбирлар саволларида уз ифодасини топган.

Президентимизнинг юқоридаги асарларида илгари сурилган концептуал гояларни умумлаштирадиган бўлсак, улар қуйидаги йўналишларни уз ичига олади:

- маънавий мерос ва диний кадриятларни чуқур узлаштириш, миллатимизнинг уз-
узини англашига эришиш, миллий гурур ва ифтихор туйғуларини изчиллик билан
мустаҳкамлаш;

- мустакиллик шароитида миллий гоё ва миллий мафкурани шакллантириш ҳамда уни халкимиз дунёкарашига айланишига эришиш;

- таълим тизимини ислох қилиш, кадрлар тайёрлашнинг миллий дастурини амалга ошириш асосида баркамол авлодни шакллантириш, соғлом авлод дастурини амалга ошириш асосида жисмонан бакуват, руҳи, фикри соғлом, иймон-этиқоди бутун, билимли, маънавияти юксак, мард ва жасур ватанпарвар авлодимизни шакллантириш;

- миллий-маънавий салоҳиятимизнинг жаҳон цивилизациясидаги урнини тиклаш ва бугунги кунда маънавият, маърифат, фан, техника, технология ютуқларини чуқур узлаштириш асосида ҳозирги замон умумжаҳон маънавияти тизими ривожига ҳисса қушиш;

- ёшлар маънавиятини миллий истиклол гоялари билан бойитиб бориш, улар онгида мафкуравий иммунитетни кучайтириш;

- инсониятнинг асрлар давомида яратган ва умумжаҳон мулкига айланган барча бойликларини миллий-маънавий салоҳиятимизнинг ажралмас қисмига айлантириш кабилардир. Маърузачи Президентимиз асарларида илгари сурилган ана шу концептуал гояларни асарлар бўйича мукаммал баён қилиб бериши зарур бўлади.

Аждодларимиздан колган мерос ҳар бир миллатнинг нафакат утмиши, шунинг билан бирга истикболи учун ҳам куч, фидойилик ва илхом манбаи ҳисобланади. Шунинг учун ҳам Президентимиз «Хозирги Ўзбекистон деб аталувчи ҳудуд, яъни бизнинг Ватанимиз нафакат Шарк, балки умумжаҳон цивилизацияси бешикларидан бири булганлигини бутун жаҳон тан олмоқда. Бу қадимий ва табаррук тупроқдан буюк алломалар, фозилу-фузолар, олиму-уломолар, сиёсатчилар, саркардалар етишиб чиққан.

Диний ва дунёвий илмларнинг асослари мана шу заминда яратилган, сайкал топган.

Ота-боболаримизнинг асрлар давомида туплаган ҳаётий тажрибалари, диний, ахлокий, илмий қарашларини узида мужассам этган бу нодир кулёмаларни жиддий урганиш даври келди»¹² - деб таъкидлайди. Унинг «Узликни англаш тарихни билишдан бошланади. Инсон учун тарихдан жудо бўлиш ҳаётдан жудо бўлиш демакдир»¹³ – деган гояларида ҳар бир ватандошимизнинг, айникса ёшларимизнинг маънавий меросимизни чуқур урганиш зарурлиги миллий маънавий тикланишимизнинг бош вазифаси эканлигини тушуниб етишга қаратилгандир.

Ислом Каримов миллий мафкуранинг миллий маънавий тикланиш ва мамлакатимизда демократик жамият қуришдаги аҳамияти ва ролини илмий асослашга катта эътибор қаратади. Миллий мафкура-миллатни бирлаштиради, мафкурасиз одам, жамият, давлат ўз йўлини йўқотади.

Миллий мафкура воситасида эл-юрт бирлашади уз олдига буюк мақсадлар куяди ва уларни адо этишга кодир бўлади¹⁴»-деб таъкидлайди. Президентимиз уз навбатида

¹² Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак й³. Т: Шар³, 1998, 3-4 бетлар.

¹³ ўша асарда 5, 10-бетлар.

¹⁴ Ё. Ёаѳеиѳа. *Æaìèyòèlèc làòéóðàñē òàè³íè-òàè³, lèèèàòíè-lèèèàò³èèøðàà òècìàò yòñèí. Òìøêáíò, ýçááèèñòíí. 1998, 4,2,15-бетлар.*

миллий гоянинг вазифаларини аник белгилаб беради: «... миллий гоя биринчи навбатда ёш авлодимизни ватанпарварлик, эл-юртга садокат рухида тарбиялаш уларнинг калбига инсонпарварлик ва одамийлик фазилатларини пайванд килишлик олийжаноб ишларимизда мададкор булиши зарур»¹⁵ лигини белгилаб беради. Мамлакатимиз бугунги кунда тоталитар тузум ҳукумронлигидан озод булиб демократик жамиятни куриш сари дадил кадам ташламокда. Табиийки, жамият бир боскичдан иккинчисига утиш, яна боз устига зуровонлик асосида курилган жамиятдан маърифатли инсон манфатлари, шахс эркинлиги ва камолотига хизмат килувчи демократик жамиятга утиш осон кечмайди, чунки эски тузум иллатлари хали сакланиб туради. Уз умрини узайтириш учун жон жаҳди билан каршилиқ курсатади, янги жамият эса киска мухлатда курилмайди, балки маълум вақтни, унда яшаётган барча инсонларнинг фидойилик билан меҳнат килишларини талаб этади. Худди мана шу жараёнда юзага келган муаммоларни ҳал килиш учун юксак маънавий эътикод ва сабр-тоқат билан одамларни уюштириш, улар дунёкарашида янги жамият таффаққурини шакллантириш муҳим вазифа даражасига кутарилади.

Мамлакатимизда ана шу буюк муаммоларни ҳал этиш жараёнлари кетмокда. Уларни маваффақиятли ҳал этишда эртанги кунимиз давомчилари булган ёш авлодни тарбиялаб вояга етказишимиз зарур. Шунинг учун ҳам президентимиз огир иқтисодий муаммоларни ҳал этиш жараёнлари мураккаб ҳолатда кечаётганлига қарамасдан кадрлар тайёрлаш дастурини ишлаб чиқиш, уни қабул килиш ва ҳаётга тадбиқ этиш масаласини асосий вазифа сифатида белгилаб берди ҳамда уни амалга оширишда раҳбарлик килмокда. У Олий Мажлиснинг IX сессиясидаги маърузасида бу дастурнинг аҳамиятини шундай таъкидлади: «Лунда килиб айтганда, бугунги кунда олдимизга қуйган буюк мақсадларимизга, эзгу ниятларимизга эришишимиз, жамиятимизнинг янгилалиши, ҳаётимизнинг таракқиёти ва истикболи амалга оширилаётган ислохатларимиз, режаларимизнинг самарали тақдири – буларнинг барчаси, авваламбор, замон талабларига җавоб берадиган юқори малакали, онгли, мутахассис кадрлар тайёрлаш муаммоси билан чамбарчас боғлиқлигини барчамиз англаб етмокда».

Президентимизнинг миллий-маънавий тикланишни амалга оширишга хизмат килувчи яна бир концептуал гоёси соғлом авлодни тарбиялаб вояга етказиш заруриятини илмий асосланганлигидир. Унинг соғлом авлод концепциясида шахснинг жисмонан, руҳан бақувват булиши, юксак билим, маънавият, тафаккур ва фидойи ватанпарвар булиши каби талабларга җавоб берадиган авлодни назарда тутилади. Шунинг учун ҳам у «...фарзандлари соғлом юрт қудратли булади, қудратли юртнинг фарзандлари соғлом булади»¹⁶ – деган гоёни илғари суради.

Миллий-маънавий тикланишимизда ёшларимиз маънавиятини юксак даражага кутариш, уларнинг ҳозирги замон фан, техника ва технология ютуқларини чуқур ушлаштиришлари катта омил эканлиги Президентимиз томонидан илмий асосланган.

¹⁵ Ўша асар. 15-бет.

¹⁶ Президент И.А.Каримовнинг Конституция қўнига баъишланган тантанали маросимдаги нутқи: -Халқ сўзи, 1999 йил 8 декабр.

Ҳақиқатдан ҳам жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари тажрибалари курсатиб турибдики, қайси мамлакат ёшлари замонавий фан, техника ва технология ютуқларини канчалик мукамал эгалласа, мамлакат таракқиётига кушадиган хиссалари шунчалик самарали булади, маънавият юксалади ва мамлакатнинг ҳозирги замон жаҳон цивилизация тизимига кириб бориши тезлашади.

Президентимиз ишлаб чиққан миллий-маънавий тикланиш концепциясида инсониятнинг асрлар давомида яратган ва умумжаҳон мулкига айланган барча бойликларини миллий маънавиятимизнинг ажралмас қисмига айлантириш ҳам асосий уринни эгаллайди. Жумладан, у «Фидокор» газетаси муҳбири берган саволларига берган жавобларида дунё халқлари маънавий мулкига айланган файласуфларнинг асарлари ҳалигача узбек тилида ёшларимизга етиб бормаганлигини каттиқ танқид қилиб шундай таъкидлайди: «Дунё тан олган қуп улуг файласуфларнинг асарлари ханузгача узбек тилида нашр этилмагани туфайли аксарият зиёлилар, хусусан, ёшларимиз уларнинг гоёвий қарашлари билан яхши таниш эмас Сократ ва Платон, Ницше ва Фрейд каби олимларнинг ҳозирги замон чет эл файласуфларининг китобларини ҳам тушунарли қилиб, изох ва шарҳлар билан узбек тилида чоп этиш нахотки мумкин бўлмаса?»¹⁷.

Юқорида келтирилганлардан қуриниб турибдики Президентимиз миллий-маънавий ривожланишимизни жаҳон халқларининг илғор маънавият тафаккури таракқиёти билан уйғун равишда ривожлантириш вазифасини қун тартибига қуймоқда.

Президентимиз томонидан ишлаб чиқилган миллий-маънавий тикланишнинг илмий-назарий концепцияси жуда катта амалий аҳамиятга эгадир. Бу мустақиллик йилларида маънавий таракқиётимизда қулга киритилган ютуқлар мисолида уз тасдиғини топди.

2-масала баёни. Маънавиятнинг инсон ва миллат қамолотидаги ҳамда жамият таракқиётидаги урнини аниқ билиб олиш ҳамда шу асосда уни ривожлантириш, унинг моҳиятини ҳамда мазмунини илмий таҳлил қилишни тақозо этади.

Аввало шуни таъкидлаш лозимки, собиқ шуролар тизими шароитида маънавият бугунги ҳолатда урганилмаган. У маънавий маданиятнинг тармоғи сифатида ёки олимлар асарларида тилга олинган ҳолос.

Бу жуда мураккаб масалага шу даражада «эътиборсизлик» атайлаб қилинган. Чунки у шахс ва миллатнинг ички рухий салоҳияти билан боғлиқ бўлган омилдир, шунинг учун шахснинг рухий оламига кириб бориш, уни мустақил фикр юритишга, миллатнинг эса маънавий-рухий оламини юзага чиқариш, унинг узини ўзи англашга, уз мустақиллигини қулга киритиш ва ўзи хоҳлаган таракқиёт йулидан боришига йул қуймаслик давлатнинг расмий сиёсати даражасига қутарилган эди.

Тугри, миллий маданият ҳақиди қуп ёзилган ва қуп гапирилган, аммо номи айтилса ҳам амалда «ягона» совет адабиёти, санъати, ахлоқи ва ҳақозолар шаклида ақс эттирилган. Бундан қузланган мақсад шахс ва миллатни маънавий қашшоқ қилиш, уни тоталитаризм тузумига хизмат қилдириш ва итоатда ушлаб туриш эди.

¹⁷ Қаримов И.А. Миллий истиқлол мафқураси – ҳалқ эътиқоди ва буюқ қелажакка ишонқдир. Тошқент: ўзбекистон, 2000 йил, 34-35 бетлар.

Шуроларнинг худди мана шу жирканч максадларини талаба ёшларга кенг тушунтириб беришга маърузачи эътиборини қаратиши зарур.

Маънавиятни шахс, миллат, давлат ва жамиятнинг кудратли кучи сифатида урганиш факат мамлакатимиз уз мустақиллигини кулга киритгандан кейингина бошланди. Уни бу шаклда урганиш эса ҳеч муболагасиз айтиш мумкинки, мустақиллик шароитидаги миллий тафаккур тараккиётимизда янги йуналишдир. Бу йуналишнинг пайдо булишини ва унинг концептуал гояларини назарий жихатдан ишлаб чиқиш Президентимиз Ислом Каримов номи билан боғлиқдир. Унинг асарлари, рисолалари, маърузаларида маънавият тушунчаси моҳияти очиб берилган. Бу маънавиятни мустақил омил сифатида урганиш учун катта аҳамиятга эга бўлди. Чунки ҳар қандай илгари сурилайтган гояларнинг моҳияти очиб берилмас экан, унинг жамият тараккиётида миллат ва шахс камолотидаги ролини белгилаш мумкин бўлмайди.

Президентимиз миллий тараккиётимизнинг дастури даражасига айланган биринчи асари «Ўзбекистоннинг уз истиклоли ва тараккиёт йули» даёқ маънавиятнинг инсон ҳаётидаги аҳамиятини очиб бериб шундай ёзган эди: «Маънавият инсонга ҳаводек, сувдек зарур. Саҳродаги сайёҳ ҳар доим булоқдан чанқоғини босади. Худди шунингдек инсон ҳам неча-неча азоблар ва қийинчилик билан маънавият чашмасини излайди»¹⁸.

Мамлакатда утқазилаётган ислохатлар ва унинг вазифаларини белгилаб беришда Президентимиз яна маънавиятни ривожлантириш масаласига қайтиб шундай ёзади: «Моддий ислохатлар, иқтисодий ислохатлар – уз йулига. Уларни ҳал қилиш мумкин. Халқнинг таъминотини ҳам амаллаб туриш мумкин, аммо маънавий ислохатлар – куллик, муътелик исканжасидан озод булиш, қаддини баланд тутиш, ота-боболаримизнинг удумларини тиклаб, уларга ворис булиш – бундан оғирроқ ва бундан шарафлироқ вазифа йук, бу дунёда».

Президентимиз маънавият тушунчаси мазмунини очиб берар экан: «Ёр, оила, ота-она, болалар, қариндош-уруғлар, қуни-қушнилари, халқ, мустақил давлатимизга садоқат, инсонларга ҳурмат, ишонч, хотира, виждон, эркинлик – маънавиятнинг маъноси ана шундай кенг» – деб таъкидлайди.

Маънавият уз-уздан шаклланадиган нарса эмас, у аввало ҳар бир инсоннинг ички маънавий салоҳиятини шакллантириш йулида барча моддий ва маънавий бойликларни узлаштириш, Ватан ва миллат манфаатлари йулида ҳалол, фидойилик билан меҳнат қилиш жараёнида шаклланади. Шу маънода ҳам Президентимиз «Маънавият – тақдирнинг эҳсони эмас. Маънавият инсон қалбида қамол тапиши учун у қалбан ва виждонан, ақл ва қул билан меҳнат қилиши қерак» лигини таъкидлайди.

Олабаларга Президентимиз томонидан илгари сурилайтган худди мана шу концептуал гоянинг моҳиятини тушунтириб бериш катта аҳамиятга молиқдир. Талаба узининг қундалиқ ҳаётида миллат ва Ватан манфаатлари йулида фидойилик қурсатиш руҳиятига эга бўлсин.

¹⁸ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафқура. (Нутқлар, маъолалар сўзбатлар). Т: Ўзбекистон, 1993, 78-бет.

Президентимиз асарларини кунт билан урганиб борар экансиз, уларда олдинги асарларда илгари сурилган гоялар кейингиларида ижодий ривожлантирилган, мазмунан ва мохиятан бойитилганлигини кураимиз. Энг асосийси шундаки, ана шу бойитиш жараёнида жамият ва миллатимиз тараккиётида содир булган ижобий узгаришлар билан бир каторда юзага келган янги муаммоларни хал этишнинг назарий асослари уз ифодасини топган. Жумладан, у Олий Мажлиснинг XIV-сессиясидаги «Ўзбекистон XXI асрга интиломда» мавзусидаги маърузасида маънавий тушунчасига куйидаги фундаментал таърифни беради: «Маънавийт... инсонни рухий покляниш ва юксалишга даъват этадиган, инсон ички олямини бойитадиган, унинг иймон-иродасини, эътиқодини мустахкамляйдиган виждонини уйғотадиган кудратли ботиний куч...» дир.

Бу таъриф узининг мазмуни ва мохияти билан маънавий тушунчасини узида тула акс этган. Унда инсоннинг ички рухий олямини ифодаловчи барча компонентлар уз ифодасини топган ва унинг инсон баркамоллигини таъминлашдаги катта куч эканлиги белгилаб берилган. Шу муносабат билан маънавийтнинг жамиятни ривожлянишидаги роли хакида Президентимиз томонидан келтирилган куйидаги фикрларининг мохиятини тушуниб олиб, уни бевосита хар биримиз узимизнинг кундалик вазифамизга айлантиришимиз миллатимиз ва мамлакатимиз тараккиётини таъминлаш учун мухим амалий ахамиятга эгадир. «Барчамиз яхши англаб олишимиз керакки, хаётимизнинг бошка сохаларидаги ахвол, амалга оширилаётган ислохатларимизнинг самарадорлиги, аввало халк маънавийтининг тикляниши, тарихий меросимизнинг кенг урганилиши, анъаналаримизнинг сакляниши, маданият ва санъат, фан ва таълим ривожи билан узвий богликдир».

Президентимиз маънавийтнинг мохиятини очиб бериш билан бир вақтда бу сохада амалга оширилиши керак булган ислохатларнинг стратегик йуналишларини хам белгилаб беради. Шу жумладан, у «Фидокор» газетаси мухбири саволларига берган жавобларида куйидагиларни таъкидлайди: **«... авваламбор ёшларимизнинг иймон-эътиқодини мустахкамлаш, иродасини бакувват килиш, уларни уз мустакил фикрга эга булган баркамол инсонлар килиб тарбиялаш. Уларнинг тафаккурида узлигини унутмаслик, ота-боболарнинг мукаддас кадриятларини асраб-авайлаш ва хурмат килиш фазилятларини карор топтириш, уларнинг, мен узбек фарзандиман, деб гурур ва ифтихор билан яшашига эришишидир».**

Бу курсатилган концептуал вазифаларни муваффакиятли амалга ошира олсак президентимиз томонидан жамиятни маънавий янгилаш борасида белгилаб берган курсатмаларини бажара олишимиз мумкин булади. Белгиланган бу вазифалар Ватанимиз ва миллатимиз истикболи учун ута мухим ахамиятга эга эканлигини тараккиётимизнинг утган даври тула тасдиқлади.

Президентимиз томонидан ишлаб чикилган миллий-маънавий тикляниш ва маънавий янгиланиш концепциясининг жуда катта назарий ва методологик ахамиятга эга эканлигини алохида таъкидлаш лозим. Фикримизча уларнинг ахамияти куйидагилардан иборат:

Биринчидан, бу концепция собик шуруларнинг тоталитар тузуми шароитида бой миллий-маънавий маданиятимизнинг инкирозга юз тутганлигини ва унинг сабабларини тушунишга;

иккинчидан, собик шуруларнинг утказган зуравонлиги, зулми ва жинояткорона хатти-харакатларига карамасдан, миллий-маънавий меросимизнинг илдиэлари мустахкам булганлиги учун бу зуравонликларга бардош бериб, уз салохияти ва хусусиятларини саклаб кололганлигини тушуниб етишга, худди шунингдек, ана шу омил мустакилликимиз шароитида куч, кудрат, миллий гурур ва ифтихор туйгуларимиз учун манба булаётганлигини тушуниб етишга;

учинчидан, хар бир миллат, у сон жихатдан кичикми, ёки каттами ундан катъий назар мустакиллик уларнинг хар бири учун хаво ва сувдек зарур эканлигини, факат мустакиллик миллатни миллий-маънавиятини саклаб колишга, уни ривожлантиришга ва кейинги авлодга етказиш бахтига муяссар этадиган асосий омил эканлигини тушунишга, бу эса хар бир миллатдошимиз ва ватандошимизнинг мустакилликдек улуг неъматни саклаб колиши учун фидойилик курсатиши маънавиятнинг юксак белгиси эканлигини калбан хис этишга имкон беради;

туртинчидан, миллий-маънавий тикланишнинг мохиятини, «маънавият» тушунчаси, унинг шахс, миллат камолоти, давлат ва жамият тараккиётидаги урнини билиб олишга, уни ривожлантириш учун меросимизни чукур узлаштириш, тинмай изланиш, маърифат, фан, техника ва технология ютуқларини сабот билан узлаштириш ҳамда Президентимизнинг бугунги тараккиётимизни таъминлайдиган «куч – билим ва тафаккурда» – деган илмий ва амалий ахамиятга эга булган концептуал гоёсига изчиллик билан амал килишимиз;

бешинчидан, миллий мустакилликимизни мустахкамлаш ва ислохатларни амалга ошириш жараёнида миллий-маънавий тикланишимиз олдида турган вазифалар куламини билиб олишга ва уни амалга оширишда умуммиллий сафарбарлик харакатини авж олдиришда фидойилик курсатиш зарурлигини;

олтинчидан, талаба ёшларнинг миллий-маънавий тикланиш борасида улар олдида турган вазифаларни билиб олишга, миллий гурур, ифтихор, фидойилик, ватанпарварлик, инсонийлик каби олийжаноб фазилатларни шакллантириш – мустакилликимизни мустахкамлаш ва тараккиётимизнинг асосий шarti эканлигини тушуниб етиш;

еттинчидан, миллий истиклол гоёнинг маъно ва мазмунини чукур англашимизга, мустакилликни мустахкамлаш жараёнида маънавий янгиланишимиз борасидаги стратегик вазифаларимизнинг асосий йуналишларини ва куламини чукур билиб олишимиз ҳамда уларни амалга оширишда фидойилик курсатишимизнинг ахамиятини тушуниб етишимиз зарурлиги кабилардир.

Юкоридагилардан куришиб турибдики, Президентимиз томонидан ишлаб чиқарилган миллий маънавий тикланиш илмий-назарий концепцияси жуда катта назарий, методологик ва амалий ахамиятга эгадир. Бу концепция келажакда масалани яна ҳам чуқурроқ урганишимиз учун асос булади.

3-масала баёни. Узбек халки 130 йилча мустамлакачилик истибдоди остида яшади. Бу давр мобайнида унинг миллий-маънавий мероси паймол этилди, тарихи сохталаштирилди, илмий, маданий бинобарин маънавий меросга ниглистик караш хукм суриб чеклаб куйилди. Халкимизнинг онги сал булмаса ижтимоий адолатсизлик, маънавиятсизлик, нопоклик ва ёвузликка каршилиқ курсатолмай юввош яшайверишга куникиб колаётган эди. Узок йиллар мобайнида мустамлака исканжасида кун кечирган

халкимиз уз тарихий-маънавий меросидан тулаконли, эркин-эмин фойдаланиш имкониятидан махрум булиб келди.

Мустакилликка эришишимиздан аввал: ким Имом ал-Бухорий, Хужа Ахмад Яссавий, Имом ат-Термизий, Нажмиддин Кубро, Абу Мансур Матрудий, ал-Маргиноний, Газзолий, Накшбанд каби алломаларимизнинг номини тилга олар, улар колдирган бой маънавий меросни урганиш имкониятига эга эди?;

Ким Куръони Каримни, Хадисларни, дину-исломни эркин укий ва ургана оларди?;

Ким Амир Темур, Мирзо Улугбек, Бобур Мирзо сингари маънавий маданиятимизнинг юлдузлари булган буюк зотлар номини эркин-эмин тилга олар эди?;

Ким Абдулла Кодирий, Чулпон, Усмон Носир, Фитрат, Бехбудий каби маърифатпарвар, миллатпарвар булган улуг зотларни эслай оларди?;

Бу каби саволларнинг сон-саногии йук. Мана шуларнинг узи хам миллий маънавиятимизнинг нақадар топталганлигини таъкидловчи мисоллардир.

Факат мустакилликни кулга олишимиз шарофати туфайлигина маънавий меросимизни, кукна ва навкирон тарихимизни урганиш, жахон цивилизациясидаги муносиб урнимизни тиклаш ва демократик жамият куришдек бахтга мушарраф булдик.

Бундай имкониятларни кулга киритишимизда халкимизнинг севимли фарзанди, улкан давлат ва сиёсат арбоби, етук олим, ватанпарвар ва миллатпарвар инсон Ислон Каримовнинг етакчиликл ва рахбарликл роли асосий рол уйнади.

Мустакилликни кулга киритганимиздан кейинги йиллар ичида иктисодий, ижтимоий-сиёсий ва маънавий сохаларда катта муваффакиятлар кулга киритилди. Мамлакатимизда сиёсий баркарорликл вужудга келтирилди, бозор муносабатларига утиб бормокдамиз, миллий маънавий покланиш ва тикланишимизнинг мураккаб вазифаларини вазминликл билан амалга оширмокдамиз.

Президентимизнинг миллий маънавий тикланишимиз борасида килган хизматлари хакида фикр юритганда, уларнинг концептуал гояларни ишлаб чикиш билан бир каторда ана шуларни амалга ошириш борасида килаётган катта хизматлари хакида алохида таъкидлаш лозим булади. Жумладан, 1994 йилдаёк республикаимизда «Маънавият ва маърифат» жамоатчиликл марказини тузиш тугрисида фармон чикарганлари, уларнинг фаолиятини такомиллаштириш хакида гамхурликл курсатаётганликларини айтиш жоиз. Мустакиллик йилларида маънавий меросимиз рахнамолари номлари тикланди, улар таваллуд топган кунлар нишонланмокда, асарлари чоп этилди ва этилмокда. Чунончи, Бахоуддин Накшбанд таваллудининг 675 йиллиги; Нажмиддин Кубро таваллудининг 850 йиллиги кенг нишонланди. 1998 йилда Имом ал-Бухорий хазратларининг 1225 йилликлари, Ахмад ал-Фаргонийнинг 1200 йиллиги нишонланишида бош-кош булганликларини таъкидлаш лозим.

Мустакиллик йиллари Куръони Карим узбек тилига таржима килиниб куп нусхада чоп этилди. Имом ал-Бухорийнинг турт жилдлик хадисларини чоп этиш тугалланди.

Хожа Ахмад Яссавийнинг «Хикматлар» туплами чоп этилди. Куплаб Куръони Карим шархларига оид китоблар ҳам чоп этилганлигини ва улардан халкимиз бахраманд бўлаётганлигининг гувоҳи бўлиб турибмиз.

Мустакиллик йиллари Ийди Рамазон ва Курбон Хайит кунлари диний кадрятларимизнинг байрами сифатида нишонланмокда. Навруз умумхалк байрами сифатида халкимиз ҳаётидан мустаҳкам урин олди. Хар йили 3000 дан ортик ватандошларимиз муборак ҳаж сафарларини адо этмокдалар. Мустакиллик йиллари куплаб масжид ва мадрасалар таъмирланди.

Амир Темур, Мирзо Улугбек, Бобур Мирзоларнинг номи кайта тикланди. Амир Темур таваллудининг 660 йиллиги, Мирзо Улугбекнинг эса 600 йиллиги кенг нишонланди ва шу муносабат билан юртимизда бекиёс маънавий-маърифий ишлар амалга оширилди.

Мустакиллик туфайли миллий истиклолимиз курашчилари Абдулла Кодирӣ, Чулпон, Фитрат, Усмон Носир, Бехбудий ва бошқаларнинг номи тикланди, асарлари чоп этилди, улар таваллуд топган кунлар умуммиллий байрам сифатида нишонланди.

Катагон йилларида миллатимиз мустакиллигини таъминлаш йулида курбон булган халкимизнинг ана шу севиқли фарзандларининг муборак номларини абадийлаштириш максадида Ватанимиз пойтахти Тошкент шаҳрида Шахидлар хиёбони барпо этилди.

Узоқ тарихимиз, бой маданиятимиз, серкирра маънавиятимиздан гувоҳлик берувчи Хива ва Бухоро шаҳарларининг 2500 йиллик туйлари 1997 йилда катта тантаналар билан нишонланди.

Вазирлар маҳкамасининг қарорига биноан халкимизнинг миллий қаҳрамони буюк ватанпарвар Жалолиддин Манғуберди таваллудининг 800 йиллиги, халкимизнинг буюк мероси ҳисобланган «Алпомиш» достонининг 1000 йиллиги, миллий-маънавиятимиз ривожига улкан ҳисса қушган буюк давлат арбоби, фан ҳомийси Муҳаммад Ризо Эрнийёзбек угли Оғахийнинг 190 йиллиқлари 1999 йилда кенг нишонланди.

Бу йил эса илоҳиёт илмининг дарғаси Абу Мансур ал-Мотуридийнинг муборак юбилеи, келгуси йил яна бир улкан меросимиз ҳисобланган «Авесто»нинг 2700 йиллигини нишонлашга кизгин тайёргарлиқлар кетмокда.

Ўзбек тилининг давлат тили даражасига айланиши борасида бир қатор ижодий ишлар амалга оширилди. Жумладан, давлат идораларида иш юритиш, шаҳарларда қучалар ва жойларни номлашда тарихий ҳақиқат тикланмокда. Маънавий меросимиз саналган куплаб асарлар ўзбек тилига таржима этилмокда. Хуллас, мустакиллик йиллари биз учун ўзбек тилининг халқ ва давлат ҳаётидаги асосий аҳамияти ва урнини тиклаш борасида сезиларли ишлар амалга оширилди. Шу тариқа миллатнинг кадр-қиммати, мустақил давлатимизнинг кадр-қиммати мустаҳкамланди, мактаблар ва олий укув юртларида ўзбек тилини русийзабон ёшларнинг урганиши учун ҳам катта имқониятлар яратиб берилмокда.

Мустакиллик йиллари маънавиятимизнинг муҳим элементи ҳисобланган таълим ва тарбия тизимига миллий рух бағишлашда бир қатор ишлар амалга оширилди. Айниқса, Президентимиз ташаббуси ва бевосита раҳбарлиги остида «Таълим

тугрисида конун», «Кадрлар тайёрлашнинг миллий дастури» ва «Соглом авлод дастури»нинг қабул қилиниши миллий маънавиятимизнинг юксалишида, мамлакатимизнинг келажакда ривожланган мамлакатлар қаторидан муносиб урин эгаллаши, миллатимизнинг обрӯ-эътиборининг ошиб боришида муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Бугунги кунда мамлакатимизнинг энг иқтидорли 2000 дан ортиқ ёшлари ривожланган хорижий мамлакатларнинг олий укув юртларида таълим олмоқдалар. «Махалла», «Қамолот», «Соглом авлод учун», «Нуроний», «Улугбек», «Умид», «Устоз» каби жамғармалар ҳам Президентимиз ташаббуси билан вужудга келди. Улар бугунги кунда таълим, тарбия ва миллий маънавиятимизни ривожлантириш ишларига катта ёрдам бермоқда. Энг муҳими бугунги кунда мустақиллигимиз таъминланди, миллатимиз кадрини, гурурини, ор-номусини, миллий-маънавий меросимизни тиклаш борасидаги ҳаракатимиз Президентимиз раҳнамолигида ҳақиқатга айланди.

Бу ҳақиқат. Бундан ҳеч қим, ҳатто муҳолифларимиз ҳам қуз юмолмайди. Бу муваффақиятларимиз утмишда факат орзу эди, ҳолос. Қилинган ишлар, маънавий меросимизни узлаштириш, миллий узлигимизни англаш ва бошқа қуплаб маънавий ҳаётимизда содир этилган узғаришлар мустақиллигимизнинг меvasи ҳисобланади.

Шунинг билан бир қаторда миллий-маънавий тикланиш борасида қулами жихатидан жуда катта вазифалар турибди. Биз миллатимиз тарихи ва меросини чуқур урганишимиз лозим бўлади. Зеро, Президентимиз Ислом Қаримов таъкидлаганидек, «Биз халқни номи билан эмас, балки маданияти, маънавияти орқали биламиз, тарихининг тағ-томиригача назар ташлаймиз».

Юқорида келтирилган ютуқларни қулга қиритишимизни халқимиз адолатли равишда Президентимиз номи билан боглайди.

Миллий-маънавий тикланишимиз борасида Президентимиз томонидан амалга оширилган муҳим назарий ва амалий аҳамиятга эга бўлган ишлар қаторига яна қуйидагиларни қушиш лозим бўлади:

а) миллий-маънавий тикланишимизнинг илмий-назарий концепциясини ишлаб чиққанлиги ва истикболда маънавий таракқиётимизнинг ХХІ асрдаги вазифаларини белгилаб берганлиги;

б) миллий-маънавий тикланишнинг мамлакатимизнинг тоталитаризмдан демократик жамиятга утиш шароитидаги узига ҳос хусусиятларини илмий асослаб берганлиги ва унинг факат миллий, ижтимоий-маънавий тафаккуримизда эмас, шунинг билан бирга умумижтимоий-фалсафий тафаккур таракқиётида янги йуналиш бошлаб берганлигини ҳам таъкидлаш лозим бўлади.

Ислом Қаримов томонидан амалга оширилган барча ишлар халқимизнинг қаддини қутармоқда, узлигини англашга ва мамлакатимизнинг ривожланишига ҳизмат қилмоқда, миллатимиз абадийлигини мустаҳкамламоқда.

Мазкур мавзуда маъруза уқилганда юқорида келтирилган ҳар бир гоёнинг моҳияти ва мазмунини тушунтиришда муаллим масалани ҳар томонлама қенгайтирган ҳолда талабаларга етказишга эътиборини қаратиши лозим бўлади. Энг муҳими, талабалар уқилган маърузадан қелиб чиққан ҳолда, қутарилган масалаларни қенгрок, чуқуррок

урганиб, амалий машгулотларда, реферат ёзишда мустакил фикр юритиш ҳамда чуқур ушлаштиришлари лозим.

2 МАВЗУ: МАЪНАВИЯТ АСОСЛАРИ ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ, РИВОЖЛАНИШ ҚОНУНЛАРИ, ТУШУНЧАЛАРИ ВА ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИДА ТУТГАН ЎРНИ.

ТАЯНЧ ТУШУНЧАЛАР

«Маънавият» тушунчасининг моҳияти. **Маънавият ҳар бир инсоннинг ички руҳиятининг ижобий қирралари, ақл заковати, унинг ўз-ўзини англаши, аниқ масалалар сари фаоллик кўрсатиш салоҳияти** эканлиги.

Маънавият асосларининг предмети- инсон ва жамият маънавий ҳаёти, унинг мақсади- комил инсон, иймон эътиқоди бутун, иродаси бақувват, эркин фуқаро маънавиятини шаклантириш ва жамият маънавий салоҳиятини ривожлантириш эканлиги.

Инсон шахсининг шаклланиши маънавиятнинг пайдо бўлиши билан узвий боғлиқлиги, маънавият, шахс, миллат ва жамият омиллари ўзаро боғлиқ эканлиги. Маънавият ривожланишидаги миллий маънавий меросга, унинг тараққиёт тажрибаларига таяниш ва миллий маънавий таъсир кўрсатиш, ўзаро бойитиш ва умуминсоний қирраларни ўзлаштириш қонуниятлари.

Маънавият жамиятни ривожлантиришнинг муҳим омилларидан бири эканлиги. Унинг шахс фаолиги ва меҳнат унумдорлигини ошириш, жамиятда тотувлик, яқдиллини таъминлаш ва умуммиллий манфаатларни уйғунлаштиришда қудрати куч эканлиги миллий истиқлол ғоясининг маънавий асосари.

Режа:

1. Маънавият тушунчасининг моҳияти ва таърифи.
2. Инсон шахсини шаклланиши маънавиятнинг пайдо бўлиши билан узвий боғлиқлиги Маънавият шахс миллат ва жамият омиллари.
3. Маънавият асослари фанининг предмети, тушунчалари, уларнинг ўзаро муносабатлари ва хусусиятлари.
4. Маънавиятнинг шахс, жамият миллат ҳаётидаги ўрни ва роли.

Адабиётлар

1. Каримов.И.А. Юксак маънавият енгилмас куч. Тошкент. Маънавият-2008й.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. Тошкент. Ўзбекистон, 1998 й.
3. Каримов И.А. Истиқлол ва маънавият. Тошкент: Ўзбекистон, 1994 й.
4. Каримов И.А.Ўзбекистоннинг ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий ислоқболиннинг асосий тамойиллари. Тошю Ўзбекистон, 1995 й.
5. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ, Тош. Шарк, 1998 й.
6. Каримов И.А. Ўз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурмоқдамиз. «Туркистон» газетаси мухбирининг саволларига жавоблари. Халқ сўзи 1999 й. 3 феврал.
7. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт–пировард мақсадимиз. Ўзбекистон 2000 й.

8. Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкуриси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. Тошкент, «Ўзбекистон», 2000 йил.
9. Жалолов А. Мустақиллик масъулияти. Тош. Ўзбекистон, 1996 й.
10. Имомназаров М. Миллий маънавиятимиз назариясига чизгилар. Тош. Шарқ, 1998 й.
11. Мустақиллик: изохли илмий-оммабоп луғат. Тош. Шарқ, 1998 й.
12. Б. Очилова, Миллий-маънавий юксалишда мерос, қадриятлар ва ворисийлик. Тошкент, «Истиқлол»-2009.

Назорат саволлари

1. Маънавият тушунчасининг моҳиятини тушунтириб беринг?
2. Маънавия, шахс, миллат ва жамият омиллари ҳақида нимани биласиз?
3. Маънавиятнинг асосий тушунчаларига нималар киради?
4. Маънавият тараққиётининг асосий қонунлари қайсилар?
5. Маънавиятнинг, шахс, жамият, миллат ҳаётидаги ўрни ва роли нимада?

1-масала баёни: Маънавият арабчадан таржима қилганда маънолар мажмуи, кишиларнинг фалсафий, ҳуқуқий, илмий, бадиий, ахлоқий, диний, тасаввурлари ва тушунчалари мажмуидир. Инсон пайдо бўлибдики, у кўп минг йиллик тараққиёт жараёнида ўзини ўраб турган табиат турли ходисалар, воқеалар, ҳаётий тажрибаларни кузатган, уларнинг сабаблари ва қонуниятлари туғрисида мушоҳада қилган турли тасаввур ва тушунчалар ҳосил қилиб келган. Маънавият инсоннинг бутун умри давомида унинг кучига куч қўшадиган, идрок ва ақл-заковатини кенгайтирадиган ва мустаҳкамлайдиган восита саналган. Маънавият ва маънавий бойликлар, қадриятлар давлат халқ, миллат, жамият айрим шахсларнинг бебаҳо хазинаси ва тараққиёт манбаидир. Шу ўринда

И. А. Каримовнинг маънавиятга берган таърифини келтириб ўтсам: **“Маънавият-инсоннинг руҳан покланиши, қалбан улғайишига чорлайдиган, одамнинг ички дунёси, иродасини бақувват, иймон-эътиқодини бутун қиладиган, виждонини уйғотадиган беқиёс куч, унинг барча қарашларининг мезонидир”**¹⁹. Маънавият жуда кенг қамровли тушунча бўлиб, уни бир жумладан ифодалаш ниҳоятда мушкул. Маънавият кўпроқ инсон қалбига, ботиний томонига қаратилганлиги билан ажралиб туради. Шу маънода маънавият инсон қалбидаги илохий бир нур саналадики, бу илохий нур ҳеч бир жонзотда йўқ.

Маънавият шундай сеҳрли тилсимки, уни тугал ечишга башар қудрати етмайди «Маънавият» тушунчасига таъриф бериш, унинг жамият, инсон ва миллат тараққиётидаги ўрнига катта эътибор қаратилмоқда. Хусусан, таниқли файласуф А.Жалолов «Мустақиллик масъулияти» асарида «Маънавият-инсоннинг зот белгиси, унинг фаолиятининг ажралмас таркибий қисми, онги, ақл-заковатининг маҳсули»¹ - деб таърифлаган. «Ҳаёт фалсафаси ва фалсафа ҳаёти» мақоласида бу таърифни янада кенгайтириб, мукамалроқ тарзда қуйидагича таърифлайди: «Маънавият–инсон фаолиятининг рухий мазмуни бўлиб, кишилар унинг воситасида ўзларини

¹⁹ И.А Каримов «Юксак маънавият енгилмас куч» Тош, Маънавият нашриёти 2008 йил 19-бет.

¹ Жалолов А. Мустақиллик масъулияти. Тош. Ўзбекистон, 1996 й.

англайдилар, жамиятни, табиатни, уларнинг мавжудлиги ҳамда тараққиёти хусусиятларини ўрганадилар, қонунларини кашф этадилар ва уларга таяниб, ўз турмуш шароитлари, амалий фаолиятлари муаммоларини ҳал этадилар»². Муаллиф ўз фикрини давом эттириб, маънавиятсиз ҳаётни қоронғи бир хонага ўхшатади. Қўринадики, бир муаллифнинг ўзи маънавиятни таърифлашга турлича ёндашадики, бу ҳам маънавиятнинг кўп қамровли тушунча эканлигини кўрсатади. «Ватан туйғуси» китобининг муаллифлари «Маънавият-жамиятнинг, миллатнинг ва ёки айрим бир кишининг ички ҳаёти, рухий кечинмалари, ақлий қобилияти, идрокини мужассамлаштирувчи тушунча»³ -деб таърифлаганлар. Бундан ташқари бир қатор олимларимиз анжуманларда қилган маърузаларида «маънавият-инсондаги ахлоқ, одоб, билим, илм, иймон, ихлос ва инсоният қамолоти учун ижобий таъсир қилувчи тизим ёки маънавият-инсоннинг ақлий, ахлоқий, илмий, амалий, мафкуравий қарашлар йиғиндиси ҳисобланиб, диний ва дунёвий қарашларининг акс этиш даражасидир», деб таъриф бериб келмоқдалар.

А.Эркаевнинг фикрича, «Маънавият–инсоннинг ижтимоий-маданий мавжудот сифатидаги моҳиятидир, яъни инсоннинг меҳр-мурувват, адолат, тўғрилиқ, софдиллик, виждон, ор-номус, ватанпарварлик, гўзалликни севиш, завқланиш, ёвузликка нафрат, ирода, матонат ва шу каби кўплаб асл инсоний ҳислатлари ва фазилатларининг ўзвий бирлик, муштараклик касб этган мажмуидир»⁴.

Маънавият муаммоси билан анчадан буён шугулланиб келаётган олимларимиздан бири М. Имомназаров мазкур масалага бағишлаб иккита китоб чиқарди. Муаллиф биринчи китобида «Маънавият инсон қалбидаги илохий нур...»¹, - деб ёзган бўлса, иккинчи китобида «Маънавият - инсон қалбида, кўнгил кўзгусида акс этган ҳақиқат нуридир, дейилган таъриф дарҳақиқат, сўфиёна рамзий таърифдир, зотан бошқача таъриф бу чексиз моҳиятни чеклаб қўяди»², - деб ёзади.

Э. Юсупов инсонда мавжуд бўладиган ҳамма ҳислатлар эмас, балки ижобийларигина маънавият бўла олишини кўрсатиб: «Маънавият-инсон ахлоқи ва одоби, билимлари, исёдоди, қобилияти, амалий малакалари, виждони, иймони, эътиқоди, дунёқараши, мафкуравий қарашларининг бир-бири билан ўзвий боғланган, жамият тараққиётига ижобий таъсир этадиган муштарак тизимдир»³, -деб таърифлайди. Маънавиятни юксалтириш, маънавий жихатдан етук шахсни тарбиялашга боғлиқ. "Маънавий етуклик эса аввало бизга мерос қолган миллий маънавиятимиз сарчашмаларидан имкони борида кўпроқ баҳраманд бўлиш ва шу аснода ҳар бир инсон ўзини миллат, башарият, табиат, қоинотга нисбатини тўғри англашида ҳамда шунга мувофиқ фаолият кўрсата олишидадир." Албатта, юқорида келтирилган фикрларнинг ҳаммасида ҳам маънавиятнинг кўпгина қирралари ўз ифодасини топган ва уларда муаллифлар ўзларининг нуқтаи назарларини билдирганлар, аммо уларда инсон салоҳиятини ўстириш масаласи эътибордан четда

² Қаранг «Ҳаёт фалсафаси ва фалсафа ҳаёти» ўша китоб

³ Б.Қосимов ва бошқалар. Ватан ва миллат муқаддасдир Тош, Ўқитувчи нашриёти 1996 й.

⁴ А.Эркаев, "Маънавият-миллат нишони" Тош, "Маънавият" 1997 й.

¹Имомназаров М. Маънавиятимизнинг такомил босқичлари Тош. "Шарқ", 1996 й 6-бет

² Ўша муаллиф. Миллий маънавиятимиз назариясига чизгилар. Тош, "Шарқ" 1999й, 14-бет

³Э.Юсупов. Маънавият меъзонларига янгича ёндашув. "Ўзбекистон овози", 1995 й 22-апрел

қолганлиги кўринади. Ҳали яна кўплаб олимларимиз маънавият тушунчасига ўз муносабатларини билдирадilar ва ана шу билдирилган турли фикрлар асосида умумий мукамал таъриф шаклланади, деган умиддамиз.

И.А.Каримов айтганидек, маънавият–тақдирнинг эҳсони эмас. Маънавият инсон қалбида камол топиши учун у қалбан ва виждонан, ақл ва қўл билан меҳнат қилиши керак⁴.

Маънавият инсон туғилишида она сути, унинг алласи, меҳри, аجدодлар қадриятлари таъсири осида шаклланади. Унинг шаклланишида оиладаги муҳит, жамиятдаги ҳамжиҳатлик, давлат олиб борадиган сиёсатдаги адолатпарварлик ва инсонпарварликнинг қай даражада амал қилиниши асосий ўринни эгаллайди. Мустақиллик туфайли ўзбек халқининг кўп асрлик бой тарихий, илмий, маданий ва диний меросий ўрганиш, ундан халқнинг умумий ва бебаҳо мулки сифатида фойдаланишга кенг йўл очилди.

Мустақиллик даври миллий истиқлол маънавиятини тиклаш ва ривожлантириш, миллий тил ва маданиятни тараққий эттириш, уз-узини англаш, миллий ҳис-туйғулар, ғурур, ватанпарликни қарор топтириш ва мустаҳкамлаш билан боғлиқдир, мустақил Ўзбекистон тараққиёти жамият аъзоларининг ҳар бир шахс ва айниқса ёшларнинг маънавий камолоти, истиқлол ғояларининг кишилар онига, кундалик турмушига чуқурроқ сингдиришига, мустақил тараққиёт йулида миллий онг ва уз-узини англаш маънавий камолотининг асосий негизи ҳисобланади. Келажаги буюк Ўзбекистонни барпо этишда фаол қатнашаётган ҳар бир фуқаро уз мамлакати, халқи, миллатининг ажралмас бўлаги еканлигини англаши миллий маънавият ва онгнинг таркибий қисмидир. Маънавиятимиз Ўзбекистоннинг порлоқ келажагига ишонч билан юксалиб бораётганлигини, халқимизда юксак инсонпарварлик қадриятлари тикланаётганлиги ва такомиллашаётганлигини ифодаловчи, узига ҳос дурёқарашдир. Илғор миллат ва ривожланган давлат бўлишнинг зарурий шартларидан бири-бой, илғор маънавиятга эга бўлишдир.

2-масала баёни. Ҳар бир минтақада ижтимоий ҳаётни қарор топтириш, одам рухий оламидаги ҳайвоний ҳирсларни чегаралаб, инсоний ҳис-туйғуларни барқарор қилиш эҳтиёжлари заминида, узига ҳос маънавият вужудга келди. Маънавиятни қарор топтиришнинг дастлабки ижтимоий шакли-табу, яъни ибтидоий жамиятларда муайян ҳатти-ҳаракатлар қилиш, нарсаларга тегиш, истъеъмол қилишни тақиқлашдир. Табу жамиятни ижтимоий бошқариш, инсон руҳини поклашда ижтимоий назоратни йўлга қўйишнинг тарихий шакли бўлган. Масалан унинг ёрдамида қариялар, аёллар ва гудакларни суйиб ейиш тақиқланган, тошбағирлик қилганларга нисбатан жамоатчилик нафрати қўзғатилиб жазоланган. Кексалар аجدодларнинг овчилик, чорвачилик ва сохаларда тўплаган тажрибаларини авлоддан-авлодга утказиб, ижтимоий тараққиётга ҳисса қушиш, жамиятда маънавий-ахлоқий муҳитни соғломлаштириш имкониятига эга бўладилар. Одамлар яшаш учун биргалашиб курашиш жараёнида мулоқотни юзага келиши тафаккурни ўсишига ва ижтимоий онгни такомиллашига олиб келди. Ижтимоий онгни такомиллашуви инсондаги билим ва кўникмаларини юзага келтирди. Кишиларда ҳосил бўлган билим ва кўникмаларни ижтимоий ҳаётга қўллаш вериш натижасида малака ҳосил қилдилар. Малака билими асосида амалга

⁴ И.А.Каримов Ўзбекистон: Миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Тош, “Ўзбекистон” 1993 й, 74-бет

ошса оқилона натижага эришилади. Инсон ҳаётида орттирган фойдали билимлари қўллай вериш натижасида кўникма ва малакалар унинг рухига сингиб боради ва ҳаёт тарзига айланади. Бундай ҳолатни инсон шахсини шаклланишида манавиятни узвий боғлиқ жараёنлиги яққол кузга ташланади. Маънавиятга айланган босқичда ҳаракатлар киши вужуди ва рухига шунчалик сингиб кетган буладик улар уз-уздан кундалик ҳаракатга айланади.

Ўзбекистон тараққиётининг ҳозирги босқичида жамиятимиз ҳаётининг барча жабҳаларида туб сифат ўзгаришларни амалга ошириш маънавият билан боғлиқ ҳолда юз беради. Чунки шу жамиятда яшовчи фуқароларни ақлий фаоллиги ва билим даражаси ошмай туриб жамиятни янгилаб бўлмайди. Бу жараёни амалга ошириш эса маънавий ўзликни англашга боғлиқдир. Маънавий ўзликни англаш аввалги ҳаёт тарзига қайтиш эмас, балки аجدодларимиз яратган маънавий бойликларни ўрганиш ва улардан жамият тараққиёти йўлида фойдаланиш демакдир. Маънавиятнинг моддий кучга айланиши ҳар бир инсоннинг ҳатти-ҳаракатларида, ўз оиласи, миллати ва Ватанига бўлган муносабатларида намоён бўлади. Юқорида айтганимиздек, унинг шаклланишида ота-она, инсон яшаётган атроф-муҳит, миллий, диний қадриятлар, жамиятдаги инсонпарварлик ва адолатпарварлик сиёсати муҳим аҳамиятга эга.

Одам ота-онадан туғилади, аммо унинг ахлоқи, одоб борасидаги фазилатлари, яъни маънавий дунёси жамиятда, ижтимоий, сиёсий, иқтисодий муносабатлар таъсирида шаклланади. Инсоннинг маънавий олами асосан ижтимоий тараққиётнинг маҳсули бўлса ҳам, у ўз навбатида, жамият тараққиётига ниҳоятда катта таъсир кўрсатади, уни белгилаб берадиган омиллардан бири саналади. Одамларда ахлоқ, одоб, иймон, виждон, ҳалоллик, меҳнатсеварлик, байналмилалчилик, инсонпарварлик эътиқоди, ватанпарварлик, миллий ва инсоний ғурур туйғуси, бурч ва масъулиятни ҳис қилиши қанчалик кучли, юқори бўлса, жамият тараққиётининг заминлари ҳам кенгайишига, тинчлик, осойишталик, ҳамжихатлик барқарор бўлишига олиб келади.

Ислом Каримов Олий Мажлисининг Биринчи чақириқ, Биринчи сессиясида сўзлаган нутқида: «Тараққиёт тақдирини маънавий жихатдан етук одамлар ҳал қилади. Техникавий билим, мураккаб технологияни эгаллаш қобилияти маънавий баркамоллик билан, мустақил тафаккур билан бирга бориши керак. Ақлий заковат ва рухий-маънавий салоҳият - маърифатли инсоннинг икки қаноти»¹, - деб кўрсатган эди.

Жамият тараққиётининг ҳар бир янги босқичи кишиларнинг маънавий камолатида ҳам янги даврнинг юзага келишидир. Маънавиятсиз адолатли, юксалиш имкониятига эга бўлган жамият бўлмаганидек, жамиятсиз маънавият ҳам ривожланиши мумкин эмас.

Жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий-сиёсий соҳаларида мавжуд бўлган муаммоларини маънавиятни ривожлантириш, унга таяниш орқали ҳал этиш мумкин.

Маънавият миллатни тараққиётга етакловчи, давлатнинг қудратини оширувчи муҳим омил саналади. Чунки қаерда, қайси мамлакатда маънавият юксак даражада бўлса, ўша жойда, ўша мамлакатда жоҳиллик, ҳасадгуйлик, бепарволик, худбинлик, ялқовлик, манманлик, текинхўрлик, ғийбат қилишлик, кўролмаслик, ёвузлик, тухмат қилиш каби салбий иллатлар, маънавиятсизлик кўринишларига ўрин қолмайди.

¹ И.А.Каримов. “Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий, иқтисодий истикболининг асосий тамойиллар”. Тош, “Ўзбекистон” 1995 й 46-бет

Маънавият ҳар доим маърифат билан уйғун ҳолатда ривожланиб боради. Маърифат -билиш, билим, таниш ва маълумот, - деган маънони англатади.

Инсониятнинг бир жамиятдан иккинчи жамиятга, бир тарихий даврдан иккинчи бир янги тарихий даврга ўтиши маърифатпарварликдан бошланади. Замонанинг, миллатнинг энг етук, онгли, оқ-қорани таниган, фидойи, элим, юртим деб яшовчи, узоқни кўзловчи маънавиятли кишилари маърифатпарварлик билан шуғулланганлар. Чунки, маърифат-маънавий қарамлик, қўрқув ва ҳадикни бартараф этади, инсонга бекиёс илохий қудрат, мислсиз салоҳият бахш этади. Мамлакат, миллатнинг озодлигунинг маърифий уйғоқлигидадир. Одамзод наслининг улуғлиги эса билимдан.

Билингки, билим ва маънавият ўйлаб кўрилса, мисоли бир жилов. У инсонларни барча ёмон, ярамас ишлардан, яъники маънавиятсизликлардан тийиб туради. Шу туфайли ота-боболаримиз, авлод-аждоғларимиз доимо маърифат ва маънавиятга интилиб яшаганлар. Улар маънавият ва маърифат чироқларини машъала сингари ёққанлар. юксак маънавият ва маърифат туфайли Турон замин ер юзида шуҳрат қозонган.

Президентимиз Ислом Каримовнинг мамлакатимизда маънавият ва маърифатга катта эътибор бераётганликларининг асосий сабаби ҳам ана шу маънавий заминларни қайта тиклаш орқали тараққиётга эришиш мумкинлигини кўрсатишидир. Олий Мажлиснинг ХИВ сессиясида қилган маърузаларида таъкидлаганларидек, 2005 йилга қадар республикамызда 1611та касб-хунар коллежи ва 181 академик лисейдан иборат бўлган урта махсус ва касб-хунар ўқув юртларининг замонавий тармоқларини бунёд этишрежалаштирилган.

Ўқитувчи маърифат ва маънавиятчилик, унинг инсон, жамият ҳаётидаги аҳамияти усида фикр юритиш жараёнида, яна бир нарсага, чунончи маърифат ва маънавият, маънавиятчиликнинг нисбати масаласига ҳам эътибор бериши лозим.

Маънавиятли одамларнинг ҳаммаси ҳам доимо маърифатли, шу билан бирга маърифатли, илмли кишиларнинг ҳам ҳаммаси юксак маънавиятли бўлавермаганлар. Шундай кишиларга қарата ҳақлиравишда олим бўлибди-ю, аммо одам бўлмапти ибораси ишлатилади. Бошқача айтганда инсонлар борки, олим эмас. Бўлмаса бўлмас, аммо маънавияти юксак. Олимлар борки, инсон зотига лойиқ эмас. Буниси оғир. Улардан элга, юртга фойда йўқ. Шунинг учун халқимиз: «Олим ўлма - одам бўл», - иборасини ишлатиб келган. Бу маънавият ва маърифат бир-бирини инкор этади дегани эмас. Аксинча, маънавият ва маърифат бир-бирига чамбарчас боғлиқдир. Улар бир-бирини қувватлаб, ўзаро таъсирланиб ривожланиб боради.

Заминимизда камол топган, эл-юртга танилган буюк зотлар, комил инсонлар ўзларида маънавият ва маърифатни юксак даражада мужассам этган алломалар бўлганлар. Шундан келиб чиқиб, айтиш мумкинки, ҳозирги даврда миллий камолот йўли, комил инсонни, соғлом авлодни вояга етказиш йўли мана шу йўл, бундан бошқа йўл йўқ. “Жамият тараққиёти ва инсон камолоти жараёнида маънавиятнинг барча қирралари ўзаро боғлиқ ҳолда шаклланади ва ривожланади”.¹

Маънавият ва маърифат халқимизнинг, миллатимизнинг келажаги учун сувдай ва ҳаводай зарур.

Маънавий ва маърифий тарбияни бирга олиб бориш тараққиёт тақозоси. Уларни бошқа-бошқа олиб бориб бўлмайди...

¹ Б.Очилова. Миллий маънавий юксалишдан мерос, қадриятлар ва ворисийлик. Тош. "Истиқлол" 2009й

3-масаланинг баёни. Маънавият ҳам ўзининг бир қатор категорияларига– ушунчаларига варивожланиш қонуниятларига эгадир. Унинг тушунчаларига шахснинг ўз-ўзини англаши, билимдонлик, қалби тозалик, сахийлик, самимийлик, хайрихохлик, иймонлилик, ҳалоллик, эътиқодлилик, диёнатлилик, поклик, меҳр-шафқатлилик, виждонлилик, ростгўйлик, адолатпарварлик, ота-онага ҳурмат, оилага садоқат, вафодорлик, тўғрилиқ ва бошқалар; миллатнинг вақили сифатида: миллий ўз-ўзини англаш, миллий ғурур, миллатпарварлик, ватанпарварлик, миллат тақдирига нисбатан масъулиятни, миллий манфаат устиворлигини ҳис этиш, миллий тил, миллий тарих, адабиёт, санъат, урф-одатлар, анъаналар, қадриятлар, давлат тизимига ҳурмат, қонунларга ҳурмат ва итоаткорлик, вазминлик, ўз касбининг моҳир устаси бўлиш, мамлакат ички ва ташқи фаолиятдан хабардор бўлиш ва уни қўллаб-қувватлаш, мамлакат ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, маънавий ҳаётида фаоллик ва бошқалар киради.

Маънавиятнинг юқорида келтирилган тушунчаларидан кўриниб турибдики, маънавият ҳар бир инсоннинг миллат, жамият, давлат ҳаёти, инсонлараро бўладиган ва ижтимоий ҳаётга нисбатан бўладиган муносабатларини ўз ичига олади.

Юқоридагилардан ташқари, маънавиятнинг бошқа бир қатор тушунчалари ҳам бор. Бу ерда гап уларнинг ҳаммаси усида тўхташ ҳақида эмас, балки маънавиятнинг кўп қиррали, кенг қамровли эканлиги, у инсон онги, руҳияти, ички дунёсининг салоҳияти, ҳатти-ҳаракатлари каби бир қатор масалаларни ўз ичига олишини тушуниб етиш ҳақида бормоқда. Маънавиятни чуқур таҳлил қилишда ана шу кўрсатилган тушунчаларни уйғун ҳолда таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Маънавият ривожланиши ҳам маълум қонуниятларга таянади. Гарчанд бундай қонуниятлар бир неча йўналиш ва жараёнларни ўз ичига олса ҳам, уларни йирик гуруҳларга ажратиш мумкин.

Биринчи гуруҳга шахс, миллат ёки жамиятнинг ички салоҳияти билан боғлиқ бўлган қонуниятлар киради. Яъни шахс, миллат ёки жамиятнинг ички салоҳияти мустаҳкам, заминлари чуқур бўлиши маънавият ривожланишининг асосини ташкил қилади. Агар ички салоҳият ночор бўлса, шахс баркамоллик даражасига, миллатнинг ўз бир бутунлигини сақлашга ва айни пайтда жамиятнинг юксак тараққиёт поғонасига эришишига салбий таъсир қилади. Яна ҳам аниқроқ қилиб айтиладиган бўлса, ички салоҳият асосий таянч ва объектив заруриятдир. Ички салоҳиятнинг даражалари эса объектив ва субъектив омиллар билан боғлиқ бўлади. Унинг ривожланиши уларнинг уйғун ҳолатда бўлишини тақозо этади.

Ички салоҳиятнинг мусаҳкам бўлиши, тарихий тараққиёт босқичи ёки шахс шаклланиш жараёни қандай мураккаб бўлмасин, барибир зарурий шароитлар юзага келган пайтда шахс маънавий камолотини ва миллатнинг юксалишини таъминлашга хизмат қилаверади.

Иккинчи гуруҳ қонуниятларига шахслар ва миллатларнинг ўзаро муносабатлари жараёнида содир бўладиган «ўзаро таъсир» ва «ўзаро бойитиш» орқали намоён бўладиган жараёнлар киради. Яъни шахс маънавий камолоти онадан туғилиши билан юзага келмайди. Худди шунингдек миллат ҳам тарихий тараққиётнинг маълум босқичларида бошқа халқлар, миллатлар билан ҳамкорлик натижасида юзага келади. Ҳеч қачон шахс, инсон ўзгаларсиз яшай олмаганидек, миллат ҳам бошқа миллатлар, халқлар билан алоқа қилмасдан тараққий қила олмайди, боз устига бугунги кунда дунёда «соф» миллат борлигига ҳеч ким гувоҳлик ёки қафолат бера олмайди. Жамият ҳам худди ана шу қонуният асосида ривожланади.

Маънавият ана шу ўзаро муносабатлар ва «таъсирлар» асосидаривожланиб боради. Бу жараёнда бир томон иккинчисига ниманидир «беради» ва ниманидир «қабул» қилади. Шундай қилиб, маънавиятривожланишидаги «таъсир» ва «акс таъсир» қонунияти мавжуд бўлиб, у маънавиятнинг ривожланиб боришини таъминлашга хизмат қилади.

Маънавият тушунчалари ва унинг ривожланиш қонуниятлари ушбу курснинг бошқа мавзуларида ҳам ўрганилишини эътиборга олиб, бу ўринда қисқа тўхтаб ўтишни лозим топдик.

4-масаланинг баёни. Юқорида маънавиятнинг жамият, шахс ва миллат ҳаётидаги муҳим ўрни ҳақида фикр юритилди. Аммо уни реал ҳаётга қанчалик тадбиқ қилиш ё қилмаслик давлат олиб бораётган сиёсат билан боғлиқ. Тўғри, шахс ва миллат шаклланиши ёки жамият тараққиётининг барча босқичларида маънавиятнинг роли ва аҳамиятига эътибор бериб келинган.

Бугунга келиб маънавиятнинг жамият тараққиётидаги аҳамиятига нисбатан муносабат тобора кучайиб бормоқда. Собиқ иттифоқдош, бугунги мустақил давлатларнинг кўпчилигида бирида олдинроқ, иккинчисида кейинроқ маънавият омилининг роли ва аҳамиятини оширишга имконият даражасида эътибор берилмоқда.

Бу борада Ўзбекистоннинг тарихан қисқа вақт ичида Президент Ислом Каримовнинг бевосита ташаббуси асосида маълум тажрибаларни туплашга эришганлигини таъкидлаш лозим бўлади. Маънавиятни кўтариш давлат сиёсатида устивор соҳага кутарилди ва у ўзининг ижобий натижаларини кўрсата бошлади.

Президентимиз Ислом Каримовнинг иккинчи чақириқ Олий Мажлисининг биринчи сессиясида қилинган маърузасида ҳам маънавият масаласи ХХ1 аср бўсағасида иккинчи устивор йўналиш деб қаралди. Хозирда эркин фуқаро маънавиятини, озод шахсни шакллантириш масаласи олдимизда турган энг долзарб вазифа эканлиги қайд этилди. Бошқача айтганда, биз ўз ҳақ-хуқуқларини танийдиган, ўз кучи ва имкониятларига таянадиган, атрофида содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларга мустақил муносабат билан ёндашадиган, айна замонда шахсий манфаатларини мамлакат ва халқ манфаатлари билан уйғун ҳолда кўрадиган эркин, ҳар жиҳатдан баркамол, соғлом авлодни тарбиялашимиз керак эканлиги уқдирилади.

Аслини олганда, ҳозирги кунда маънавиятнинг устивор соҳага кўтарилишининг бир катор сабаблари бор. Биз бу ўринда ана шу сабабларнинг баъзиларинигина кўрсатиб ўтишни лозим топдик.

Биринчидан, жамиятда амалга ошириладиган барча вазифаларнинг тақдири, унда яшайдиган одамларнинг тафаккури, онги қай даражада ўсиши билан боғлиқдир. Уларнинг онги ва тафаккурини амалга оширмоқчи бўлган вазифалар моҳияти ва манфаати йўналишидан келиб чиққан ҳолда ўзгартирмасдан туриб кўзланган мақсадга эришиб бўлмайди.

Ана шу маънода ҳам маънавият жамият ҳаётини ўзгартиришнинг муҳим механизми ҳисобланади ва ҳар қандай давлат ўз мақсадлари ва манфаатларидан келиб чиққан ҳолда уни ривожлантиришга устиворлик билан қарайди.

Иккинчидан, мустақилликнинг даслабки йилларида собиқ Совет мафкурасидан воз кечиш байроғи остида умуман ҳар қандай мафкурага қарши кураш бошланди. Бу ўз навбатида одамларнинг маънавиятига, шаклланган қадриятларига ҳам ўзининг салбий таъсирини ўтказа бошлади. Айниқса, матбуотларда баъзи олимлар, биринчи навбатда иқтисодий тафаккурни шакллантириш зарур, маънавият эса ана шу иқтисодий тафаккур заминида юзага келади деган фикрларни илгари сура

бошладилар. Оқибатда одамлар рухиятида яна бир томонлама кетиш турмуш тарзида етакчи ўринни эгаллай бошлади. Бу ўз навбатида, миллий манфаатлар ёки ватанпарварлик ҳақида канчалик гапирмайлик, у ўзининг биз кутаётган натижаларини бермасдан, балки одамларда шахсий манфаатларга устиворлик беришга хизмат қила бошлади. Бундай салбий жараённинг юзага келиши янги жамият яратиш учун хатарли.

Учинчидан, мустақилликнинг даслабки йилларида юзага келган иқтисодий муаммолар олдида одамларнинг аксарият қисми довдираб қолди, кўпчилик ҳолларда ёшларнинг таълим олиш, касб ўрганиш, санъат ва бадиий асарларга қизиқишдан кўра бозорга чиқиш, пул топишга интилиш хавфини юзага келтирди. Тўғри, пул топиш, ўз ҳаётининг иқтисодий имкониятини мусахкамлаш ҳар бир инсон учун ҳаётий эҳтиёж ва зарурат ҳисобланади. Аммо бу эҳтиёж шахс ва миллат камолоти манфаатларига зид бўлмаслиги, уларнинг маънавий қашшоқлашиб кетишига хизмат қилмаслиги лозим. Ана шу юзага келаётган хавфли жараённинг олдини олиш зарур.

Тўртинчидан, собиқ иттифок шароитида фан, техника, маориф, олий таълим, бир қатор саноат корхоналарини вужудга келтириш ва ривожлантиришда кўпгина ютуқлар қўлга киритилган эди. Аммо, улар марказ ва қолаверса «катта оға» манфаатларига хизмат қилган. Ана шу потенциал собиқ Иттифокдош республикаларга турли бахоналар билан рус миллати вакиллари юбориш, уларни маҳаллий халқни бошқариш, уларга рус турмуш тарзи, тили, урф-одатларини, ҳарактерини сингдириш ҳисобига мамлакатда рус миллати маънавияти устиворлигига таянувчи ягона тил, маънавият ва турмуш тарзини шакллантиришга хизмат қилиб келган эди. Бундай айёрона ва зўравонлик сиёсати оқибатида миллатларнинг ўзлигини англашга бўлган интилишига катта зарба берилди. Бу собиқ иттифокда умуммиллий инқирозни юзага келтирди.

Бу инқироз миллатнинг «йўқ» бўлиб кетиши хавфини вужудга келтирди. Бундай салбий жараённинг олди олинмасдан, миллатнинг ривожланишига эришиб булмайди. Уни бартараф этиш фақат миллий маънавиятни тиклаш ва ривожлантириш орқали амалга оширилиши мумкин.

Бешинчидан, маънавиятнинг давлат сиёсатида устивор бўлишига яна бир сабаб, миллат сон жиҳатидан каттами ёки кичикми бундан қатъий назар, унинг реал субъект, маълум моддий ва маънавий бойликларни яратувчиси, исёмоғчиси, бошқаларда учрамайдиган, ўзига хос хусусиятлари мавжудлигини ва ўзининг мустақил ўрнига эга бўлиши каби омилларни, яъни чинакам миллат сифатидаги мақомини тиклаш ҳаётий эҳтиёж даражасига кўтарилган эди. Уни ҳал этиш миллат ва давлатнинг келажаги учун амалий аҳамиятга эгадир.

Олтинчидан, ўзбеклар жаҳон цивилизациясига улкан ҳисса қўшган халқдир. Унинг маънавият, фан, маданият соҳасидаги эришган ютуқлари жаҳон халқларига асрлар оша хизмат қилиб келмоқда. Аммо шўролар тузуми даврида аجدодлари томонидан яратилган ана шу ютуқларни ўзбек халқининг онги ва қалбидан «чиқариш» борасида ҳам катта ишлар амалга оширилган эди. Мустақиллик шароитида эса уни қайта тиклаш, жаҳон цивилизациясидаги муносиб ва адолатли ўрнини тиклаш зарур эди. Бунга эса фақат маънавиятни ривожлантириш орқали эришиш мумкин.

Еттинчидан, маънавият миллатни ва бутун мамлакат аҳолисини маълум мақсадлар сари давлат атрофига уюштирувчи, уларни фаоллаштирувчи, ёрқин келажакка ишонтирувчи, инсон зотини улуғловчи, унинг қадрини англатувчи улкан «механизм» ҳамдир. Худди ана шу муҳим «механизм»дан мустақилликни мустахкамлаш, ислохотларни амалга ошириш, миллатимизнинг қаддини кўтаришда

фойдаланишга бўлган эҳтиёж давлатимиз, энг аввало Президентимиз Ислом Каримов томонидан ўз вақтида англаб олинди.

Ана шу сабаблар ва эҳтиёжлар мустақилликни қўлга киритганимиздан кейин маънавиятни ривожлантириш ва миллий меросни қайта тиклашни давлатимиз ҳаётида устивор сиёсатдаражасига кўтарилишига олиб келди. Шу сабабли республика Президенти 1994 йил 23 апрелда «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик марказини ташкил қилиш тўғрисида»; 1996 йил 9 сентябрда «Маънавият ва маърифат» маркази фаолиятини янада такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш тўғрисида»; 1999 йил 3 сентябрда «Республика маънавият ва маърифат кенгашини қўллаб-қуватлаш тўғрисида» фармонларини чиқарди. 1996 йил 9 сентябрдаги фармонда, «...маънавий-маърифий ислохотлар давлат сиёсатининг асосий, устувор йўналиши, деб ҳисоблансин», деб белгиланди.

1998 йилнинг 24 июлида Вазирлар маҳкамаси «Маънавий-маърифий ислохотларни янада чуқурлаштириш ва унинг самарадорлигини ошириш чоратадбирлари тўғрисида» қарор қабул килди. Юқорида қайд этганимиздек, Олий Мажлиснинг иккинчи чақириқ биринчи сессиясида ҳам жамият маънавиятини янада юксалтириш, ислохотларни амалга оширишда давлат сиёсатининг устивор йўналиши эканлиги яна бир бор қайд этилди. Бу соҳадаги муҳим вазифалар, олдимизда турган муаммолар ва уларни кечиктирмай ҳал этиш зарурлигига ҳалқимиз эътибори қаратилди.

Ана шу муҳим ҳужжатлар мамлакатимизда маънавиятни ривожлантиришга қаратилган давлат сиёсатини амалга оширишда катта амалий аҳамиятга эга бўлди. Маънавиятни ривожлантиришдаги давлат сиёсати Президентимизнинг «Фидокор» газетаси муҳбири саволларига жавобларида «Донишманд ҳалқимизнинг мустахкам иродасига ишонаман» ва «Тафаккур» журнали бош муҳаррири билан бўлган мулоқотида «Куч–билим ва тафаккурда», деган концептуал аҳамиятга эга бўлган фикрларига монанд равишда амалга оширилмоқда.

3-МАВЗУ: МАЪНАВИЯТНИНГ ТАРКИБИЙ ҚИСМЛАРИ, УЛАРНИНГ ЎЗАРО МУНОСАБАТЛАРИ ВА РИВОЖЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

ТАЯНЧ ТУШУНЧАЛАР

Маънавий мерос, маданият, қадриятлар, маърифат ва мафкура маънавиятнинг таркибий қисми эканлиги. Қадрият тушунчаси. Унинг жамият ҳаётининг тарихий тараққиёт жараёнида шакланган варивожланган, ўтмишда, ҳозирги кунда ва келажакда ҳам ижтимоий, иқтисодий, маънавий тараққиётга ижобий таъсир этадиган, кишилар онига сингиб, ижтимоий аҳамият касб этадиган моддий ва маънавий бойлик эканлиги. Аждодлар маънавий меросининг авлодлар ҳаётида намаён бўлиши ва унинг хусусиятари. Маънавий мерос илдизларининг мустахкамлиги ва чуқуриги миллий тараққиётнинг муҳим омили эканлиги.

Мафкура тушунчаси. Унинг давлат, жамият, миллат, синф ёхуд ижтимоий гуруҳар манфаатини ифодаловчи, ҳимоя қилувчи, сиёсий, ҳуқуқий, фалсафий, диний ва диний ғоя, назария ва қарашлар тизими эканлиги.

Иқтисодиёт тушунчаси. Унинг муайян ижтимоий тузумдаги ишлаб чиқариш муносабатлари мажмуи эканлиги. Эҳтиёжлар, манфаатлар инсон ҳаётий фаолиятининг ҳаракатлантирувчи кучи

Режа:

1. Маънавий мерос маданият қадриятлар ва мафкура маънавиятнинг таркибий қисмлари.
2. Миллий ғоя ва миллий мафкура уларнинг ўзаро муносабатлари.
3. Маънавият ва иқтисод уларнинг ўзаро боғлиқлиги.
4. Маънавиятни сиёсат ҳуқуқ ва ҳокимиятдаги урни.
5. Маънавиятда миллилик ва умум инсонийлик.

Адабиётлар:

1. Каримов.И.А.Юксак маънавият енгилмас куч.Тошкент.Маънавият-2008й.
2. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Т., Шарқ, 1998 й.
3. Каримов И.А. Жамиятимиз мафкураси халқни-халқ, миллатни-миллат қилишга хизмат этсин. Т., Ўзбекистон, 1998 й.
4. Каримов И.А. Миллий мафкура – келажак пойдевори. Халқ сўзи, 2000 йил, 7-апрел
5. Каримов И.А. Донишманд халқимизнинг мусахкам иродасига ишонаман. «Фидокор» газетаси муҳбири саволларига жавоблари. «Фидокор», 2000 йил 8 июнь.
6. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. Т., Ўзбекистон, 1998 й.
7. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт-пировард мақсадимиз. Тош. Ўзбекистон, 2000 й.
8. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, мафкура, сиёсат. Т., Ўзбекистон, 1993 й.
9. Каримов И.А. Иқтисодиётни эркинлаштириш–фаровонлик пойдевори. «Ўзбекистон овози», 2000 йил.
10. И.А.Каримов.Жаҳон молиявий иқтисодий-инқирози ва уни Ўзбекистон шароитида бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. Тошкент. Ўзбекистон. 2009.
11. Б.Зиёмухаммадов.Комилликка элтувчи китоб.Тошкент, “Турон-иқбол”-2006.
12. Б.Очилова. Миллий-маънавий юксалишда мерос, қадриятлар ворисийлик. Тошкент, “Истиқлол”-2009.

Назорат саволлари

1. Меърос нима? унинг жамият таракқиётида тутган ўрни?
2. Маданиятни нима учун умуминсоний ҳодиса санаймиз?
3. Қадрият тушунчасини изоҳланг?
4. Манавият ва мафкуранинг ўзаро боғлиқлиги ва аҳамияти?
5. Маънавиятнинг миллийлик ва умуминсонийлиги ҳақида нимани биласиз?

1-масаланинг баёни. Маънавият жамият таракқиётининг муҳим омили бўлар экан,у нафақат бугунги маданий бойликларга, қадриятларга, замонавий тамойилларга, шу билан бирга халқимизнинг кўп асрлик манавий меросига ҳам таянади. Жамият ривожига “Маънавий мерос, маданий бойликлар, кўхна тарихий ёдгорликлар энг

муҳим омиллардан бири бўлиб хизмат қилади”¹¹ дейди юртбошимиз. Биз шу ўринда мерос ўзи нима деган саволига жавоб берсак. Мерос-инсониятнинг ҳар бир тарихий босқичда яшаган авлодлари томонидан яратилган ва кейингисига етиб келган барча моддий ва маънавий бойлик мажмуидир. Мерос ўз навбатида маданий ва маънавий меросга бўлинади. Маъданий меросга кишилиқнинг келгуси тараққиётига, маънавий юксалишига хизмат қилади, унга ижобий таъсир қиладиган кадрият аҳамиятига эга бўлган томонлар ҳисобга олинади. Ўтмиш авлодлар яратган маданий ёдгорликларнинг ҳаммаси ҳам маданий мерос бўлавермайди, чунки ўтмишдан қолган нарсаларнинг ҳаммаси ҳам кадрият аҳамиятига эга эмас. Шунга асосан маданий меросга таъриф берамиз.

Маданий мерос деб ўтмиш авлоддан кейинги авлодга ворислик асосида қолдирилган, замонда барқарорлик синовидан ўтган, сараланган, инсониятнинг ҳозирги ва келгуси тараққиётига хизмат қиладиган моддий ва маънавий маданият мажмуига айтилади. Кишилиқнинг ҳар бир авлоди аجدодлари томонидан яратилган маданий бойликларни мерос сифатида қабул қилиб олади. Тарихий ворислик-жамият ва унинг маданияти равнақи шартидир.

“Аждодларимиз асрлар давомида яратган маънавий мерос шу қадар улкан, шу қадар кенг қамровлики, уларнинг барчасини умимий хусусиятларинигина таҳлил қилиш, бу меросни ворислик асосида маънавиятимизнинг келгуси ривожига учун ибрат ва асос қилиб олишимиз мумкин”¹ дейди Б.Очилова.

Маданий ва маънавий меросни бир-биридан фарқи бўлсада, маданий меросни барпо этишнинг замирида маънавият-яъни инсоннинг маънавий-рухий билимлари, қобилияти, истеъдоди, ақли, эмпирик ва назарий билим фаолиятлари ётади. Маданий мерос ўз кўлами жиҳатдан маънавий мерос тушунчасидан кенгроқ. Маданий меросда кўпроқ умимийлик устунроқ бўлса, маънавий меросда хусусийлик устунроқ. Маданий мерос умуман маданият ютуқларини ўз ичига қамраб олса, маънавий мерос маънавий маданият ютуқларини ўз ичига қамраб олади.

Маънавий мерос деб узоқ ва яқин ўтмишдаги, ҳозирги даврдаги маънавий жиҳатдан ғоят қимматли, ўчмас из қолдирадиган, мангу яшайдиган, бутун ижтимоий манфаати ваэҳтиёжи эзгуликка хизмат қиладиган умуминсоний маънавий бойликларга айтилади. Маънавий мерос маънавий кадрият сифатида намоён бўлиб, унга илм-фан, жумладан фалсафа, адабиёт, санъат, ахлоқ, диндаги реал, дунёвий таълимотлар, ҳурфикрлиқ ва бошқалар киради.

Ўзбек халқи ўз маънавий мероси билан ҳақли равишда фахрланади. Фақат қўлёзма ва тошбосма асарларнинг ўзидан республикада неча ўнг минглаб асраб қолинган бўлиб, улар Тошкентда Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти, қўлёзмалар институти, диний назорат ва Ўзбекистон Миллий университети фондларида сақланмоқда. Булар фаннинг барча муҳим соҳаларига: математика, астраномия, кимё, тиббиёт, минералогия, фикр, фалсафа, тарих, адабиётга оид асарлардир. “Ота-боболаримизнинг асрлар давомида тўплаган ҳаётий тажрибалари,

¹ И.А.Каримов Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Тош, “Шарқ” 1998 й

¹ Б.Очилова, Миллий-маънавий юксалишда мерос, кадриятлар ва ворисийлик. Тош, “Истиқлол” 2009 й

диний, ахлоқий, илмий қарашларини ўзида мужассам этган бу нодир кўлёмаларни жиддий ўрганиш даври келди”²

Ўзбекистоннинг бой маънавий мероси шаклланаётган янги маънавиятимизни негизини, пойдеворини ташкил қилади. Маънавий мерос халқнинг муқаддас хотираси бўлиб, унинг кишилик тарихи ва маънавий тараққиётидаги тутган ўрнини белгилаб беради. “Маънавият жамиятнинг маънавий бойлигида ўз ифодасини топади. У аста-секин тўпланиб уйғунлашиб бориш асосида, ворислик асосида ривожланади”¹.

Қадимги ёзувлар, битиклар, халқ оғзаки ижоди намуналари, улуғ шоир ва мутаффакирларнинг яратган дунёвий ва бадий асарлар Қуръон Карим, Ҳадислар, Яссавий ва Бақуғонийлар яратган диний-ахлоқий руҳдаги асарлар, Аҳмад Юғнакий, Юсуф Хос Ҳожиблар яратган ахлоқий панд насихат туридаги асарлар, Нажмиддин Кубро, Баховуддин Нақшбандий яратган инсон ички дунёси, руҳиятига қаратилган таълимотлар, Навоининг ўлмас ижод хазинаси ва бошқалар бизнинг бой маънавий меросимиз ҳисобланади.

Маданият (култура)-парвариш қилиш, ишлов бериш маъносини билдиради, мумтоз лотин тилида маданият ерга ишлов бериш маъносида ишлатиб келинган. Шунингдек м.ав. 45 йили Рим нотиғи, машҳур файласуф Цицерон маданият атамасини ақлга ишлов бериш маъносида ишлатган. Унинг фикрича, деҳқон ерга ишлов бергани каби инсон ҳам сўз, ақлгаишлов бериб туриши зарур. Маданият тушунчаси билимдон, маърифатли, юксак тарбияли инсонларни таърифлашда ҳам ишлатилади. Маданиятнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши кишилик жамиятининг энг қадимий босқичларига бориб тақалади. Маданият жамият тараққиётида қуйдаги вазифаларни бажаради;

1) Билиш функцияси. Маданият кўп асрлик инсон фаолияти даврида оламдаги нарса ва ҳодисаларни билиш ва уларни ўзлаштириш жараёнида тўпланган тарихий тажриба мужассамланган.

2) Ахборот узатиш вазифаси. Маданият бир авлоддан иккинчи авлодга ижтимоий тажриба етказиш шаклидир, яъни тарихий ворислик вазифасини бажаради.

3) Мулоқот вазифаси. Моддий ва маънавий–тарихий ёдгорликларда ўз аксини топган маълумотларни қабул қилиш жараёнида биз ўтмишдаги авлодлар турмуши, уларнинг диди, маданий даражаси, шунингдек машҳур асарларни бунёд этган муаллифлар билан танишиб, даврнинг нафасидан хабардор бўламиз.

4) Маданият, инсон ахлоқ-одоби, хатти-ҳаракатини баҳолаш ва тартибга солиш вазифасини бажаради.

5) Маданият кишиларни инсонпарварлик руҳида тарбиялаш вазифасини ҳам бажаради.

² И.А.Каримов, Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Тош. “Шарқ” 1998 й 4-бет.

¹ М.Хайруллаев Ўзбекистоннинг миллий истиқлол мафкураси Тош. “Ўзбекистон” 1993 й 29-бет.

Маданият инсоннинг моддий ва маънавий бойликларни яратиш ва ўзлаштиришдаги фаолиятини ифодалайди. У инсон акл-идроки, исеъдоди ва меҳнати маҳсулидир. Юқорида айтилганидек, маданият жуда мураккаб кўп қиррали маънавий-ижтимоий ходиса бўлиб, ижтимоий ҳаётнинг моддий-техник, иқтисодий, ижтимоий-сиёсий олади. Сирасини айтганда, халқ оммаси томонидан яратилган ҳамма моддий ва маданий-маънавий бойликлар маданиятга қиради. Маданият дейилганда, меҳнат курулларини яратиш ва улардан фойдаланиш, фан-техника ютуқлари ва уларни ишлаб чиқаришга жорий қилиш, кишиларнинг ишлаб чиқариш ва ижтимоий қуникмалари, меҳнатни ижтимоий ташкил этиш, саломатликни сақлаш ишини йулга қўйиш, аҳоли уртасида билимларнинг ёйилиш даражаси ва маълумот, умумий, умумий мажбурий ва олий таълимни амалга ошириш, адабиёт ва санъат асарлари, ижтимоий, фалсафий, диний ғоялар ва шу қабила назарда тутилади. Кўринадики, маданият одамзод акл-идрокининг энг юксак чуққиларига бўлган нарсаларнинг ҳаммасини қамраб олади. У инсон фаолиятининг фақат моддий натижаларинигина эмас, шу билан бирга кишиларнинг меҳнат жараёнида воқеъ бўладиган билим бойликлари, тажрибалари, қобилятлари, ишлаб чиқариш ва касб малакалари, ўзаро муносабатларини ҳам ўз ичига олади.

Жамият моддий ишлаб чиқаришининг икки амалий тури-моддий ва маънавий ишлаб чиқаришга қараб маданият ҳам йирик икки турга моддий ва маънавий маданиятга бўлинади. Моддий маданият деганда меҳнат курулларини, меҳнат қуникмаларини, шунингдек ишлаб чиқариш жараёнида яратилган ва моддий ҳаёт учун хизмат қиладиган инсон томонидан яратилган барча моддий бойликларни англаймиз. Моддий маданиятга моддий бойликларнинг бутун мажмуи, уларни ишлаб чиқариш воситалари: ишлаб чиқариш жараёнида яратилган техника, технология, техник иншоотлар, ижтимоий меҳнатни уюштириш шакли, қурилиш ва дехқончиликни йулга қўйиш ва бошқалар қиради. Шуларга қараб, моддий маданиятни бир қатор турларга бўламиз. Қунончи, ишлаб чиқариш ва техника маданияти, дехқончилик маданияти, меҳнатни ташкил этиш маданияти, инженерлик маданияти, қазандачилик маданияти ва бошқалар.

Маданиятнинг иккинчи тури-бу маънавий маданиятдир. Маънавий маданиятга инсоннинг акли ва маънан яратувчанлик фаолиятлари ва уларнинг натижалари қиради. Маънавий маданият фан, фалсафа, санъат, адабиёт, ахлоқ, дин, ҳуқуқ, сиёсат, маориф, маърифат ва ҳақозолар йигиндисидан ташкил топадиган инсоннинг ташки ва ички маънавияти, руҳияти оламидир.

Маънавий бойликлар олимлар, мусаввирлар, бастакорлар, шоир ва ёзувчилар, назарийтчилар, ҳуқлас, халқ томонидан яратилади. Маънавий маданиятни яратиш, ўзлаштириш ва ривожлантириш жараёнида жамият тараққий этади, меҳнат унумдорлиги ортади, ишлаб чиқарувчи қучлар ривожланади, кишиларнинг маънавий қиёфаси шаклланади, ахлоқ одоби, дид ва фаросати, эстетик қавқ, ижодий қучи ва қобилятлари тараққий этади.

Умуман кишилик жамиятини маданиятсиз, ҳусусан маънавий маданиятсиз тасаввур қилиш қийин. Жамият, инсон бор экан у маълум маданиятга эга, қусиз бўлиши мумкин эмас.

Маданиятнинг барча турлари диалектик бирликда, ўзаро алоқадорликдадир. Моддий маданиятни маънавий маданиятдан батамом ажратиб қараш мумкин эмас. Моддий бойликлар ишлаб чиқариш жараёнида моддий ва маънавий маданият органик қавишда бирикади. Бирорта меҳнат қурулини, моддий бойликнинг бирор турини инсон акл-идроқисиз, тафакқуриқисиз, ақлий меҳнатисиз яратиб ва тақомиллаштириб

булмайди. Бошқача қилиб айтсак, моддий маданиятни барпо этиш замирида ҳам маънавият ётади. Хар кандай моддий ва маънавий маданият дурдоналари инсон ақлий ва жисмоний меҳнати синтези асосида юзага келади. Маънавий маданият воқеъликни бадиий акс эттириш ва ўзлаштириш воситасидир.

Маданиятни моддий ва маънавий маданиятга бўлиш билан чекланиб қолмаслик керак. Маданиятга кишиларнинг бир-бирига муносабатлари, оила, мактаб, олийгоҳ, қорхона, ташкилотлар, муассасалардаги ўзаро муносабатлари ҳам киради.

Уқитувчи моддий ва маънавий маданият ҳақида сўзлар экан, талабалар диққатини умуман маданият, хусусан маънавий маданиятни ривожланиш қонуниятларига торттиши жоиздир.

Маданий тараққиётнинг умумий қоидаларидан бири унинг тухтовсиз равишда бойиб бориши ва ривожланишидан иборат. Жамият ривожланиб бориши билан маданият ҳам сифат жиҳатидан ўзгаради. Бу деган сўз, жамиятнинг тараққий этиши маданиятнинг ўзгаришини талаб қилади, маданиятнинг янгилиниши эса ўз навбатида жамиятнинг тараққий қилишига сабаб бўлади.

Жамият тараққиётининг хар бир янги босқичи олдинги жамиятнинг маданий ютуқларини зарурий равишда мерос қилиб олади, уни қайта ишлайди, ундан ижодий фойдаланади, уни янги юқори босқичга кутаради. Инсоният томонидан яратилган энг яхши ва қимматли нарсалар, моддий ва маънавий бойликлар янги тарихий шароитда ўзлаштирилади, қайта ишланади ва ривожлантирилади. Шу уринда уқитувчи талабаларга, хар бир авлод ўзи учун махсус янги моддий база ташкил этмаслигини, илм-фан ва маданиятни янгидан яратмаслигини, балки ўзидан олдинги авлодлар томонидан яратилган моддий ва маънавий маданиятдан мерос сифатида фойдаланишини айтиб утиши лозим.

Маданият-умуминсоний ходиса. У барчага барабардир. Масалан, мақомлар, адабиёт, меъморчилик дурдоналари, фан-техника ютуқлари, транспорт ва алоқа воситалари барчага тегишлидир. Худди шунингдек маънавий маданият ҳам миллий ва умуминсоний бўлади.

Миллий маънавият, маданият тарихий ходиса сифатида бир кунда, бир йилда, балки бир асрда ҳам муқаммал шаклланмайди. Урта Осиё халқлари маънавий ва маданият тарихининг ибтидоси асрлар қаърига сингиб кетган бўлиб, уларнинг неча минг йиллик маънавий қамолот пиллапояларини босиб утганлигини аниқлаш бугун учун анчайин мураккаб муаммо.

Бошқача қилиб айтганда, бугунги айрим салтанатлар аҳли қабила-қабила бўлиб яшаган замонларда бизнинг муқорак заминимизда илму фан барқ уриб яшнагани, табиий илмлар, хусусан, тиббиёт, математика, асронмия қаби фанлар мадрасаларда уқитилгани, илмий академиялар ташкил этилиб, мағрибу машрикка ном таратганини эсласак ва бундан хар қанча ғурурлансак арзийди.

Утмишда халқимиз маънавий маданиятнинг ўзвий қисми бўлган дини исломни ривожлантиришга ҳам ўзининг муносиб хиссасини қушган. Дунёда энг машхур ҳадисшунослар олтига бўлса, шулардан турттаси бизнинг диёримиздан чиққан. 1998 йилда эса Имом ал Бухорий таваллудининг 1225 йиллиги бизнинг юртда ва бутун ислом дунёсида қенг нишонланган бўлса, 2000 йилда имом ал-Мотурудий таваллудининг 1130 йиллиги, Бурхониддин Маргиноний таваллудининг 910 йиллиги нишонланди.

Қадрият-воқеъликдаги муайян ходисаларнинг умумбашарий, умуминсоний, ижтимоий-ахлоқий, маданий-манавий аҳамиятини қўрсатиш учун қўлланадиган фалсафий-социологик ва аксиологик тушунча. Жамият, инсон ва инсоният учун

аҳамиятли бўлган барча нарсалар, ҳодиса ва воқеалар: эркинлик, эзгулик, тенглик, тинчлик, ҳақиқат, маърифат, маданият, моддий ва маънавий бойликлар, обида-ёдгорликлар, гўзаллик, ахлоқий хислат ва фазилатлар, анъана, урф-одат, удум ва бошқалар қадрият ҳисобланади.

Фалсафа фанлари доктори Б. Очилова қадриятга шундай таъриф беради: “Қадрият-бу табиий ва ижтимоий ҳаётда намоён бўладиган, кишилар қадрлайдиган ва улар учун манфаатли, фойдали, ижобий аҳамиятли, табиий, индивидуал ва ижтимоий эҳтиёжни қондиришга хизмат қиладиган, моддий-иқтисодий, маданий-маънавий, мафкуравий ва сиёсий омиллар йиғиндисидир”¹. У қадриятларни моҳияти ва мазмунига кўра бир нечта таснифга ажратади. Улар қуйдагича:

1. “Инсон ва инсоният-энг олий қадриятлардир.
2. Инсониятнинг мавжуд бўлиши учун зарур бўлган табиий имкониятлар, меҳнат қуроллари ва меҳнат маҳсулотларининг бирлиги моддий ҳаёт қадриятлари дейилади.
3. Жамиятнинг ҳаётий фаолияти учун зарур бўлган ва инсониятнинг тараққиёт жараёнида юзага келган ижтимоий соҳа ва тузилмалар(оила, миллат, синф давлат) кабиларнинг мажмуи ижтимоий ҳаёт қадриятлари тушунчаси билан ифодаланади.
4. Кишиларнинг маънавий эҳтиёжларини қондиришга хизмат қиладиган илмий билимлар, фалсафий, ахлоқий, эстетик ғоя ва идеаллар йиғиндиси маънавий ҳаёт қадриятлари деб аталади.”²

Қадриятлар умумбашарий, умуминсоний, миллий, минтакавий, шахсий бўлиши мумкин. Қадриятлар ижтимоий-тарихий тараққиёт маҳсули сифатида ўз тарихий илдизи, ривож, ворислик жиҳатларига эга тушунча бўлиб, аввало ишлаб чиқариш, меҳнат, соҳасидаги фаолият, инсонлар ўртасидаги муносабатлар учун фойда келтирадиган нарсалар, ҳодисалар, ҳатти-ҳаракатлар мажмуаси сифатида юзага келиб, айрим кишилар, ижтимоий гуруҳлар фаолияти, ҳатти-ҳаракатини маълум йўналишга бурадиган, тегишли меъёрга соладиган маънавий ҳодисага айланди ва айланмоқда. Инсон бутун умри давомида сон-саноксиз қадриятлар оламида яшайди.

Умуминсоний қадрият, бу аввало башариятнинг мавжуд бўлиши ва яшаб қолишини таъминлайдиган тинчлик, умумжаҳон цивилизацияси ва маданияти каби тушунчалар билан бевосита боғлиқдир. “Айниқса ҳозирги термо-ядро асрида инсониятнинг энг олий қадрияти бу тинчлик ва осойишталикни ҳар қандай йўл билан бўлсада сақлаб қолишдир.”³

Умуминсоний қадрият-бу барча халқлар учун бирдай қадрли бўлган: ҳаёт кечириш, билим олиш, меҳнат қилиш, севиш-севилиш, завқланиш, ҳоҳлаган фаолият билан шуғулланиш, ўз ҳуқуқларига эга бўлиш ва ҳокозо ҳаётий зарур ижтимоий воқелиқдир.

“Умуминсоний қадрият шунинг учун ҳам ҳамма одамлар орасида алоҳида аҳамиятга эгаки, у инсонларнинг моддий, ижтимоий ва иқтисодий эҳтиёжлари билан баробар, рухий эҳтиёжларини ҳам қаноатлантиради”.¹ Умуминсоний қадриятлар ҳақида гапирар эканмиз ҳурматли олима Б.Очиловани қуйдаги фикрларини мисол

¹ Б.Очилова, Миллий-маънавий юксалишда мерос, қадриятлар ва ворисийлик. Тош, “Истиқлол” 2009 й.

² Б.Очилова, Миллий-маънавий юксалишда мерос, қадриятлар ва ворисийлик. Тош, “Истиқлол” 2009 й.

³ Б.Очилова, Миллий-маънавий юксалишда мерос, қадриятлар ва ворисийлик. Тош, “Истиқлол” 2009 й.

¹ Б.Зиёмухаммедов, Комилликка элтувчи китоб. Тош, “Тўрон -Иқбол” 2006 й. 75-бет

келтирсак: “Шуниси ибратлики, умуминсоний кадриятлар хакида сўзлаганда ҳеч қандай нарсани ўйлаб топишнинг, қандайдир янги мафкура ёки янги этиқод рамзини яратиб, сунъий равишда конструкция яшашнинг ҳожати йўқ. Барча халқларда мавжуд бўлгани, бошқа гуруҳ ва табақалар учун қимматли, уларнинг жаҳон тараққиётига қўшган ҳиссаси бўлган нарсаларни ҳурмат қилишни ўрганиш керак, ҳолос”²⁰

Маънавий кадриятлар кишининг маънавий тубанлашуви жараёнига чинаккам эҳтиёжлар ва манфаатларни сохталари билан алмаштиришга қарама-қарши туришнинг ғоятда самарали воситаси бўлиб хизмат қилади. Маънавий кадриятлар кишилар маънавий фаоляти махсули, билишнинг мураккаб жараёни натижасида юзага келган, билим, қараш, малакалар самарасидир. Маънавий кадриятларимиз сирасига турли-туман байрамлар миллий урф-одат ва анъаналар, чиройли ахлоқ ва одоб мусиқа ва бошқалар киради. Хақиқий маънавиятлилик инсон онгида тафаккуридадир.

Моддий кадриятлар-кишилар моддий эҳтиёжларини кондириб, ўзига ҳос хусусияти ва шаклларига кўра одамларга алоҳида ҳис-туйғу уйғотувчи моддий нарсаларга айтилади. Уларга буюк иншоотлар боғ ва хиёбонлар, антиқа уй-рўзғор буюмлари, тарихий қимматга эга бўлган уй анжомлари, қурол-яроғ, овқат, шахсий буюмлар ва шунга ухшаш нарсалар киради.

Масалан Ўзбекнинг меҳнатсеварлиги, меҳмон дўстлиги, ҳуш-ҳулқлиги ва мулойимлиги, ғайратли ва итоаткорлиги, турли тоифадаги одамлар билан ўзаро иноқлашиб кетаолиши, кечиримлилиги, мулоҳаза ва тафаккур билан иш қилиши, тинчлик севарлиги уларнинг миллий қадриятлари ҳисобланади. Бу “Ўзбекчилик” деган сўз билан ифодаланиб, ўзбекларнинг ғазилати.

Маънавият ва мафкура бир-бирлари билан мустаҳкам боғлангандир. Маънавият инсоннинг руҳияти, ўзини-ўзи англаши, юксалишга интилишидаги салоҳияти бўлса, мафкура-маълум бир давлат, жамият, миллат, синф ва ижтимоий гуруҳлар ҳуқуқий, фалсафий, бадиий, диний ғоя, назария ва қарашлар тизими ҳисобланади.

Мафкуранинг маънавиятда тутган ўрни шундаки, у инсон, жамият, ёхуд миллат ёки гуруҳларнинг интилишлари, руҳиятлари ва қайфиятларини ўзида мужассамлаштиради. Маънавият сингари мафкуранинг давлат ва жамият тараққиётидаги роли нисбатда каттадир.

Президентимиз Ислам Каримов таъкидлаганидек, «Мафкура фақат бугун эмас, балки ҳамма замонларда ҳам энг долзарб сиёсий-ижтимоий масала, ҳар қандай жамиятни соғлом, эзгу мақсадлар сари бирлаштириб, унинг ўз муддаоларига эришиши учун маънавий-руҳий куч-қувват берадиган пойдевор бўлиб келган»¹. Мафкура жамият тараққиётида қўйидаги вазифаларни бажаради: биринчидан, давлат ривожланишининг иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва маънавий-маърифий соҳаларидаги вазифаларни ўзида мужассамлаштиради; иккинчидан, бир давлат, бир мамлакат микёсида барча фуқароларни, турли миллат, элат, синфлар ва ижтимоий гуруҳларни бир ғоя ва мақсад сари бирлаштиришга хизмат қилади; учинчидан, давлат олиб борадиган ички ва ташқи сиёсат ғояларини ўзида мужассамлаштириб, уни фуқароларга тарғиб этади; туртинчидан, давлат доирасида яшаётган фуқароларни

²⁰ Б.Очилова, Миллий-маънавий юксалишда мерос, қадриятлар ва ворисийлик. Тош, “Истиқлол” 2009 й.

¹ И.А.Каримов. Ўзбекситон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Тош, “Ўзбекистон” 1996 й.

яратувчилик, бунёдкорлик, ижодкорлик фаолиятларини фаоллаштиради ва уларни жамият мақсадларига йуналтиради; бешинчидан, халқнинг орзу-умидларини ўзида ифода эттиради, жамиятда мавжуд бўлган муаммоларни хал қилиш учун бутун жамият ва фукароларни ҳаракатга келтиради; олтинчидан, мафкура жамиятда маълум сиёсий, иқтисодий ва маънавий-маърифий қарашларни шакллантиради.

Мафкуранинг жамият, миллат, шахс ва фукаро ҳаётидаги ана шундай ролига қарамай, мустақилликнинг даслабки йилларида республикада умуман мафкурага унинг моҳиятини тушунганлар ҳам, тушунмаганлар ҳам қарши кураш бошлаб юборган эдилар. Яъни ҳеч қандай мафкурага эга бўлмаган, мафкураравий бушликка асосланган, ўз ғоясига эга бўлмаган жамият куриш каби қарашларни илгари сура бошладилар. Бу жараён республикада Президентининг 1993 йил 23 апрелидаги республиканинг бир гуруҳ адиблари билан учрашувида “Миллий истиқлол мафкураси”ни яратиш вазифасини кун тартибига қуйгунича давом этиб келди.

Ўзбекистон республикаси Президенти Ислон Каримов “Тафаккур” журнали бош муҳаррири ва “Фидокор” газетаси муҳбирининг саволларига жавобларида миллий ғоя, миллий мафкуранинг Ўзбекистонда демократик жамият куришдаги тутган ўрни, аҳамияти баён қилиб берганлигини алоҳида таъкидлаш жоиз: “Мафкура ҳар қандай жамият ҳаётида зарур. Мафкура бўлмаса одам, жамият, давлат ўз йулини юқотиши муқаррар. Иккинчидан, қаердаки мафкураравий бушлик вужудга келса, уша ерда бегона мафкура ҳукмронлик қилиши тайин”². Буни ҳар бир инсон, Ўзбекистон фукароси чуқур англаши, мағзи-мағзига етиб олиши керак. Негаки, жамиятнинг, жамият аъзоларининг мустаҳкам ва равшан мафкураси, ғояси, мақсади бўлмаса, инкирозга юз тутди.

Инсоният тарихида давлатлар ва жамиятлар пайдо бўлибдики, уларга эгизак ҳолда мафкураравий қарашлар ҳам шаклланган. Бойси мафкурасиз давлат ёки жамият бамисоли ҳеч бир мақсад-режасиз, таваккал қилиб йулга чиққан одамга ухшайди. Йулга чиқдингми - манзил, мақсад аниқ бўлмоғи керак. Шунинг учун ҳам Президентимиз И. Каримов мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб мафкура муаммосига алоҳида эътибор қаратиб келмоқда “Тафаккур” журнали бош муҳаррири саволларига жавобларида мафкурани миллий ғоя халқни-халқ, миллатни-миллат қиладиган, унинг истиқбол йулларини юксак мақсад ва эътикод нурлари билан ёритадиган қудратли маънавий омил, деб таърифладилар. “Туркистон” ва “Фидокор” газеталари муҳбирлари саволларига жавобларида бу ғоялар янада ривожлантирилди, мафкура муаммоси кун тартибига президентимиз томонидан янада жиддий қўйилди. Бунга сабаб “... ҳозирги замондаги энг катта ҳавф инсонларнинг қалби ва онгини эгаллаш учун узлуксиз давом этаётган мафкураравий курашдир. Эндиликда ядро майдонларида эмас, мафкура майдонларида бўлаётган курашлар кўп нарсани хал қилади”¹. Мана шунинг учун ҳам Ислон Каримов мунтазам равишда мафкура дунёсида бушликка йул қўйиб бўлмаслигига, шундай ҳолат юз берган тақдирда буш қолган мафкура майдонида бизга бегона, орзу-интилишимизга мутлақо ёт ғоялар урин

² И.А.Каримов. ўша асар Тош, “Ўзбекистон” 1996 й.

¹ И.А.Каримов. Ўзбекситон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Тош, “Ўзбекистон” 1996 й.

эгаллашга уриниши шубхасиз эканлигига ҳаммамизнинг диққатимизни такрор-такрор қаратиб келаётганликлари бежиз эмас.

Президентимиз мафкура-умуммиллий, умумхалқ аҳамиятига эга ғоя бўлиб, у халқни, миллатни бирлаштирувчи, умумсафарбарликка даъват этувчи куч эканлигини таъкидладилар. Инсон, унинг кадр-қиммати, фаровонлиги, Ватанимизнинг ёрқин келажаги бизнинг миллий ғоямиз, миллий мустақиллик мафкурамизнинг негизини ташкил этади.

Президентимиз И. Каримов миллий истиқлол мафкурамиз, аввало халқимизнинг азалий анъаналарига, удумларига, тилига, дилига, рухиятига асосланиб, келажакка ишонч, меҳр-оқибат, инсоф, сабр-тоқат, адолат, маърифат туйғуларини онгимизга сингдириши лозимлигини таъкидладилар.

Шу билан бирга, бу мафкура халқимизда, ўзининг қудрати ва ҳимоясига суянган ҳолда, умуминсоний қадриятларга асосланиб, жаҳон ҳамжамиятидаги тараққий этган давлатлар орасида тенг ҳуқуқли муносиб урин эгаллашга доимий интилиш хиссини тарбияламоғи керак.

Юртбошимиз миллий ғоя, миллий мафкура нималарни ўзида мужассамлаштириши ва қандай талабларга жавоб бериши кераклигини таъкидлаб, қўйидаги дастурий аҳамиятга молик фикр-мулоҳазаларни билдирган эдилар:

Биринчидан, миллий мафкура, авваламбор, ўзлигимизни, муқаддас анъаналаримизни англаш туйғуларини, халқимизнинг кўп асрлар давомида шаклланган эзгу орзуларини, жамиятимиз олдида қўйилган олий мақсад ва вазифаларни қамраб олиши шарт.

Иккинчидан, жамиятимизда бугун мавжуд бўлган хилма-хил фикрлар ва ғоялар, эркин қарашлардан, ҳар қандай тоифалар ва гуруҳларнинг интилишлари ва умидларидан, ҳар қандай инсоннинг эътиқоди ва дунёқарашидан қатъий назар, уларнинг барчасини ягона миллий байроқ атрофида бирлаштирадиган, халқимиз ва давлатимизнинг дахлсизлигини умумсафарбарликка даъват этувчи куч эканлигини таъкидладилар.

Учинчидан, миллий ғоя биринчи навбатда ёш авлодимизни ватанпарварлик, эл-юртга садоқат руҳида тарбиялаш, уларнинг қалбига инсонпарварлик ва одамийлик ғазилатларини пайванд қилишдек олижаноб ишларида мададкор бўлиши зарур.

Туртинчидан, у Ватанимизнинг шонли утмиши ва буюк келажагини узвий боғлаб туришга ўзимизни улуг аجدодларимиз боқий меросининг муносиб ворислари деб ҳис қилиши, шу билан бирга, жаҳон ва замоннинг умумбашарий ютуқларига эришмоққа йул очиб берадиган ва шу мақсадларга муттасил даъват қиладиган ғоя бўлиши керак.

Мустақиллик бизни порлоқ ривожланиш имкониятларига эга қилди. Халқимиз катта орзу-мақсадлар ва интилишлар билан яшайпти. Ҳуқуқий давлат, адолатли фуқаролик жамияти - олдимизда турган нурафшон манзилдир. Аммо бу манзиллар ўз-ўзидан дунёга келмайди, уни ўз-ўзидан машаққатсиз, изланишларсиз, яратувчилик, ижодкорлик ишларисиз эгалланмайди. Янги жамият юксак даражада ривожланган онгни, маънавий камолотни янада баланд босқичга кутарилишини тақозо этади. Илгор демократик қоида ва тушунчалар билан бойиган миллий мустақиллик мафкурамиз ана шу янги маънавиятнинг ҳал қилувчи мезонларидан биридир.

Юқоридагилардан келиб чиқадиган бўлсак, маънавият мафкурасиз ривожлана олмаслигини кураимиз. Чунки, инсон рухиятини шакллантириш, миллий қадриятларни тиклаш ва жамият мақсадларини амалга оширишда мафкура ҳаракатга келтирувчи куч сифатида катта аҳамият касб этаверади.

Хуллас, мафкура - умуммиллатга, умумхалққа, бутун жамиятга тааллуқли улкан ғоялар бирлигидир. Аммо унинг илдизлари ҳар бир инсоннинг қалбида, виждонида, иймонида, ақл-идроқи ва тафаккурида. Шу боис, ҳақиқий, ҳаётий, чуқур инсоний мафкураси бор халқ, мамлакат ва жамият қудратлидир.

2-масала баёни: Мазкур мавзунинг биринчи масаласи баёнида асосий эътиборни Мустакил Ўзбекистоннинг иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, маънавий тараққиёт борасида танлаб олган бозор иқтисодиёти йулининг тўғрилиги, ҳаётийлиги масаласига, бу борада эришилган ютуқлар ва ҳал этилиши лозим бўлган муаммоларга қаратиш лозим.

Инсон озиқ-овқат, кийим-кечак, яшаш жойга мухтож. Хайвонот дунёси ҳам озиқ-овқатга мухтожлик сезади. Инсон ишлаб чиқариш орқали ўз эҳтиёжларини кондиради, хайвонлар эса ҳеч нима ишлаб чиқармайдилар. Инсонларнинг моддий ишлаб чиқариш жараёнлари ва бу борада юзага келадиган муносабатларни иқтисодиёт фани урганади. Абу Али ибн Сино фанларни тасниф қилар экан, иқтисодиётни хужалик юритиш соҳасидаги амалий фанлар каторига киритади. Урта асрларда илмлар таснифи билан шугулланган Абу Абдуллох ал Хоразмий ҳам иқтисодиётни хужалик юритиш соҳасидаги амалий фалсафий фан доирасига киритади.

Ишлаб чиқаришнинг усиши ва кишилар, мамлакатлар уртасидаги алоқалар бозор муносабатларини келтириб чиқарган. Урта Осиёда бозор муносабатлари қадим замонлардан бошлаб шаклланган. Тарихий хужжатларнинг гувоҳлик беришича, бундан минг йиллар муқаддам Бухоро ва Хива савдоғарлари одамлар кўзини кувнатиб, хайрон қолдирган товарлар ва буюмларни Хиндисон ва Хитойга, россия ва гарбий Оврупа мамлакатларига етказиб борганлар. Урта Осиёда бозор муносабатларининг қадимдан ривож топганига «Буюк Ипак йули» яққол мисол бўла олади. Шундай экан, ҳозирги замон тилида ишлатилаётган бозор иқтисоди ва унинг моҳияти нима? Уни қисқача ифодаладиган бўлсак, у қўйидагиларни англатади:

Бозор иқтисоди деган сўз биринчи навбатда мулоқот, гаплашиш, келишиш, савдолашиш, икки томонга тўғри келадиган умумий нархни, рақамни, ҳулосани топиш демакдир.

Бозор иқтисодининг асосий шартлари ва талаби – мумкин қадар кўпроқ ва мумкин қадар сифатлироқ, рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришдир. Худди шу талабларни амалга оширишнинг энг қулай шароитларини капитализм даври юзага келтирди. Натижада инсоният кейинги беш аср ичида ундан олдинги ҳамма тарихдагидан кўп моддий ва маънавий қадриятлар ярата олди. Бозор иқтисоди ҳукмрон мамлакатлар моддий ва маънавий бойликлар ишлаб чиқаришнинг ҳақиқий қайнар булогига айланди. Бу даврда инсониятнинг ҳақиқий ақлий салоҳияти, яратувчилик имкониятлари намоён бўлди.

Жаҳон тажрибаси, шу жумладан ўзимизнинг мамлакатимиз тажрибаси ҳам иқтисодиёт фақат унинг ўзигагина хос бўлган қонунлар асосида ривожланиб борганлигини кўрсатади. Бозор муносабатларининг қонунларини назар-писанд қилмаслик, бўзиш иқтисодиётни оғир оқибатларга олиб келиши мумкин. Чунончи, собиқ Иттифокда 70 йилдан ортиқроқ давр мобайнида бозор иқтисодиётига алоқаси бўлмаган иқтисодиётни яратишга уриниб қурилди. Бу собиқ мусабид тузумга ва унинг халқига жуда қимматга тушди.

Иқтисодиётнинг ҳам ўз объектив қонун-қоидалари, сир-асрорлари борки, улар билан ҳисоблашмасликнинг ҳеч бир илоҳи йўқ. Ҳар доим иқтисод ўз йулидан бораверади, уни тухтатиш мумкин эмас. Кимки иқтисод қонунларини назар-писанд қилмаса, унинг қосаси оқармайди.

Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сунг, у кайси йулдан бориши керак, деган масала олдимизда кундаланг бўлиб турди. Юртбошимиз Ислон Каримов мустақилликка эришишимизнинг биринчи кунлариданок жахондаги турли мамлакатларнинг тажрибаларини чуқур ва хар томонлама урганиб, Мустақил Ўзбекистоннинг бундан буёнги тараққиёт йули бозор иқтисодиёти муносабатлари йулидан бориш эканлигига қатъий ишонч хосил этди.

Аммо бозор муносабатларининг кайси йули, кайси шакли биз учун макбул, кайси бирини ўзимизнинг бундан буёнги тараққиётимиз учун танлаб олишимиз кераклиги масаласи олдимизда турган муаммо эди. Бозор муносабатларига утиш Англияда 200 йил, бошқа мамлакатларда 100-150 йил мобайнида, Япония, Кореа мамлакатларида 20-30 йил давомида амалга ошган ва шаклланган.

Юқорида айтганимиздек, бозор муносабатларига утиш давр талаби. Биз учун бундан бошқа йул йўқ. Буни республикаимиз ахли тўғри англаб етди. Аммо кутиб утиришга вақт йўқ. Вақт, давр нихоятда тигиз. Тезкорлик билан Мустақил республикаимизнинг бозор муносабатларига кандай қилиб, кайси усулда утишини танлаб олиш, бунда жахоннинг барча илгор тажрибаларини умумлаштириш ва фойдаланишни хал этиш лозим эди. Бунинг уддасидан чикдик. Бунда Президентимиз Ислон Каримов катта шижоат кўрсатди. Бозор муносабатларига утишнинг жахонда орттирилган барча ижобий тажрибаларини урганиб, халқимизнинг тарихий тараққиётига, рухиятига, миллий хусусияти, иклим шарт-шароитларига, мамлакатимизнинг жугрофий мавкеига асосланган ўзимизга хос ва мос йулни белгилаб олдик.

Ушбу йулнинг, концепсиянинг қоидалари Президентимиз китобларида, мақолаларида ва нуткларида, мамлакат парламенти қабул қилган қонунларда, хусусан Ислон Каримовнинг «Ўзбекистоннинг бозор муносабатларига утишининг ўзига хос йули» асарида хар томонлама асосланиб, баён қилиб берилган. Бу «Ўзбекистон йули»- «Ислон Каримов йули» сифатида жахон буйича юксак бахоланиб келинмокда. Ушбу танланган йулнинг моҳияти Ўзбекистон республикасининг Президенти Ислон Каримов ишлаб чиққан ва илгари сурган беш тамойилда ўз ифодасини топган. Бу тамойиллар фақат бизнинг мамлакатимизда эмас, эндиликда бошқа мамлакатларда ҳам тан олинди.

Бу тамойиллар қўйидагилар:

Биринчидан, иқтисодиёт сиёсатдан усувор бўлиши керак ва бунинг учун иқтисодиёт мафкурадан холи бўлиши;

Иккинчидан, давлат асосий ислохотчи бўлиши;

Учинчидан, қонун ва қонунларга риоя қилишнинг ҳамма нарсадан устунлиги;

Туртинчидан, кучли ижтимоий сиёсат;

бешинчидан, бозор муносабатларига утиш босқичма-босқич амалга оширилиши.

Юқоридаги беш тамойилни қисқа изохлайдиган бўлсак, улар қўйидагиларни англатади:

Биринчидан, иқтисодиёт сиёсий манфаатларга буйсундирилганда, у барбод бўлади. Буни Шуролар мисолида куришимиз мумкин. На сиёсат, на мафкура иқтисодиётни назорат қилиши, унга тазйик утказиш даражасига кутарилмаслиги керак. Ҳам ички, ҳам ташки иқтисодий муносабатлар хар кандай мафкурадан холи бўлиши лозим. Бозорнинг қоидаси шундай: кимнинг махсулоти яхшироқ ва арзонроқ бўлса, уша махсулотга талаб ҳаммадан кура кўпроқ бўлади. Бу ерда хеч кандай сиёсат ёки мафкура ўз таъсирини утказа олмайди.

Иккинчидан, Ислом Каримовнинг «Давлат асосий ислохотчи бўлиши зарур. У ислохотларнинг устивор йуналишларини белгилаб бериши, давлат сиёсатини ишлаб чиқиши ва уни изчил амалга ошириши, жаҳолатпараслар ва консерваторларнинг қаршилигини бартараф этиши шарт»¹ - деган фикри ута аҳамиятлидир. Мустақил Ўзбекистон бошқариладиган маърифатли бозор иқтисодиётига утаётир. Унга фақат давлатнинг бошқарувчилик кучига таяниб утиш мумкин.

Учинчидан, Ислом Каримов ўзининг «Янги уй курмай туриб, эскисини бузманг» рисоласида ҳамманинг қонунга итоаткор бўлиши, қонуннинг ҳамма нарсадан устун туришини таъкидлаб утган. Биз демократик жамият сари борар эканмиз, у ерда қонун устиворлигини унўтмаслигимиз, қонун олдида ҳамма тенг, уни бузишга ҳеч ким ҳақли эмаслигини билишимиз лозим.

Қонуннинг устиворлиги ҳуқуқий давлат барпо этиш заруриятидан ҳам келиб чиқади. Маърифий дунёдаги бозор - бу энг аввало қонунга ҳурмат демакдир.

Туртинчидан, республикамызда кўп сонли кишилар турмуш даражасининг паслиги тоталитар иқтисодий тузумдан қолган мерос. Биз танлаган йулнинг ўзига ҳослиги шундаки, фақат аҳоли ночор катламларини ижтимоий ҳимоя қилиш орқали бозор муносабатларига утилишидир.

Олий Мажлиснинг XIV сессиясида Президентимиз Ислом Каримовнинг «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда» маърузаларида ҳам XXI аср арафаси ва унинг даслабки йилларида аҳолининг ижтимоий ҳимоясини таъминлаш ислохотларнинг барча босқичида асосий йуналиш бўлиб хизмат қилиши алоҳида таъкидланганлиги диққатга моликдир. Унда келгусида ҳам давлат томонидан аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш ҳажми ва микдорини кўпайтириш билан бир вақтда ҳақиқатда ёрдамга муҳтож бўлган кишилар ва оилалар ижтимоий ёрдам олишлари лозимлиги кўрсатиб утилган.

Бешинчидан, давлатимиз раҳбари Ислом Каримов доимо ислохот утказишда шошалоқликка йул қўйиб булмаслиги, уни эҳтиётлик билан секин-аста утказиш зарурлигини таъкидлаб келмоқдалар. Шунини айтиш керакки, ислохот биз учун мутлақо янги иқтисодий тизимни, бозор тизимини яратиши керак. Янгилик ҳеч қачон бирданига юзага келмайди, ҳар доим иқтисодга босқичма-босқич борилган. Ўзбекистондаги бозор иқтисодиётига утиш ҳам шу нарсадан ҳоли эмас.

Хуллас, ўқитувчи маъруза режасидаги биринчи масала юзасидан юқоридагиларни баён қилар экан, бу соҳада ҳозиргача эришилган ютуқлар ва ечимини кутаётган долзарб муаммолар тўғрисида ҳам тухтаб утиши лозим. Бу масалалар эса давлат раҳбаримиз Ислом Каримовнинг «Ўзбекистон XXI аср бусагасида: ҳавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари» ва «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда», «Озод ва обод Ватан, эркин ва фаравон ҳаёт-пировард максадимиз» китобларида баён қилиб берилганлигига талабалар диққатини қаратиши лозим.

Иқтисод ва маънавият ўзаро чамбарчас боғлиқ. Маънавиятсиз иқтисод ва иқтисодиётсиз маънавият юксак босқичга кутарила олмайди.

¹ И.А.Каримов. Ўзбекистон буюк келажак сари. Тош, «Ўзбекистон» 1998 й. 102-бет

Олдин иқтисодий масалаларни, вазифаларни хал қилиб, сунг маънавият билан шугулланиш лозим дегувчилар каттик адашади ва алданадилар. Бундай йул, усул хато ва нотўғридир.

Иқтисодиётнинг сиёсатдан устиворлигини юртбошимиз Ислом Каримов бозор муносабатларига утишнинг асосий тамойилларидан бири эканлигини қайта-қайта уктириб келмоқдалар. Бундан айрим кишилар бизга мафкура, сиёсат керак эмас, деган нотўғри хулосага келиб ижтимоий фанларга нисбатан нотўғри муносабат билдира бошлаган даврлар ҳам булди. Бу нунок, узокни кура билмайдиган одамлар фикри. Олдинги маърузаларимизда айтганимиздек, маънавиятсиз жамият бўлиши мумкин эмас. Хар кандай иқтисодий масалаларни маълум маънавият ва маърифат сохиблари хал этадилар. Мамлакат канчалик иқтисодий ривожланган бўлса, бу мамлакатда маънавият ва маърифат шунча юксак бўлади. Юксак маънавият ва маърифатга эга бўлган мамлакатнинг иқтисодий куч-қудрати ҳам юқори бўлади. Демакки, маънавияти ва маърифати юксак инсон юрт, мамлакат, халқи олдида ўзига йўқлатилган масъулиятни чуқур хис этади. Шу юрт, мамлакат, халқ учун ҳалол, фидокорона яратувчилик, бунёдкорлик меҳнати билан унинг юксакликка парвози учун ўз хиссасини кушиши кераклигини теран хис этади. Шундай қилиб, юксак маънавият ва маърифат юксак иқтисод, юксак иқтисод эса юксак маънавият ва маърифат билан боғланиб кетади.

Айрим кишилар эркин бозор иқтисоди шароитида маънавий-маърифий ва ахлоқий қадриятларнинг киймати тушиб кетади, маданият иккинчи даражали нарсага айланади, маънавий кашшоклик авж олади, деб даъво қиладилар. Эркин бозор иқтисодиёти билан маънавиятни бундай қарама-қарши қўйиш мутлако уринсиз, аксинча юқорида айтганимиздек улар бир-бирларини тулдиради, чунки фақат маънавий соғлом, кучли жамиятгина ислохатларга тайёр бўлиши мумкин. Эркин бозор иқтисодиёти шароитида иқтисодий унгланиш, иқтисодий тикланиш, иқтисодий ривожланиш маънавий унгланиш, маънавий покланиш, маънавий юксалиш ҳаракатлари билан тамомила уйғун холда боради.

Мана шунинг учун ҳам жамият маънавиятини янада юксалтириш ХХІ аср арафаси ва унинг дастлабки йилларидаги устивор юналишлардан бири эканлиги иккинчи чакирик Ўзбекистон республикаси Олий мажлисининг биринчи сессиясида белгилаб қўйилди. Юртбошимиз И.А. Каримов «Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард максадимиз» китобида таъкидлаганидек, хар қайси ижтимоий тоифа ва катламнинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олган холда, умумий гаплар билан эмас, амалий ишлар билан маънавиятни йўқсалтириш диккатимиз марказида бўлиши шарт.

Демак, маънавият ва иқтисод бир-бирини инкор этмайди, балки бир-бирини қувватлаб, ўзаро таъсирланиб, ривожланиб боради. Хозирда иқтисодий ислохотларнинг янги, юқори босқичига утаётган эканмиз, демак ишлаб чиқариш тармоклари ишга тушиб, иқтисодий юксалиш юз беради. Бу эса фан, маданият ва маънавият тараққиётига ижобий таъсир қилади. Хусусан, бунга кадрлар тайёрлаш миллий дастури ва уни амалга ошириш борасидаги ишлар яққол мисол бўла олади.

Кейинги йилларда Президентимиз Ислом Каримов маънавият–иқтисодий ривожланишнинг ҳам асосидир, деган янги фикрни уртага ташлади. Шуролар замонида маънавиятнинг ролига бунчалик катта эътибор берилмаган эди. Умуман, биз узок йиллар давомида маънавият, маданиятни иқтисоддан кейинги уринларга қўйишга одатланиб қолган эдик. Эндиликда маънавият биринчи уринга чикди.

Маънавиятнинг биринчи уринга қўйилишига иккита сабаб бор:

Биринчидан, биз Япония каби юксак ривожланган мамлакатларнинг тараққиёт омилларини урганиб, фақат юксак маънавиятгина юксак иқтисодий ривожланишни таъминлаши мумкинлигига амин булдик.

Иккинчидан, республикамызда иқтисодий ривожланишни оркага сураётган, унга тусик бўлаётган сабаблардан энг мухими – маънавиятсизлик эканини англаб етдик. Бу ҳақиқат аччиқ бўлса ҳам, аммо уни тан олмасдан иложимиз йўқ.

Иқтисод, маънавият ва маърифатнинг ўзаро чамбарчас боғлиқ эканлигини бизнинг ота боболаримиз тўғри тушуниб етганлар. Шунга таянган ҳолда улар комил, маънавияти юксак инсон ҳақида бутун бир ахлоқий талаблар мажмуасини, бошқача айтганда ахлоқ кодексини ишлаб чиққанлар. Ундаги асосий ўзак, жихат киши қалбида харомдан хазар, нопокликка, адолатсизликка нисбатан мурасасиз исён бўлиши, бозор муносабатларида инсоф ва диёнат, харидорга муносабатда самимийлик, юмшоқ муомала, харидор кунглини топишга интилиш асос қилиб олинган.

Маънавияти юксак киши бировнинг ҳаққига, давлат, жамоа мулкига хиёнат қилмайди, садокатли бўлади, Ватани, эли, юрти, халқи учун жонини фидо этишга ўзини аямайди. Бунинг акси уларок, маънавияти кашшок кишилар нопок, фирибгар, порахур, угри, каллоб, Ватан ва миллат манфаатларига бефарқ қарайди. Сиз бўлажак мутахассислар бундай кишилардан йирок бўлинг, уларга нисбатан нафратли бўлинг, улардан урناк олманг.

Келажақда Ўзбекистон юксак даражада ривожланган иқтисодиёти билангина эмас, балки билимдон, маънавияти етук фарзандлари билан ҳам жахонни хайратга солиши ва унга юз тутиши лозим. Бунга эса иқтисод ва маънавият, маърифатни бирга, ўзаро мутаносиб, муштарак ривожланишига аҳамият берганимиздагина эришишимиз мумкин.

Биз мақсад қилиб олган цивилизациялашган бозор муносабатлари фақат юксак маънавият ва маърифат негизида, юксак ахлоқийлик ва ватанпарварлик негизларида бунёд этилиши мумкин. Бунга ҳаммамиз теран англаб олишимиз керак.

Маънавият ва маърифатли, иймонли кишиларгина ўзининг ҳалол-пок меҳнати билан бойлик яратувчи, изланувчи, инсофли, меҳнатсевар, тадбиркор, эл-юрт дардига малҳам бўлувчи ҳақиқий ватанпарвар бўлади. Шундай фуқароларга эга бўлган мамлакат, жамият иқтисодий тараққиёт погоналаридан ўзлуксиз юқорига кутарилиб боради.

Маънавиятли ва маърифатли кишиларда яхшиликка мойиллик ва ёмонликдан тийилиш хисси кучли бўлади. Демакки, турли ёмонликлардан тийилиш хисси жамиятда осойишталик ва фаровонликка олиб келади.

Келажақ ёшларники бўлгани учун ҳам мамлакатимизда уларнинг маърифатли, тадбиркор, зукко ва ўз касбининг устаси, иймон-эътиқодли, замон талаблари даражасида етук, маънавий баркамол бўлишлари учун Президентимиз бошлик ҳукуматимиз ва кенг жамоатчилик барча имкониятларни яратиб бермоқда. Илм-фан, таълим-тарбия, ҳунар эгаллашни изчиллик билан амалга ошириш иқтидорли ёшларга очилган кенг имкониятдир. Бу борадаги олиб борилган иш Олий Мажлисининг IX сессиясида кадрлар тайёрлаш миллий дастури ва Ўзбекистон республикасининг «Таълим тўғрисидаги» қонунини қабул қилинганлигида ҳамда бу масала иккинчи чакирик Олий Мажлис биринчи сессиясида устивор йуналишлардан бири қилиб белгиланганлигида ўз ифодасини топган. Юртбошимиз таъкидлаганларидек, бизнинг келажагимиз, мамлакатимиз келажаги ўрнимизга ким келишига боғлиқ.

Шундай қилиб, маънавий баркамол, маърифатли, маданиятли, тадбиркор, фозил инсон энг олий фаолият–меҳнат, яратувчанлик, бунёдкорлик билан машгул бўлиши

учун, унинг яшаши ва шароитини тубдан яхшилаш тараққиётимизнинг объектив қонуниятлари бўлиб қолмоқда.

Бозор муносабатларига утиш ва унинг ривожини тадбиркорлик билан ҳамма вақт босиб боради. Зотан бозор иқтисодиётининг талаби тадбиркорлик ва ишбилармонликдир. Тадбиркор ҳам маънавий пок, маърифатли бўлиши керак.

Тадбиркор ҳалол ва ҳаромни ажрата билиши, ҳаромдан ҳазар қилиши лозим;

Тадбиркор маърифатли, дунёқараши кенг камровли, бир – ёқламаликдан холи бўлиши лозим;

Тадбиркор ўзи бошлаган ишга қатъий ишонган бўлиши, аниқ мақсадни ўз олдига қўйган ва унинг натижаларини аниқ тасаввур эта билган бўлиши лозим;

Тадбиркор ўз ҳаттоларини тан ола билиши ва уни ўз вақтида тўғрилашга интилиши керак;

Тадбиркор таваккалчасига ҳам иш юритиши, унга бориши керак; тадбиркор фаросатли, инсофли, меҳнатсевар бўлиши керак ва бошқалар.

Хуллас, Мустақил Ўзбекистон танлаб олган бозор иқтисодиёти йули шунинг учун ҳам истикболлики, у ҳар бир кишидан ута тадбиркорликни, ҳозиржавобликни, тежамкорликни, уддабуронликни, вақти-соати келганда сабр-тоқатлиликини, совуққонликни, ҳар бир вазиятда ишнинг кўзини билишни, муомалада ниятда эҳтиёткорликни, ҳар бир сўзнинг шакли ва мазмунини ажратишни ва фарқ қилишни талаб этади.

Юқорида тадбиркор хислатлари қандай бўлиши ҳақида қисқа фикр юритдик. Бу хислат ва хусусиятлар ўзбек халқида азалдан мавжуд. Афсуски, уларнинг кўпчилиги турли сабаблар таъсирида кишиларимизнинг ёдидан чиқиб, ҳаёлидан озми-кўпми кутарилган, ёки мустабид тузум ва унинг мафқурасига ёт нарсалар сифатида ўз орасидан ҳайдаб чиқарилган. Энди улар тикланиши ва ҳаётимизда ўзларига хос урин эгаллаши керак. Бозор иқтисоди-демакким замон талаби, мустақиллик қонуни. Мамлакатимизда кишиларнинг, айниқса ёшларнинг тадбиркорлик иши билан шугулланишларига барча имкониятлар яратилган ва у қонун билан мустаҳкамланган. Вазифа ана шу қонун доирасида тадбиркорликни ҳар томонлама ривожлантириб, Ўзбекистонни жаҳоннинг ривожланган мамлакатлари қаторидан урин олишига олиб чиқишдир. Шунинг учун ҳам ёшлар бизнинг, мамлакатимизнинг келажаги деймиз. Зотан буюк келажақ маънан юксак, маърифатли ёшларимиз қулидадир.

Бу борада юртбошимиз Ислам Каримовнинг «Ўзбекистон-улкан имкониятлар мамлакати», «Ўзбекистон XXI аср бусогасида: ҳавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари» асарларидан тулик жавоб топишимиз мумкин. Ўзбекистон миллий Мустақиллигининг иқтисодий асослари тўғрисида сўз кетганда унинг ноёб табиий-ҳом ашё имкониятлари ҳақида алоҳида айтиб ўтиш лозим. Ўзбекистон келажаги буюк давлат дейилганда ҳудди шу имкониятлар ҳам назарда тутилганлигини ёддан чиқармаслигимиз керак.

Юртбошимиз Ислам Каримов ҳақлиравишда айтганидек, Ўзбекистон ўз ер осини бойликлари билан ҳақли суратда фахрланади. Бу ерда машҳур Менделеев даврий сисемасининг деярли барча элементлари топилган. Ҳозирга қадар 2700 дан зиёд турли фойдали казилма қонлари исикболли жойлар аниқланган. Уларнинг биргаликдаги қиймати мамлакатимиз ва хорижий мутахассислар баҳосига қура 3,3 триллион АКШ долларидан ортиқроқ баҳоланаётир.

Ҳар йили республика қонларидан тахминан 5,5 миллиард долларлик миқдорда фойдали казилмалар олинмоқда.

Бир катор фойдали казилмалар, чунончи, олтин, уран, мис, табиий газ, вольфрам, калий тўзлари, фосфоритлар, каолинлар буйича Ўзбекистон дунёда етакчи уринлардан бирини эгаллайди. Масалан, олтин захиралари буйича Ўзбекистон дунёда 4-уринда, казиб олиш буйича 7-уринда, мис захиралари буйича 10-11-уринда, уран захираси буйича 7-8-уринда туради.

Ўзбекистон ноёб ёкилги-энергетика ресурсларига эга эканлиги билан ҳам ажралиб туради. Кидириб топилган газ захиралари 2 триллион куб метрга якин, кумир-2 миллиард тоннадан ортик, 350 миллион тоннага якин нефт захиралари мавжуд.

Ўзбекистоннинг йирик саноати 200 тармокни ўз ичига олади. 2000 дан зиёд завод ва фабрикаларда жуда кўп соҳада кулланиладиган махсулотлар ишлаб чиқарилади.

Республика ривожланган ички транспорт ва алоқа тизимига эгаллиги билан ҳам ажралиб туради. Чунончи, темир йуллар тармоги ўзинлиги 6700 км, автомобиль йулларининг узунлиги 80 минг километр.

Ўзбекистон кудратли илмий-маънавий потенсиалга ҳам эгадир. республика худудида Фанлар академияси, 120 дан зиёд илмий тадқиқот институтлари, 60 дан ортик Олий укув юртлари мавжуд. Илмий ходимлар сони 100 мингдан ортик бўлиб, улар орасида 200 дан ортик академик, 2200 га якин фан докторлари ва профессорлар, 14600 дан зиёд фан номзодлари ва досентлар бор.

Ўзбекистон ривожланган, кўп тармокли кишлок хужалигига эгадир. Ўзбекистон қимматбаҳо хом ашё-пахта етиштирадиган жаҳондаги энг йирик улкалардан бири хисобланади. Ўзбекистон бу экинни етиштирадиган мамлакатлар орасида жаҳонда туртинчи уринни ва пахта махсулотларини экспорт қиладиган мамлакатлар ичида иккинчи уринни эгаллайди. Хар йили мамлакат далаларида, боғларида 5 миллион тоннагача мева ва сабзавотлар етиштирилади.

Ўзбекистоннинг меҳнатсевар, исеъдодли ва меҳмондуст халқи республиканинг чинакам бойлигидир. Урта Осиёдаги барча меҳнат ресурсларининг 40% га яқини Ўзбекистон хиссасига тўғри келади.

Мустақиллик йиллари Ўзбекистонда барқарорлик ва тинчлик, фукаралар осойишталиги ва миллатлараро тотувлик сакланиб турибди. Яхши қушничилик ва инсонпарварлик ўзбеклар табиатидаги тугма миллий ва диний фазилат хисобланади. Барча замонларда Ўзбекистон кўп миллатли давлат бўлиб келган ва келажакда ҳам шундай давлат бўлиб қолади. Ўзбекистонда 100 дан зиёд миллат ва элат вакиллари бўлган 24 миллион киши яшайди. Тинчлик, ижтимоий тотувлик ва адолат ғоялари бизнинг аждодларимиз колдириб кетган маънавий мерос хисобланади.

Хуллас, юқорида кўрганимиздек жуда катта бойликлар мавжудлиги, кудратли саноат базаси, илмий ва интеллектуал салоҳият, давлат суверенитети янги жамият барпо этиш, Ўзбекистонни ривожланган, гуллаб яшнаётган давлатга айлантириш учун зарур бўлган иқтисодий, ижтимоий, маънавий, маърифий асос бўлиб қолади.

3-масала баёни. Маънавият тараққиётида давлат томонидан олиб бориладиган сиёсатнинг роли ниятда каттадир. Кайси мамлакатда маънавият ва маърифатни кутариш, у ҳақида гамхурлик қилиш давлат сиёсати даражасига кутарилган бўлса, уша мамлакатда тинчлик, барқарорлик вужудга келади, илм-фан, маърифат ва маданият ривожланади. Бу ўз навбатида мамлакат олдида турган турли энг мураккаб муаммоларни ҳам хал этиш имконини яратади. Давлат ўз фаолиятида маънавият ва маърифатни ривожлантиришни устивор вазифа сифатида қарагандагина унинг барқарор тараққий этиши учун имкониятлар кенгайиб боради. Бу ҳолатни тўғри

англаган мамлакатимиз рахбарияти, хусусан Президентимиз И.А. Каримов мустақилликнинг даслабки кунлариданок маънавият ва маърифатни ривожлантиришга алоҳида аҳамият бериб, унга раҳнамолик қилиб келаётирлар. Юртбошимизнинг бирор нутқи, асари йўқки уларда у ёки бу жихатдан маънавият ва маърифат масалаларига ёндашмаган бўлсинлар.

Маънавият ва маърифатни ривожлантириш давлат сиёсати даражасига кутарилганлигининг яққол мисоли қилиб 1994 йил 23 апрелда «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик марказини ташкил этиш тўғрисида»ги; 1996 йил 9 сентябрдаги «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик маркази фаолиятини янада такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш тўғрисида» Президентимиз фармонларини; Ўзбекистон республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 25 июлдаги «Маънавий-маърифий ислохотларни янада чуқурлаштириш ва унинг самарадорлигини ошириш чоратадбирлари тўғрисида» қарори; республика Олий Мажлиси биринчи чакирик туққизинчи сессиясида қабул қилинган «Қадрлар тайёрлашнинг миллий дастури ва умумий урта таълимни ислох қилиш тўғрисида» қабул қилинган қонунни ва бошқаларни кўрсатишимиз мумкин. Кейинги утган давр мабойнида юқорида қабул қилинган фармон ва қонунларни бажариш юзасидан бир катор ижобий ишлар амалга оширилди. Шу уринда уқитувчи бу борада амалга оширилаётган ва оширилган, ўз ечимини топган масалалар бўйича мисоллар келтириши мақсадга мувофиқ.

Маънавият, маърифат ва сиёсатнинг ўзаро боғлиқлиги масаласи усида тухталишдан олдин сиёсатнинг моҳиятини очиб бериш лозим.

Сиёсат-юнонча сўз бўлиб, мазмуни давлат ёки жамоат ишларини англатади. Сиёсат-катта ижтимоий гуруҳлар, миллатлар, давлатлар ички ва ташқи муносабатлари соҳасидаги фаолиятни англатади.

Сиёсат-бу муайян давлатлар ҳокимияти, сиёсий партиялар, ижтимоий-сиёсий ҳаракатлар, жамоат ташкилотларининг мамлакат ички ҳаётида ва халқаро майдонда халқлар, миллатлар, ижтимоий гуруҳларнинг мақсад ва манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган фаолиятидир.

Сиёсат ҳар қандай жамиятда ҳам давлат фаолиятини ифода этади. Чунки жамиятдаги барча жараёнлар ва муаммоларнинг қўйилиши ҳамда уларнинг ҳал этилиши давлат олиб борадиган сиёсат билан боғлиқ бўлади.

Сиёсат энг йирик икки йуналишга-ташқи ва ички сиёсатга бўлинади. Ўз навбатида улар ҳам ўзининг бир неча тармоқларига бўлинадилар. Бу ерда гап унинг тармоқлари ҳақида эмас, балки сиёсатнинг маънавият билан муносабатлари ҳақида бормоқда.

Сиёсат мамлакат ички ҳаётида икки йуналишда олиб борилиши мумкин. Уларнинг бири тараққийпарвар, инсонпарвар, адолатли сиёсат бўлса, иккинчиси адолатсиз, реакцион сиёсатдир.

Мамлакатда фақат турли гуруҳлар ва ҳаракатлар ҳукмронлигини таъминлашга, меҳнаткашлар, халқ оммаси манфаатларига зид бўлган, уларни бир-бирига қарама-қарши қўйишга ва шу асосида тор доирадаги гуруҳлар манфаатларини ҳимоя қилувчи тузумни сақлаб қолишга қаратилган сиёсат-адолатсиз, реакцион сиёсатдир. Бу сиёсатнинг жамият ва мамлакат миқёсида ҳукмронлиги инсон ҳуқуқларининг поймол этилишига, мамлакат моддий ва маънавий бойликларининг талон-тарож қилинишига, мамлакатда зуравонлик, жохиллик, текинхурлик, маънавий ва моддий кашшокликнинг вужудга келишига олиб келади.

Мамлакатда олиб бориладиган бундай адолатсиз, реакцион сиёсат нафақат унинг ичдан емирилишига, балки халқаро муносабатларда ҳам обру-эътиборининг тушишига олиб келади. Хуллас, бундай сиёсатнинг олиб борилиши мамлакатни халокатга олиб келади.

Адолатсиз, реакцион сиёсатга қарама-қарши уларок тараққийпарвар, инсонпарвар, маърифатпарвар сиёсат мамлакат ва унинг халқи манфаатларига хизмат қилади. Бундай сиёсат энг аввало инсон зотини улуғлашни, унинг моддий ва маънавий манфаатларини ҳимоя қилишни, мамлакатда тинчлик, барқарорликни таъминлашни мақсад қилиб олади. Илм, маърифат, маданиятни, техника, технологияни ривожлантириш, фукароларнинг замонавий билимни эгаллашларига кенг йул очиш ва гамхурлик қилиш тараққийпарвар, инсонпарвар, маърифатпарвар сиёсатнинг муҳим йуналишини ташкил этади.

Бундай сиёсатнинг устиворлиги ва маънавиятли томони шундаки, у мамлакатда мавжуд муаммоларни ҳал қилишда вазминлик вазиятини вужудга келтиради, ҳар қандай тупалон ва бебошликнинг олдини олишга, энг мураккаб мунозарали муаммоларни ҳам музокоралар, бахслар йули билан ҳал қилишга ёрдам беради.

Давлат тараққиётпарвар, инсонпарвар, маърифатпарвар сиёсат олиб боришни мақсад қилиб олган ва унга амал қилган бўлса, у албатта ташки сиёсатда ҳам ўзга халқларнинг ерларини тортиб олиш, уларни асоратга солиш, талончилик қилиш каби тажовузкор сиёсатни эмас, балки барча давлатлар билан тинч-тотув яшаш, ўзаро ҳамкорлик қилиш сиёсатини олиб боради. Ташки сиёсатда бундай йулни тутган давлатлар куролланиш учун кетадиган харажатларни мамлакатнинг маънавий ва маърифий ривожланишига сарфлайди. Мустақил Ўзбекистонда Президентимиз Ислом Каримовнинг бевосита раҳнамолигида ҳам ички ҳам ташки сиёсатда тараққиётпарвар, инсонпарвар ва маърифатпарвар сиёсат олиб борилмоқда. Бунинг натижасида Ўзбекистоннинг халқаро майдонда обру-эътибори тобора ошиб бормоқда. У танлаган йул жаҳондаги мамлакатлар томонидан тан олинмоқда. 1997 йил мамлакатимизда «Инсон манфаатлари» йили, 1998 йил «Оила» йили, 1999 йил «Аёллар йили» сифатида из қолдирди. 2000 йил эса «Соғлом авлод» йили сифатида утмоқда. Сиёсатнинг маънавий ҳаётга реал таъсири мамлакатда маърифатни, илм-фан, адабиёт ва санъатни ривожлантириш тўғрисида кўрсатадиган амалий ишларда намоён бўлади.

Ўз навбатида фукароларнинг юксак маънавиятга ва маърифатга эга бўлишлари мамлакатнинг ҳар томонлама ривожланишига ўзининг ижобий таъсирини кўрсатади.

Маънавият ва маърифатга таянган мамлакатда тинчлик, барқарорлик ҳукмрон бўлади ва у тараққий қилиб бораверади. Маънавияти ва маърифати юксак халқнинг давлати ҳам ҳар томонлама юксалиб бораверади. Ундай давлат, мамлакат ва халқни зуравонлик сиёсати ва курол ёрдами билан ўзига қаратиши мумкин, аммо маънавий жихатдан батамом қарам қила олмайди. Бунга қўйидаги фикр мисол бўла олади. Чор россияси Туркистонни истило этгач, шарқшунос олим В.В.Бартольд (1869-1930) бу улкага бир неча бор ташриф буюриб, сунг Санкт-Петербург фанлар академияси маданий кенгашида ҳисоб беради. У ўз ҳисоботида шундай таъкидлайди: “Биз шу пайтгача маданий савияси ўзимиздан анча пас бўлган халқларнинг ерларини босиб олдик. Энди бўлса, Туркистон мисолида тамоман тесқари аҳволга дуч келиб турибмиз... Туркистонликлар бизнинг ҳарбий устунлигимизга тан беришди, аммо маънавий устунликларимизни тан олишганлари йўқ. Вазифа шуни тан олдиришдан иборатдир... То шуни тан олинмас экан, биз ўзил-кесил галаба қозондик деб айта олмаймиз”. Бунинг изоҳлашга ҳожат булмаса керак. Маънавият ўзининг салоҳияти билан халқ ва мамлакат ҳаётида сиёсатни тўғри, адолатли, инсонпарварлик

йуналишида олиб боришда катта аҳамиятга эгадир. Давлатнинг куч-қудрати, унинг баркамоллигини таъминлашнинг муҳим омилларидан бири сиёсатни ана шу йуналишда олиб бориш саналади. Айни вақтда маънавият давлат сиёсатини оммага етказиб туришга яқиндан ёрдам беради.

Маънавият ва ҳуқуқ бир-бири билан боғлиқдир. Жамият, давлат доирасида ҳуқуқ нормаларининг белгиланиши одамларнинг қайси даражада маънавиятга эга бўлишларига боғлиқдир. Мамлакат микёсида қабул қилинадиган конституцион қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатларнинг даражалари шу мамлакат фуқароларининг маънавияти ва сиёсий маданиятини ифода этади. Бу масаланинг бир томони.

Иккинчидан, конституцион қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатлар фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, бурчларини ва давлат сиёсатининг йуналишларини фуқароларнинг маънавияти ривожланиши даражаларига мос равишда расман белгилаб беради. Аммо шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, юқоридан туриб қонун қабул қилиш ҳар қандай юксак даражадаги қонун ва норматив ҳужжатлар фақат фуқароларнинг маънавий салоҳияти ва сиёсий онги даражасидагина амал қилади, ундан нарига ута олмайди. Аслини олганда, одамларнинг маънавияти ва сиёсий онги қабул қилинадиган қонунлар ва бошқа ҳужжатларда белгиланадиган расман нормалардан юқори бўлиши керак. Ана шундагина фуқаролар жамиятнинг тараққий қилишида фаол иштирок этадилар.

Агар фуқароларнинг маънавияти ва сиёсий онги қабул қилинган қонунлар ва бошқа ҳужжатларнинг даражаларидан орқада қоладиган бўлса, у қонунлар ва ҳужжатлар канчалик фуқаролар манфаатларини ифода этмасин, улар коғозда қолиб кетаверади. Бундай ҳолатда жамият ҳаётида икки салбий ҳолат ҳукм суради. Биринчидан, фуқаролар билан давлат уртасида, масофа узоклашиб боради; иккинчидан, тараққиёт ҳақида айтиладиган сўзлар билан реал ҳаёт бир-бирига тўғри келмай қолади. Бу эса жамият тараққиётига салбий таъсир кўрсатади, бунга йул қўймаслик учун давлат ўз фуқароларининг маънавиятини ривожлантириши ва сиёсий онгини усириш тўғрисида гамхурлик қилиши талаб этилади.

Мустақил Ўзбекистон давлати Президентимиз Ислом Каримов раҳбарлигида фуқароларнинг маънавияти, сиёсий ва ҳуқуқий онгини усириш соҳасида доимий гамхурлик қилиб келмоқда. Буни Мустақил Ватанимизнинг биринчи асосий қонуни ҳисобланган Конситуциямизда яққол қўйилган.

Бу Конситуцияда мамлакатимизда қўйилган адолатли, демократик, ҳуқуқ устуворлигига асосланган жамият қуришнинг йуналишлари белгилаб берилган. Мустақиллигимизнинг моҳияти ва имкониятидан келиб чиқиб фуқароларимизнинг ҳуқуқлари, эркинликлари, бурчларининг нормалари белгилаб қўйилган.

Конситуциямизда миллий хусусиятларимиз ва қадриятларимиздан келиб чиқиб, бир қатор ҳуқуқий нормалар белгиланганки, у халқимиз маънавияти, қалби ва руҳияти кирраларини ўзида ифода этган. Жумладан, «Вояга етмаганлар, меҳнатга лаёқатсизлар ва ёлғиз кексаларнинг ҳуқуқлари давлат ҳимоясидадир» (45-модда), «Хотин-қизлар ва эркеклар тенг ҳуқуқлидирлар» (46-модда), «Оила жамиятнинг асосий бугинидир, ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга» (63-модда), «Давлат ва жамият етим болаларни боқиш, тарбиялаш ва уқитишни таъминлайди, болаларга бағишланган хайрия фаолиятини рағбатлантиради» (64-модданинг 2-қисми), «Оналик ва болалик давлат томонидан муҳофаза қилинади» (65-модданинг иккинчи қисми).

Қўриниб турибдики, Конситуциядан келтирилган ҳар бир моддада давлатимизнинг фуқаролари ҳуқуқлари, эркинликларини таъминлаш, уларни моддий

ва маънавий жихатдан устириш тўғрисида кўрсатаётган гамхурлиги ўз ифодасини топган. Мамлакатимизда фукароларимизнинг ҳуқуқий билимларини ошириш тўғрисида изчиллик билан сиёсат олиб борилмоқда. Жумладан, 1996 йил 11-13 сентябрда Тошкентда инсон ҳуқуқларини таъминловчи миллий муассасаларнинг фаолиятига бағишланган халқаро семинар утказилди. Бу семинарда инсон ҳуқуқларини таъминлашдек энг долзарб масала муҳокама этилди. Президентимиз фармони билан инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон республикаси миллий Маркази ташкил этилди. Бу давлатимизнинг умуминсоний маънавий қадриятларни таъминлаш йулидаги дадил кадамидир.

Хар бир фукаронинг ўз ҳуқуқ ва бурчларини билишлари, унга амал қилишлари жамият ҳаёти учун, мамлакатда барқарорликни ва қонунларнинг устиворлигини таъминлашда катта амалий аҳамиятга эга.

Мамлакатимизда маънавиятимизнинг муҳим омили сифатида миллий тилимизнинг ёшларимиз томонидан чуқур ўзлаштирилиши, унинг чинакам давлат макомини олиши зарурлиги мунтазам таъкидланиб келинмоқда. Ҳақиқатда бу борада жуда катта ишлар амалга оширилди.

Давлат тили тўғрисида қонун қабул қилинганлигига (1989 йил 21 октябрь) 10 йилдан ошди. Тилимизга бериладиган бундай имконият учун канчадан-канча миллатпарвар одамларимиз кураш олиб бордилар. Лекин вақт утиши билан «хис-хаяжонларимиз» суниб бормоқда. Аммо бир катор жойларда давлат тилини жорий қилиш коникарсиз ахволда эканига ачинасан киши. Хусусан, ҳужжатлар рус тилида тулдирилади, ҳисоботлар рус тилида талаб қилинади, мажлис баёнлари рус тилида олиб борилади.

Бугунги кунда кучаларнинг номларини миллатимизнинг фан, маданият ва давлат арбоблари номларига алмаштириш ҳам коникарсиз ҳолатдалиги ҳақиқатдир.

Аслида давлат тилини барча жабҳаларда жорий этиш бўйича республика, вилоятлар ва шаҳарларда махсус хайъат тузилган. Бундай хайъатларнинг иши ҳам суст, талаб даражасида эмас. Бу ҳол албатта маънавиятимиз ривожига ўзининг салбий таъсирини утказди.

Қонунларни билиш, уларга итоат этиш, ўз ҳуқуқларини, эркинликларини ва бурчларини тушуниб етиш хар бир фукаронинг юксак маънавий фазилати. Бу адолатли, демократик, ҳуқуқ устиворлигига асосланган янги жамият куришнинг ҳам кафолатидир. Худди шу маънода ёшларимиз, талабаларимиз ҳуқуқий билимларни чуқур ўзлаштиришлари ва сиёсий онглари ривожлантиришлари бугунги кунимизнинг энг долзарб муаммоси ҳисобланади.

Ҳокимият ўз моҳияти ва макомига кура раҳбарлик ва ҳукмронлик қилиш муносабатларини ифода этувчи тушунчадир. Ҳокимият алоҳида шахс, гуруҳ, одамлар, ташкилот, сиёсий партия, давлатнинг ижтимоий ҳамкорликнинг бошқа иштирокчиларига куч ишлатиш ёки куч ишлатмаслик воситалари ва услублари ёрдамида ўз иродасини утказиш ва уларнинг ҳаракатларини бошқаришни англатади.

Ўзбекистон республикаси мустақилликка эришгач, давлат ҳокимият ва бошқарув идораларини янгитдан ташкил этди. Натижада янги давлат органи - вилоят, шаҳар ва туман ҳокимлиги бошқаруви вужудга келтирилди. Ҳокимликлар ўз фаолият доирасида Ўзбекистон республикаси қонунларини, Президент фармонларини, давлат ҳокимияти юқори органларининг ҳуқуқий ҳужжатларини амалга оширадилар, республика ва маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни муҳокама этиш, ҳаётга жорий этишда бевосита иштирок этадилар. Шу жумладан, ҳокимликлар давлатнинг маънавият ва маърифат соҳасидаги сиёсатини амалга оширишда ҳам масъулдирлар.

Маънавият ҳокимият тизимида турли табака, турли тоифадаги аҳолининг умумий манфаатларини ўзида мужассам этиб, уларнинг бир мамлакат фукароси сифатида умумий эҳтиёжларини кондирининг муҳим омили саналади.

Мустақил Ўзбекистон халқи ўз олдига ҳуқуқий демократик давлатни барпо этишни мақсад қилиб қуйган. Бу мақсаднинг самарали амалга ошиши давлат бошлиғи ва жойлардаги ҳокимларнинг дунёқараши, огир пайтларда энг макбул ва энг тўғри йўналишни тез англаб олиш қобилияти билан боғлиқ. Дарҳақиқат, жамият ва инсоният тараққиётида шахснинг роли бениҳоя катта. раҳбар – шахснинг маънавий, ижтимоий-сиёсий баркамоллиги, қандай мақсад ва ғоялар билан яшаётганлиги муҳим аҳамиятга эга. Шунинг учун ҳам Шарк донишмандлари ҳокимият тепасида турган киши қанчалик доно, ақлли ва сезгир бўлса, бу уша давлат, унинг халқи учун ҳам шунчалик катта бахт дейишган. Яъни Шарк мутафаккирлари давлат ва жамият, подшо ва раият ҳақида ёзганда, нуфузли инсоннинг маънавий етуклигига, поклигига асосий эътиборини қаратиб, адолат, ростлик, меҳр-шафқат, саховат ва қаноат каби сифатларни ҳимоя қилганлар.

Буюк мутафаккир Абу Наср Фаробий «Фозил кишилар шаҳри» номли асарида давлатни бошқарувчи раҳбар шахснинг ун икки фазилатини санаб утади. Унинг фикрига қура, раҳбар аввало соғлом, ақлли, хушёр, заковатли одам бўлиши, қалбида адолат туйғуси жуш уриб туриши, дусту душманни, рост ва ёлгонни ажратадиган бўлиши керак. Давлатни фозил кишилар бошқариши лозим. Фозил кишилар кўпайган шаҳарларда осойишталик, фаровонлик ҳам бўлади, деб кўрсатади.

Юқоридагилардан келиб чиқадиган бўлсак, ҳозирги мустақиллик даврида давлат раҳбаридан, ҳокимият тизимида ишлаётганлардан жуда катта масъулият ва фидоийлик талаб этилади. Ҳокимият тизимидаги ҳар бир раҳбар шахс бутун ҳаёт завоқини машаққатга алмаштирган, ўз ҳаёти ва жонини мамлакат ва халқ ҳаёти йўлига тиккан ватанпарвар, халқпарвар, ҳалол, пок, тўғри - қўйингчи ҳар томонлама юксак маънавиятли, баркамол инсон бўлиши керак.

Президентимиз Ислон Каримов халқ депутатлари Самарқанд ва Навоий вилоятлари Кенгашларининг навбатдан ташқари сессияларида сўзлаган нутқларида таъкидлаганидек, лавозим кишига қибру ҳаво, бойлик туплаш ва қайфу сафо учун берилмайди. Аксинча, у юксак масъулиятни, ҳаётнинг бутун роҳат-фарогатидан кечишни, керак бўлиб қолганда ўзидан кечишни талаб қилади. Бундай қараш ҳар биримиз учун, шу жумладан, айниқса ҳокимият тизимида ишлаётганлар учун одатга айланиши, ҳаётимизга сингиб кетиши керак.

Раҳбар ходимлар ўз ҳаёт фаолиятларида давлатчилик, эл-улусни бошқаришда адолат, ватан, халқ манфаатини ҳар нарсадан устун қўйиш тамойилларига амал қилишлари юксак маънавийлик мезонларига мос тушади. Агар раҳбар ходим айшу-ишратга берилиб, ўзининг талабчанлик, ташкилотчилик ва раҳбарлик бурчини унутиб қуйса, уша жойда қонунга риоя қилиш, тартиб-интизом масалалари қолипдан чиқиб кетиши табиий ҳол. раҳбар ўз фаолиятида маҳаллийчилик, ошна-оғайнигарчилик, қариндош-уруғчилик қабиларга йул қуйса, бу тараққиётимиз ва тинч-фаровон ҳаётимизга ҳавф соладиган таҳдидга айланади. Ҳокимият тизимидаги раҳбар ходимларнинг маънавий қиёфасидаги бундай салбий иллатлар жамиятимиз, Мустақиллигимиз учун катта ҳавф эканлиги Ислон Каримовнинг «Ўзбекистон ХХІ аср бусагасида: ҳавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари» асарида кенг, атрофлича баён қилиб берилган. Гап шундаки, ҳокимиятнинг бошқарув тизимида ишлаётган раҳбар ходимлар амалдан мағрурланиб, боши айланиб, ўз фаолиятида маҳаллийчилик, ошна-оғайничилик, уруғ-аймоқчилик

иллатига йул куйса, бундай рахбар худбинлик касалига дучор бўлиб, оёғи ердан узилади. Эл-улус назаридан қолади. Президентимиз айтганидек, рахбарлар келиб кетади, эл, халқ қолади. Лекин ана шу рахбар халқ кунглидан ўзига жой топа олдимиз. Эса қоладиган бирор хайрли иш қила олдимиз.

Кимдан бог колдию, яхши ном, яхши хотира қолаяпти-ю, кимдан ёмон ном, доғ, иснод қолаяпти, буни одамларнинг ўзлари ажратиб олади.

Хулоса шуки, Мустақиллигимизни мусахкамлаш, халқ ишончини қозониш учун ҳокимиятни бошқарув тизимига маънавий баркамол шахсларни жалб қилиш тараққиётимизнинг муҳим шарт ҳисобланади.

4-масала. Миллий маънавият ҳақида фикр юритар эканмиз, бу тушунчани билиб олишни «миллат» тушунчасини изохлашдан бошлаш мақсадга мувофиқ. «Миллат» сўзи «ўзак», «туб моҳият», «негиз» деган маънони билдиради. «Миллат» сўзи араб тилида қўйидаги уч маънони англатади: биринчи - дин, мазҳаб; иккинчи - уммат; учинчи - халқ, қавм. Миллат сўзи қуръони Каримда ҳам қулланилган. Қуръонда ҳар бир миллат вақили ўз миллий қадриятларини ривожлантириши савобли иш, ўз миллатидан, қавмидан кечиб, бошқа миллатга утиб олиши эса гуноҳ деб таърифланган.

Европа адабиётида қулланиладиган «натция» сўзи эса қабила, халқ деган маънони билдиради.

Бинобарин, бу икки тушунчада ҳам асосан муайян этник бирликларнинг ўзига ҳослигини билдирувчи маъно ётади.

Олдинги маърузаларда таъкидланганидек, инсонлар, ҷамият ривожланиб борган сари маънавий муносабат, алоқалар ривожланиб бораверади ва улар ҷамият тараққиётида катта роль ўйнаб келган.

Маънавиятни уч гуруҳга бўлиш мумкин:

Биринчиси-миллий маънавият, иккинчиси-минтакавий маънавият, учинчиси - умуминсоний маънавият.

Миллий маънавият- муайян элат, миллатга, унинг аجدодларига ҳос бўлган ғоят қимматли маънавий бойликлардир.

Минтакавий (регионал) маънавият-муайян ҷугрофий минтака миллатларига ҳос, улар учун умумий бўлган маънавий бойликлардир. Масалан, Урта Осиё халқларининг маънавиятидаги; ёки янада кенгрок доирада оладиган бўлсак, Шарк ва Ғарб маънавиятидаги муштараклик, ухшашликни олишимиз мумкин.

Минтакавий маънавиятда турли элатларнинг умумий бирлиги, бир-бирига яқинлиги, турмуш тарзи ва моддий ҳаёт шароитларига ҳос муштарак ҷихатлар намоён бўлади.

Умуминсоний маънавият - бутун инсониятга, ҷаҳон халқларига тегишли бўлган маънавий-ахлоқий бойликлардир.

Миллий маънавият - бошқа миллат маънавиятидан тубдан фарқ қилинадиган маънавият дегани эмас. Чунки биздаги миллий маънавият бошқа халқларда муайян тарзда бор, мавжуддир. Аммо миллий маънавиятда бошқа халқларнинг маънавияти айнан такрорланмайди. Шундай бўлганда эди миллий маънавият булмас эди ва биз бу ҳақда сўзламас ҳам эдик.

Миллий маънавият, аввало тарихий ходиса эканлиги билан ажралиб туради. У бир кунда, бир йилда, балки бир асрда ҳам мукаммал шаклланмайди. Миллий маънавият тарихи миллатнинг маънавий такомил ҷараёни билан боглиқ. Унда баъзан асрлар кунларга ва аксинча, кунлар асрларга тенг бўлиши мумкин. Миллий маънавий қамолот қамонда, яъни миллатнинг бутун тарихи давомида юз беради. Бунда эса у

баъзан шиддат билан юксалиб борса, баъзан эса маълум даражада таназзулга юз тутиши ҳам мумкин. Инсоният тарихий жараёни учун бир нарса аёнки, тарих ходисалари, шахслар, воқеалар утиб кетади, моддий маданият унсурлари емирилади, аммо маънавийт йўқсалиб, бойиб, тобора кенгрок кулам ва теранрок мазмун касб этиб бораверади. Миллатнинг аксарият қисми маънавий таназзулга юз тутган фожиавий шароитларда ҳам миллий маънавийт юқолмайди, кулами ва мазмуни жихатдан ўзи етишган камолот босқичини юқотмайди. Миллий маънавийт эришган камолот босқичини юқотиш учун (шу жумладан, умуман миллий маънавийтни ҳам) аждодлар яратган барча маънавий меросни махв этиш, инсонлар хотирасини тамомила учуриб ташлаш, улардан хатто ирсий хотирани ҳам барбод қилиб - манкуртга айлантириш керак бўлади. Бундай холдан Сизу -Бизни Оллоҳнинг ўзи асрасин!

Миллат мавжуд экан, миллий маънавийт бўлади. Миллий маънавийтни юқотиш мумкин эмас. Миллий маънавийтни юқотиш учун канчалик ҳаракат қилинса, шунчалик миллийликни, миллий маънавийтни сақлаш учун кураш кучаяди. Хулоса шуки, инсон қалбидаги миллийликни юқотиш мумкин эмас.

Кўринадики, миллий маънавийт ходисаси ҳам тарихий, ҳам бугунги кунда мавжудлигини сақлаб турган кўп улчамли воқеъликдир. Инсон маънавий олами улчамлари чексиз бўлиб, уни ҳеч бир нарса билан улчаш, киёслаш мумкин эмас. Миллий маънавийт аввало миллий онгда ривожланиши билан ҳарактерланади. Шунинг учун ҳам мустақилликка эришганимиздан буён миллий онгни ривожлантиришни тарбиявий ишнинг муҳим бугими сифатида олиб қарамоқдамиз. Миллий оннинг ривожланиши пировард миллий ўзликни англаш сари етаклайди.

Миллий маънавийтнинг асосий белги ва ўзаги-миллий ахлоқ саналади. Бизнинг миллий ахлоқимиздаги белгилар бошқа халқлар ахлоқий қарашларида муайян тарзда намоён бўлади.

Миллий маънавийтда-миллий ҳис, туйғу, руҳият ҳам муҳим урин эгаллайди. Чунончи, замона тақозоси билан бошқа юртга сафарга боргудек бўлсак ва уша ерда миллий куй, қушиқни эшитгудек бўлсак, бизнинг вужудимизни ажиб бир ҳис, туйғу камраб олади ва ундан руҳий ҳўзур оламиз, қаноат ҳосил этамиз. Яъни маънавий озукаланамиз.

Миллий маънавийтда-миллий манфаат ҳам муҳим роль уйнайди. Собик Шуролар даврида миллий манфаатни миллатчиликка йўйганлар ва миллий манфаат юзасидан ҳаракат қилган кишиларни, раҳбарлар ва ёзувчиларни миллатчи деб бадном этганлар.

Ўзбек халқи учун умуминсоний маънавийт билан бирга миллий маънавийт ва унинг бойликлари ҳам ғоят қимматлидир. Бўларга ўзбек халқининг ўзи яратган, бойитган, сақлаб келаётган, авлоддан-авлодга утиб, бойиб, сайкал топиб, ривожланиб бораётган миллий-маънавий бойликлар, аждодлардан қолган ахлоқий анъана, маросимлар, ахлоқий панд-насихатлар ва ҳоказолар қиради.

Ўрта Осиёлик мутафаккирларнинг илмий меросида, манбаларда ўзбекларда қадрланган, ўзбекона ахлоқ, одобга оид маънавий фазилатлар ҳақида кўплаб қимматли фикр, маълумотлар мавжуддир. Заҳириддин Муҳаммад Бобур ўзининг «Бобурнома» асарида ўзбекларга ҳос бўлган кўплаб маънавий-ахлоқий сифатларни тасвирлайди. Бўлар иймон ва эътиқодлилик, андишалилик, оилага муҳаббат, болажонлик, ҳалоллик, бировнинг ҳақиға хиёнат қилмаслик, фарзандларнинг ота-оналарига, ака-ука, опа-сингил, қариндош-уруғларига меҳрибонлиги, диний қадриятларга риоя қилиш, саводхонлик, саховатлилик, ҳушфеъллик, ширинсўзлик, мардлик, одиллик, ҳаёлилик, саҳийлик, одамийлик, оқ кунгиллилик, меҳнатсеварлик ва бошқалардир.

Ўрта Осиёга саёхатга келган Херман Вамбери «Бухоро ёхуд Мавороуннахр тарихи» асарида Олтин Урдадаги ўзбекларнинг мусулмонча тарбияланганини, савдосотикда огир вазминлигини, оккунгиллилик ва самимийлигини, камгаплигини, садокатлилигини, довюраклигини, шинавандлигини, оилавий муносабатларда поклигини, мулохазалилиги, андиша билан тўғри сўзлашишини, ота-онага хурмати ва эътиқоди кучлилигини, биринчи бўлиб утирмаслик ва биринчи бўлиб сўзлашмаслигини, мугомбирликни билмаслигини, динга эътиқоди кучли бўлиб, бу жихатдан анатолияли туркларга ухшашлигини кўрсатган.

Ўзбек халқининг ҳозирги миллий маънавияти ва қадриятлари утмиш миллий маънавиятининг давоми бўлиб уларга дустлик, уртоклик, меҳмондўстлик, одамгарчилик, инсонпарварлик, ахлоқий теранлик, тадбиркорлик, фазилатлилик, сахийлик, хушмуомалалилик, жамоа ичида ўзини тута билишлик, ҳаёлилик, сизлаб муомала қилиш, озодалик, хушчакчаклик, хушфеъллик, мардлик, самимийлик, лутфи қарамлилик, рўзгорпарварлик, ширинсўзлик, ташаббускорлик, она-юрт ва халқига муҳаббатлилик, инсофлилик, диёнатлилик, ростгуйлик, ҳалоллик, ору-номуслилик, тўғрилиқ, режалилик, поклик, сабр-андишалиқ, вазминлик, ҳожатбарорлик, ота-она ва катталарни ҳурмат қилиш, меҳнатсеварлик, утмишга ҳурмат, инсофлилик, иймонлилик, миллий ғурур, мустақилликни қадрлаш, ватанпарварлик, миллатпарварлик ва бошқа миллий, маънавий - ахлоқий фазилатлар қиради.

Миллат, халқ бор экан унинг маънавий дунёсида миллий жихатлар доим сакланиб қолади. Ўзбекларнинг миллий маънавияти, эркак ва аёлларнинг ўзига хос шарқона ахлоқий фазилатлари, ота-она, фарзандлар, қуни-қушнилари, маҳалла-қўй алоқалари, ҳалоллик, иймон, виждон билан боғлиқ маънавияти фақат утмиш садоси эмас, балки ҳозирги кун учун ҳам ҳосдир.

Ўзга миллатларнинг маънавий қадриятлари қанчалик таъсир кўрсатмасин катталарга, ота-онага ҳурмат, қамтарлик, ҳалоллик, иймон, меҳнатсеварлик, меҳмондўстлик сингари миллий маънавий фазилатларимиз барқарордир. Чунки бу маънавий ҳислатлар авлоддан-авлодга утиб қон-қонимизга сингиб кетган. Аёлларимиз қанчалик қамонавийлашмасинлар, улар ҳаё, ибодат, қонус бобиди, оила, қариндош-уруғларга қисбатан қуносабат бобиди шарқона, ўзбекқона фазилатларни тарқатмайдилар. Миллат бор экан, унинг маънавияти сакланиб қолади ва қивожланавиради.

Юқориди таъқидлаганимиздек, ота-онани, ёши улуғларни ва қичиқларнинг иззатини ўз ўрнига қўйиш, ҳурмат қилиш ҳам миллий маънавиятимизга қиради. Бу йул истиқлол ва исикбол қуаммоларини утмишнинг бой тажрибаси билан боғлашга қикиндан ёрдам беради.

Одатди қишилари қўпинча икки ишди катта қатога йул қуядилар. Биринчиси-ёшларни қали ёш деб, уларга ишонмаганиди, иккинчиси-қексаларни қария деб четга суриб қуйганиди. Ёшларди қелажаққа интилиш билан боғлиқ бўлган катта ташаббус, қуч ва қайрат бўлади. Қексалар эса ҳаёт йулиди қўп иссиқ ва совуқ қуларни бошдан қечириб, бой тажриба орттиргани учун уларди узокни уйлаб, босиклик билан иш қилиш, етти улчаб бир қесиш сингари маънавий бойлик ва етук тафаккур салоҳияти бор. Ўзбекларнинг «қари билгани пари билмас», деган ҳикматиди қўп маъно бор. Ёшларнинг ташаббуси, қучи, қайрати қексаларнинг бой ҳаётий тажрибаси билан боғланганиди яқши ижобий самара беради. Қекса авлоднинг қилими, ҳаёт тажрибаси ёшлар учун маънавий қамолот ва ибрат мақтабидир. Қекса авлоднинг ҳаёт тажрибасини менсимаслик қамма даврларди ҳам қамият учун фалокатли оқибатларга олиб қелган. Чунончи, 1920-30 йилларди қали ҳаётди бирор огир сабоқни қурмаган,

баланд-пастни билмаган 15-17 ёшлик комсомоллар кўплаб ишбилармон, меҳнатсевар дехконларни кулок қилиш, молу-мулкини мусодара этиб, узоқ ерларга бадарга қилиш вазифасини ўз зиммасига олгани ҳам катта иқтисодий, ижтимоий, маънавий бухронларга сабаб булди. Хозир ҳам кексаларнинг қадрига етмайдиган, уларни менсимайдиган ёшлар оз эмас. Бу ўзбек миллий маънавиятидаги салбий бир хол, кўриниш. Унинг олдини олиш зарур.

Совет тоталитар тузуми шароитида маънавий-ахлоқий фазилатларнинг миллий жихатлари, анъаналарини инкор этиш ёки камситиш кучайди. Уларни маънавий колоклик ифодаси сифатида талкин этилди. Шарк халқларининг, жумладан ўзбек халқининг минг йиллик маънавий бойликларини ўзида мужассамлаштирган хадислар, шариат ҳукмлари диний хурофат сифатида кораланди.

Халқимизнинг ахлоқ, андиша, шарму-хаё, ҳалоллик ва покизалик, инсон қадр-қиммати тўғрисидаги маънавий қадриятларига зид бўлган европача анъаналар ёшлар маънавиятига салбий таъсир утказди. Шу туфайли маънавий тубанлик юзага келди. Ёшларда асрий миллий маънавиятимизга зид бўлган бағритошлик (фарзандни, ота-онани ташлаб кетиш сингари), котиллик (ўз фарзандини улдириб яшириш), худбинлик, маиший бузуклик, гиёҳвандлик каби маънавий киёфа юзага келиб, илдиз ота бошлади.

Абдулла Авлоний ва бошқа маърифатпарвар фидойилар XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларида Туркистонда ҳукмрон бўлган маънавий инкироз ҳақида гапириб, бу огир вазиятдан таълим-тарбия ишларини яхшилаш, ахлоқни юсалтириш оркалигина чиқиш мумкинлигини қайд қилган эдилар. «Тарбия, - деган эди Абдулла Авлоний, - бизлар учун ё ҳаёт - ё мамот, ё нажот - ё ҳалокат, ё саодат - ё фалокат масаласидир».

Бу фикрларнинг аҳамияти ҳозирда ҳам камайгани йўқ. Ўзбек миллати фақат миллий маънавий камолат оркалигина юзага кела бошлаган миллий-маънавий айнишнинг олдини олиши мумкин.

Совет тоталитар тузуми барбод бўлиши, Ўзбекистоннинг ўз Мустақиллигини кулга киритиши жамиятимиз маънавиятида чуқурлашиб бораётган инкирознинг олдини олиш учун тангрининг инояти, халқимизнинг бахти булди. Миллий мустақиллик туфайли жамиятимизда миллий маънавий покланиш, унгланиш, тикланиш жараёни юз берди. Ёш авлодни, Сиз каби талаба ёшларни ватанпарварлик, инсонпарварлик, миллатпарварлик руҳида тарбиялаш, миллий ғурур туйғусини кучайтириш, иймон, виждон, ҳалоллик, поклик, меҳнатсеварлик, ишбилармонлик сингари ҳислатларни шакллантириш, мустақилликнинг онгли фидойисига айлантириш ҳозирги кундаги миллий-маънавий тарбия ишининг асосий максадидир. Шу уринда миллий-маънавий тарбия ва унинг асосий йуналишлари ва моҳиятини аниқлаб олиш зарур.

Миллий тарбия - у ёки бу миллатни, элатни ташкил қилувчи кишиларнинг миллий маданиятни, меросни, қадриятларни, урф-одатларни, анъаналарни ўзлаштиришдаги фаолиятини ривожлантириш бўлиб, у миллий онг ва миллий ўзликни англашнинг субъектидир.

Миллий тарбиянинг асосий йуналишларини миллатпарварликни, халқпарварликни, ватанпарварликни, меҳнатсеварликни, юксак инсонийликни ривожлантириш, меросни, урф-одатни, қадриятларни, фан, техника, технологияларни ўзлаштиришга интилишни ривожлантириш, меҳр-оқибат, иймон-эътикод, ор-номус, инсоф-диёнат, миллий ва умуминсоний қадриятларнинг моҳиятини тушуниб етиш ва унга амал қилиш руҳиятини шакллантириш қабилар ташкил этади.

Миллий тарбиянинг яна бир йуналиши – ота-она, кариндош-уруғларнинг хурматини жойига қўйиш, оиланинг муқаддаслиги туйғуларининг баркамол бўлишига эришиш, ўзаро муносабатларда ёнма-ён яшаётган ўзга миллатлар ва элатлар вакиллариининг манфаатларини ҳисобга олиш қабила таркили элати.

Хуллас, Президентимиз Ислам Каримов таъкидлаганидек, миллий табиатимизга хос бўлган меҳр-оқибат, мурувват, андиша, ор-номус, шарму-хаё, ибо-иффат қаби бетакрор фазилатлар ва халқимизнинг кўп жихатдан ажратиб турадиган бағрикенглик, меҳмондустлик, оккунгиллилик хусусиятлари ҳақида узок гапириш мумкин.

Хеч биримизни халқимизга хос ана шундай фазилатлар тарк этишга йул қўйиб булмайди.

Юқорида қайд этганимиздек, умуминсоний маънавият - бутун инсониятга, жахон халқларига тегишли бўлган маънавий бойликлардир. Умуминсоний маънавият узок ва якин утмишдаги хозирда эса маънавий жихатдан жуда қимматли, инсон қалбида учмас из қолдирадиган, мангу яшайдиган, инсоният ижтимоий манфаати, эҳтиёжи учун хизмат қиладиган, уларни эзгуликка йуллайдиган маънавий бойликлардир. Умуминсоний маънавий бойликларига эса илм-фан, жумладан фалсафий тафаккур ютуқлари, адабиёт ва санъат асарлари, кашфиёт ва ихтиролар, маънавий маданият дурдоналари, хурфикрлик, умуминсоний ахлоқий меъёрлар ва бошқалар қиради.

Умуминсоний маънавият ўз ижобий аҳамиятини хеч қачон юкотмайди. Олтин зангламас, куёш қораймас деганларидек, умуминсоний маънавият ҳам доим қадимий ва навқирон бўлиб тураверади. Улар умумбашарий маънавият деб ҳам юритилади. Инсон озодлиги, саломатлиги, хар бир шахснинг яшаш, билим олиш, кексайганда ижтимоий ҳимояланиш имкониятлари ва у ҳақда гамхурлик қилиш қаби маънавий масъулият ўз аҳамиятини доим саклаб қолаверади. Адолат, тенглик, ахил қушничилик қаби маънавий қадриятлар асрлар оша яшаб келмоқда, уни бутун инсоният авайлаб-асраб келмоқда. Меҳнатсеварлик, эзгулик, яхшилик қилиш, тинчлик, дустлик, ҳалоллик, ватанпарварлик ва бошқалар ҳам умуминсоний маънавият саналиб, у хар бир халқ, миллатда ўзига хос равишда намоён бўлади.

Ўзидан қатталарни, ота ва онани хурмат қилиш, фарзандлар ҳақида гамхурлик қилиш ҳам умуминсоний маънавий жихатлари билан ажралиб туришини ёддан чиқармаслик керак. Виждон, бурч, байналмилалчилик ҳам умуминсоний маънавият тизимидан урин олгандир.

Юқоридаги маънавият тушунчаларининг миллати йўқ. У ҳамма миллат, халқ учун баб-баробар тегишлидир. Аммо уларнинг ҳаммаси фақат муйаян миллий шаклда намоён бўлади. Умуминсоний маънавиятда биз миллий маънавиятнинг энг олижаноб, энг юксак кўрсаткичларининг умумжахон миқёсида мужассамлашган бирлигини кураимиз.

Ўз тараққиёти учун хар бир миллат умуминсоний маънавият бойликларидан, ҳазинасидан фойдаланиши, унга суяниши тарихий заруратдир. Бунингсиз замонавий илгор миллат ҳақида орзу қилиш мумкинмас. Умуминсоний маънавият бойликларидан фойдаланиш миллий чекланганлик қобигидан четга чиқишга, оламни қенгрок қуриш ва кўзатишга ундайди.

Агар миллий маънавият булмаса умуминсоний маънавият йўқ, умуминсоний маънавиятсиз эса хозирги замон илгор миллатлари йўқ. Миллатлар умумжахон, умумбашарий маънавиятнинг яратувчиларидир. Ислам Каримов айтганидек: «Бизнинг миллий хусусиятларимиз умуминсоний қадриятлар билан боғланиб кетган. Асрлар давомида халқимиз умумбашарий, умуминсоний қадриятлар тақомилига улкан ҳисса

қушган. Турли миллат вакиллариға хурмат, улар билан баҳамжихат яшаш, диний бағрикенглик, дунёвий билимларға интилиш, ўзга халқларнинг илгор тажрибалари ва маданиятини урганиш каби хусусиятлар ҳам халқимизда азалдан мужассам»¹. Умумжаҳон, умуминсоний маънавият эса ҳозирги замон илгор миллатлари тараққиётининг замини, таянчи ва негизидир.

Мустақил Ўзбекистон тараққиётида эса миллий ва умуминсоний маънавиятнинг ана шу диалектик боғлиқлигини ҳисобга олишимиз давр талаби. Буни эса Президентимиз Ислоҳ Каримов маънавият тўғрисидаги сиёсатни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда ҳисобга олганлигининг гувоҳимиз. Хусусан, Президентимиз «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йули» асарида «Миллий маданиятнинг ўзига хослигини тиклашга алоҳида эътибор берилиши керак. Шу билан бирга миллий ўз-ўзини англашнинг тикланиши жаҳон инсонпарварлик маданияти ва умумбашарий қадриятлари, идеалларидан бизнинг кўп миллатли жамиятимиз анъаналаридан ажралиб қолиши мумкин эмас», – деб таъкидлаган эди. Мустақилликни мусахкамлаш, соғлом авлодни тарбиялаш, комил инсонни вояга етказиш борасидаги тарбиявий ишларни миллий маънавиятимиз бойликлари билан бирга умуминсоний маънавият бойликларидан фойдаланиш негизига қурмоғимиз лозим.

Бозор муносабатларига утиш даврида кўп миллатли давлатлар учун миллий сиёсатни тўғри, аниқ кўзланган мақсад асосида олиб бориш жуда муҳимдир. Бу эса тараққиётнинг жадаллашувига ёрдам беради. Миллатларнинг ва улар маданиятларининг бир-бирига таъсир кўрсатиши кўп миллатли давлатларда яшаётган халқларнинг маънавий-ақлий бойлиши учун яхши манба бўлиб хизмат қилиб келган.

Миллатлар уртасидаги турли муносабатларни уйғунлаштириш собиқ Совет Иттифоқи ҳудудида янги Мустақил миллий давлатлар қарор топаётган даврда, айниқса, муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу масалага зийраклик ва нозиклик билан ёндашишни талаб қиладиган долзарб масаладир. Кўп миллатли давлатларда миллий масалани барча миллат ва халқлар манфаатларини ҳисобга олмасдан ҳал этишга уриниш ёмон, салбий оқибатларга олиб келиши мумкин. Шу нуқтаи назардан қарайдиган бўлсак, кўп элатли давлатлар жумласига қирувчи Ўзбекистон республикаси учун ҳам миллатлараро муносабат жуда муҳимдир. Бу ҳудудда асосий миллат – ўзбеклар билан бир қаторда ўз маданияти, анъаналари ва маънавиятига эга бўлган юздан ортиқ миллат вакиллари истикомат қиладилар. Уларнинг мамлакат аҳолиси умумий таркибидаги улуши 20 фоиздан ошиқни ташкил этади. Бозор муносабатларига утиш даврининг даслабки босқичларида демократик ва сиёсий ислохотларнинг боришини умумий баҳолаб, айтиш мумкинки, Ўзбекистонда миллатлараро муносабатлар масаласига алоҳида, эҳтиёткорлик билан ёндашилмоқда.

Ўзининг таркиби ва мазмуни жиҳатидан хилма-хил халқлар бирлигидан ташкил топган бизнинг жамиятимизда миллатлараро тотувликни сақлаб қолишда бизнинг қонуни баъзамиз яқиндан ёрдам бермоқда.

Ўзбекистон республикасининг Конститусиясида: «Ўзбекистон халқини миллатидан қатъий назар Ўзбекистон республикасининг фуқаролари ташкил этади», – деб таъкидланади. Ўзбекистон республикасининг «Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг қафолатлари тўғрисида»ги қонуни Ўзбекистон республикасининг ҳамма фуқароларига

1 Каримов И.А. Донишманд халқимизнинг мустахкам иродасига ишонаман. “Фидокор” газетаси, 2000 й., 8 июнь.

«...ижтимоий келиб чиқишидан, ижтимоий ва мулкӣй мавкеи, иркий ва миллатга мансублигидан...қатъий назар» тенг сайлов ҳуқуқини беради.

Ўзбекистон ҳудудида яшайдиган этник озчиликнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш давлат концепсияси Ўзбекистон Конститусиясида яққол белгилаб берилган. Унда айтилганидек, «Ўзбекистон республикаси ўз ҳудудида исикомат килувчи барча миллат ва элатларнинг тиллари, урф-одатлари ва анъаналарини ҳурмат қилинишини таъминлайди, уларнинг ривожланиши учун шароит яратади». Мустақиллик йиллари миллатлараро маънавий ва маданий-маърифий муносабатларнинг кенгайиши ва чуқурлашуви ана шу қонун доирасида ривожлантирилиб келинмокда. Шу йиллар мабойнида миллий уйғониш жараёни фақат ўзбеклар орасидагина кечиб келмаётир. Ўзбекистонда яшаётган бошқа миллатларнинг вакиллари орасида ҳам этник - маданий, маънавий асосларда жипслашиш жараёнлари фаол юз бермокда. 1989 йилдаёк жамоат ташкилотлари - миллий-маданий марказлар ташкил этила бошлаган эди. Хозир республикада 80 дан ортик миллий-маданий марказ мавжуд. Бўлардан баъзиларининг руйхатини келтирамиз:

Ўзбекистон республикасининг корейс маданий марказлари ассоциацияси (1993 й); козок маданий маркази (1995 й); киргиз маданий маркази (1995 й); Ўзбекистон немисларининг «Видегербурт» маданий маркази (1994 й); рус маданий маркази (1994 й); Ўзбекистон «Ахисха» турк маданий маркази (1997 й) ва бошқалар. Ўзбекистоннинг кўп миллатли жамиятини сиёсий, иқтисодий, маданий-маънавий жихатдан кайта куриш жараёнида ижобий рол уйнамокда.

Бизнинг жамиятимиз этник гуруҳлар ва миллатлар уртасида шу ҳудудда яшайдиган ҳар кандай одамга ўзини эркин ва тенг ҳуқуқли деб хис қилиши имконини берадиган ўзаро муносабатлар урнатишга интиломда. Юртимизда миллий айирмачиликнинг ҳар кандай кўринишлари коралаб келинмокда. Миллий калондимоглик ғоят зарарли, биз улардан йирок бўлишимиз керак... Чунончи миллий калондимоглик касалига йуликкан кишилар ўз миллий маънавиятини билиб, бошқа миллат маънавиятини тан олмайдилар. Бундай муносабат тамомила нотўғри. Улар жаҳон халқлари маънавий мероси уртасидаги алоқадорликни, бир-бирини бойитишини билмайдилар.

Миллий маҳдудлик, худбинлик касалига чалинган кимсалар эса - менинг миллатим маънавияти, маданияти булмаганда жаҳон маданияти, маънавияти булмас эди, деган ғоят зарарли қарашни, ғояни илгари суриб, ҳимоя этадилар. Мустақиллик шароитида бундай зарарли ғояларни илгари суриш ва ҳимоя этишга интилиш миллатлараро муносабатларнинг негизига путур етказади, миллий тотувликка раҳна солади. Биз канчалик ўз маданиятимиз, маънавиятимизни ҳурмат килмайлик, шу билан бирга бошқа миллатлар, жаҳон халқлари маънавиятига ҳам ҳурмат билан қарашимиз лозим.

Бизнинг максадимиз «Юртимизда истикомат килувчи барча инсонлар учун миллати, тили ва динидан қатъий назар, муносиб ҳаёт шароити яратиб бериш, ривожланган демократик мамлакатлардаги кафолатланадиган турмуш даражаси ва эркинликларини таъминлаш».

4-МАВЗУ; МАЪНАВИЯТНИНГ ТАРИХИЙ, НАЗАРИЙ - ИЛМӢЙ ВА АМАЛИЙ ЗАМИНЛАРИ

Режа:

1-Машғулот.

1. Қадимги Ўрта Осиё халқлари маънавиятининг шаклланиш жараёнлари.
2. Марказий Осиёдаги энг қадимги динлар ва уларда маънавият билан боғлиқ бўлган ғоялар.
3. Ислом динида маънавият ва шахс маънавий қиёфасининг талқини.
4. Тасаввуф тушунчиси унинг асосий оқимлари ва уларнинг маънавий ғоявий илдизлари.

2-Машғулот.

1. Марказий Осиё мутафакирларнинг маънавият ва шахс маънавий камолоти ҳақидаги ғоялари.
2. А.Темур ва Темурийлар сулоласи даврида маънавият
3. Жадидчилик ғоялари ва уларнинг халқ маънавиятини кўтаришда тутган ўрни.

Таянч сўз ва тушунчалар:

Қадимги халқ оғзаки ижоди: афсона, ривоят, эртак, досон; Тўмарис, Широқ, Алпомиш; қадимги ёзма битиклар – Ўрхун, Енисей; зардуштийлик; «Авесто»; яхши фикр, яхши сўз, яхши иш; монийлик; маздакизм ва ижтимоий адолат.

Ислом; мусулмон; Муҳаммад; Макка; Мадина; Қуръон; Хадис; имом Бухорий; имом ат-Термизий; иймон; диний ва дунёвий иймон; ҳалол ва харом; бешикдан то қабргача илм изла; илм ибодатдан афзалдир; сўфий; тасаввуф; тасаввуф ва нафс; тасаввуф инсон қалбига сайқал бериш илми; яссавийчилик; кубровийлик; нақшбандийлик; мустақиллик ва ислом; диний ақидапарастлик ва терорчилик.

Амир Темур давлат арбоби; Амир Темур буюк саркарда; Амир Темур юксак маънавият сохиби; «Темур тузуклари»; «Куч – адолатда»; Улуғбек, Навоий, Жомий, Али Қушчи, Мирхонд.; Камолитдин Бехзод; «Шарқ рафаэли»; «Зижи Қўрагоний»; «Тўрт улус тарихи»; «Ҳамса»; «Лисон ут-тайр»; «Одами эрсанг демагил одами. Оники йўқ халқ ғамидин ғами»; «Хафт авранг» (Етти тахт).

Жадид; жадидчилик; маърифат; маърифатпарварлик; янги мактаб; нажот – илмда; Махмудхўжа Бехбудий; Мунавварқори; Абдулла Авлоний; Чўлпон; Фитрат; Абдулла Қодирий; «Ойна»; «Кеча ва кундуз»; «Ўтган кунлар»; «Тарбия биз учун ё ҳаёт – ё мамот».

Адабиётлар

1. Каримов, И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч. Т., Маънавият, 2008 й.
2. Каримов И.А. . Истиқлол ва маънавият. Т., Ўзбекистон, 1994 й.
2. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Т., Ўзбекистон, 1995 й.
3. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. Т., Ўзбекистон, 1998 й.
4. Каримов И.А. Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда, Халқ сўзи, 1999 йил, 4 март.
5. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз, Т. Ўзбекистон, 2000 й.
6. Каримов И.А. Амир Темур – фахримиз, ғуруримиз. Т., 1998 й.
7. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Т., Шарқ, 1998 й.
8. Каримов И.А. «Алпомиш» досонининг яратилганлигининг 1000 йиллигига бағишланган тантанали маросимда сўзлаган нутки. Халқ сўзи, 1999 йил, 9 ноябрь.
9. Қуръони Карим. Т., Чулпон, 1992 й.
10. Ал-Бухорий. Хадис. 1-4-китоблар. Т., 1993-1998 й.

11. Комилов Н. Тасаввуф. Т., 1997 й.
12. Хожа Ахмад Яссавий. Хикматлар. Т., 1991 й.
13. Ислом: Бағри кенглик ва мутаассиблик. Т., 1998 й.
14. Дунёвий давлат ва дин. Кўнгилдаги бузилиш. Т., 1998 й.
15. Февраль воқеалари. 1999 йил. 16 февраль. Т., Ўзбекистон, 1999 й.
16. «Темур тузуклари» (форсчадан кўчирма). Т., 1991 й.
17. Амир Темур ўғитлари. Т., Чулпон, 1992 й.
18. Муминов И.М. Амир Темурнинг Ўрта Осиё тарихида тутган ўрни ва роли. Т., Фан, 1993 й.
19. Амир Темур ва Темурийлар даврида маданият ва санъат (мақолалар). Т., 1996 й.
20. Ахмедов Б. Буюк Темур. Т., 1996 й.
21. Махмудхўжа Бехбудий. Танланган асарлар. Т., 1996 й.
22. Абдулла Авлоний. Асарлар. Икки жилд. Т., 1996 й.
23. Абдулла Кодирий. Тўла асарлар тўплами. 1-жилд. Т., 1996 й.
24. Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий фикрлар тарихидан. Т., Ўзбекистон, 1995 й.
25. Авесто. – Санъат, № 3,11, 1993 й.
26. Ўрмонов М. Мукаддас «Авесто». Халқ сўзи, 1998 йил, 4 декабрь.
27. Очилова. Б. “Миллий-маънавий юксалишда мерос, қадриятлар ва ворисийлик”. Тошкент, “Истиқлол”-2009.

Назорат саволлари.

1. Миллий маънавиятимиз ривожланиш босқичлари нечта катта даврга бўлинади?
2. Исломгача бўлган миллий маънавиятимиз такомилнинг энг муҳим манбалари қайсилар?
3. Марказий осиёдаги энг қадимги динлар ва улардаги ғоялар ҳақида нимани биласиз?
4. “Авесто”да инсон одоби, маънавиятини ифодаловчи қандай ғоялар ҳақида гапирилган?
5. Тасаввуф илмининг намоёндалари уларнинг ғоялари ҳақида нимани биласиз?
6. Ислом динида инсон маънавияти масалалари қандай талқин этилган?
7. Марказий Осиё мутаффақирлари шахс маънавияти ҳақида қандай фикрлар айтишган?
8. Амир Темурнинг юксак маънавият эгаси эканлиги нималарда намоён бўлади?
9. Амир Темур ва Темурийлар даврига муносабат қачондан ўзгарди?
10. Жадидчилик ҳаракати ва унинг намоёндаларининг тарихий тақдирлари ҳақида нималарна биласиз?

1-масаланинг баёни. “Албатта, ҳар қайси халқ ёки миллатнинг маънавиятини унинг тарихи, ўзига хос урф-одат ва анъаналари, ҳаётий қадриятлардан айри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Бу борада, табиийки, маънавий мерос, маданий бойликлар, кўхна тарихий ёдгорликлар энг муҳим омиллардан бири бўлиб хизмат қилади”. Бизнинг қадимий ва гўзал диёримиз нафақат Шарқ, балки жаҳон цивилизацияси бешиқларидан бири бўлганини халқаро жамоатчилик тан олмоқда ва эътироф этмоқда.¹ Бу табаррук заминдан не-не буюк зотлар, олим-у уламолар, сиёсатчи ва саркардалар етишиб чиққани, умумбашарий цивилизация ва маданиятнинг узвий қисмига айланиб кетган дунёвий ва диний илмларнинг, айниқса, ислом дини билан

¹ И.А.Каримов. Юксак маънавият енгилмас-куч. Тошкент., “Маънавият”, 2008 й., 30-бет.

боғлиқ билимларнинг тарихан энг юқори босқичга кўтарилишида она юртимизда туғилиб камолга етган улуг алломаларнинг хизматлари бекиёс экани бизга улкан ғурур ва ифтихор бағишлайди. Бу кўхна тупрокда милодгача бўлган даврда ва ундан кейин қурилган мураккаб сув иншоотлари, ҳали-ҳануз ўзининг кўрк-у тароватини сақлаб келаётган осори атиқаларимиз қадим-қадимдан ўлкамизда деҳқончилик ва хунармандчилик маданияти, меъморлик ва шаҳарсозлик санъати юксак даражада ривожланганлигидан далолат беради. Мамлакатимиз ҳудудида мавжуд бўлган тўрт мингдан зиёд моддий ва маданий обида умумжаҳон меросининг ноёб намунаси сифатида ЮНЕСКО рўйхатига киритилгани ҳам бу фикрни тасдиқлайди. Аждодларимиз тафаккури ва даҳоси билан яратилган энг қадимги тошёзув ва битиклар, халқ оғзаки ижоди намуналаридан тортиб, бугунги кунда кутубхоналаримиз хазинасида сақланаётган минг-минглаб қўлёзмалар, уларда мужассамлашган тарих, адабиёт, санъат, сиёсат, ахлоқ, фалсафа, тиббиёт, математика, менералогия, кимё, астраномия, меъморлик, деҳқончилик ва бошқа соҳаларга оид қимматбаҳо асарлар бизнинг буюк маънавий бойлигимиздир. “Бунчалик катта меросга эга бўлган халқ дунёда камдан кам топилади”.¹ Марказий Осиё халқлари миллий маънавияти такомил босқичлари бу ўлка халқлари маданий тараққиёт жараёни билан бевосита боғлиқ бўлиб, ушбу саҳнада юз берувчи ходиса саналади. Халқимиз маданий тараққиёти ўта мураккаб тарихий ходисалар мажмуини ташкил этиб, ўз ичига бир неча минг йилликларни камраб олади. Ана шу мураккаб ва кўп минг йиллик маънавий тақомилимиз жараёнидан асосий бугунларни ажратиб олишимиз лозим. Бусиз миллий маънавиятимиз ривожланиши босқичлари ҳақида фикр юритиб бўлмайди. Кўпгина тадқиқотчиларнинг, шу жумладан М. Имомназаровнинг бу борадаги фикрини қўллаб, унга қўшилиб миллий маънавиятимизнинг неча минг йиллик тарихини уч йирик даврга (балким тўрт даврга) ажратиб кўздан кечиришни кўп жихатдан мақбул билдик:

1. Исломгача миллий маънавиятимиз тараққиёти.

2. Ислом минтака маданияти тақомилида миллий маънавиятимизнинг ўрни ва мавқеи.

3. Янги давр жаҳон маданияти ва миллий маънавиятимиз тақомили масалалари. (Биз назарда тутган туртинчи даврга балким Темур ва Темурийлар даври маънавиятини алоҳида давр сифатида изохлаш мақсадга мувофиқроқ бўлармикин).

Бу даврлар ўз ичига олган тарихий даврлар муддатига кура асло тенг эмас. Биринчи давр бир неча минг йилларни камраб олса, иккинчи давр 11-12 асрни (1000-1200 йилни) ўз ичига олади. Учинчи давр эса бизнинг улкамиз - Туркистон учун деярли 100-150 йилни ташкил этади.

Биз мазкур маъруза матнида Исломгача маънавиятимиз тақомили, мазмуни ва моҳияти ҳақида фикр юритамиз. Исломгача бўлган миллий маънавиятимиз ва унинг тақомиллашиши ҳақидаги энг муҳим манбалар гуруҳини тўртга бўлиш мумкин.

1. Зардуштийликнинг «Авесто» китоби ва туркий битиклар (ёзувлар). 2. Қадим Шумер, Бобил, Ашшур, қадим Миср, Юнон, Хинд, Хитой манбалари ва Эрон шаханшоҳларидан қолган тошбитиклар. 3. Археологик ёдгорликлар - моддий ашёлар ва турли иншоотлар. 4. Халқ оғзаки ва ёзма адабиёт намуналари, урф-одат ва маросимлар, уйинлар, байрамлар ва бошқалар.

¹ И.А.Каримов. Юксак маънавият енгилмас-куч. Тошкент., “Маънавият”, 2008 й., 33-бет.

Бизнинг энг кадимий аجدодларимиз маънавият ва маърифати ҳақидаги маълумотлар асрлардан асрларга утиб хозиргача сакланиб қолган миф, афсоналар ва кадимий ёзувларда сакланиб келаётир. Урта Осиё халқларининг кадимий миф ва афсоналари турли мавзуларда бўлган. Чунончи космогоник мифлар, хайвонлар ва қушлар ҳақидаги мифлар, худолар ва афсонавий кахрамонлар ҳақидаги мифлар бўлиб, уларда яхшилик, бахт-саодат, куёш нури ва иссиқлик ёмонлик, бахтсизлик, зулмат ва дахшатли совукка қарама-қарши қўйилган. Шу асосда бахт улкаси ва бахтсизлик улкаси деган мифлар юзага келган. Яхшилик ва ёмонлик кучлари уртасидаги кураш мифологик образлар Митра, Анахита, Каюмарс, Йима (Жамшид), Эликбек ва бошқалар образида мужассамлаштирилган. Бўлар ҳақидаги мифлар биз кейинги масалада куриб утадиган зардуштийликнинг «Авесто» китобига ҳам кирган.

Митра – куёш худоси. У кишиларга нур, иссиқлик, бахт-саодат бахш этади. Шу билан бирга у яхши курулланган бўлиб, душманларга қарши дахшат солади, кишиларни офатдан қутқаради. Митра битмас-туганмас кучга эга бўлган пахлавон сифатида тасвирланган. У душманга қарши шафқатсизлик билан жанг қилади ва уни махв этади. Митра – утда куймас, сувда чукмас, уқ ўтмас кахрамон.

Каюмарс ҳақидаги миф ҳам «Авесто»га кирган. Мифологияга кура Каюмарс ер юзида пайдо бўлган биринчи одам бўлиб, гуё у Ахура Мазда (Хурмўз) томонидан яратилган ва икки вужуддан: хукиз ва одамдан ташкил топган. Инсониятнинг ашаддий душмани бўлган Ахриман Каюмарсни улдиради. Каюмарс танасининг хукиз қисмидан 55 хил дон, 12 хил усимлик, сигир ва хукиз, улардан эса 272 хил фойдали хайвонлар пайдо бўлади; тананинг одам қисмидан эса эркак ва аёл жинси ҳамда металл вужудга келган деб тасвирланади.

Йима (Жамшид) ҳақидаги мифда кишилар учун нажоткор ҳукмрон образи тасвирланган.

Шундай қилиб, юқоридаги каби халқ огзаки ижоди – мифларда халқ нажоткори ва халоскори тасвирланади, кишиларнинг маънавий ғалабаси ва ўз келажагига ишончи тасвирланган.

Халқ огзаки ижодида мифологик образлар билан бирга афсонавий кахрамонлар образи ҳам юзага келган. Бу кахрамонлар кишиларнинг осойишталиги ва бахт-саодати учун курашиб, фидокорлик кўрсатадилар. Чунончи, Гершасп ва Эликбек ҳақидаги афсоналарда аждар ва жинларни енгган, улимдан куркмас, мард, баходир, кишиларни халокатдан қутқарувчи кахрамонлар образлари тасвирланган.

Кадим Урта Осиё аҳолиси яратган огзаки адабиёт ёдгорликлари орасида кахрамонлик эпоси катта ва муҳим урин тутати. Уларда халқимизнинг чет эл босқинчиларига қарши ватанпарварлик кураши асосий уринни эгаллаган. Чунончи Тумарис, Широқ, Зарина, рустам, Сиёвуш ҳақидаги халқ огзаки эпосларида ватанпарвар ва фидокор баходирларнинг монументал образлари яратилган.

«Тумарис» эпосида Урта Осиё аҳолисининг чет эл босқинчиларига, хусусан эрамиздан аввалги VI асрда бу улкага бостириб кирган эрон ахмонийлари шоҳи Кирга қарши массагет кабилаларининг кахрамонона кураши акс этган. Кир қушини тор-мор этилиб, унинг ўзи э.а. 529 йилда жанг майдонида улдирилади, калласи танасидан жудо этилиб, қон билан тулдирилган мешга солинади.

«Широқ» эпоси ҳам Урта Осиё халқларининг чет эл босқинчиларига қарши кахрамонона курашини акс эттиради. Ватанпарварлик ва жасорат, ватан ва ўз халқи бахти-саодати йўлида фидойилик қилишга шай, тайёр туриш каби юксак маънавийлик сак кабиласининг чупони Широқ тимсолида гавдаланган. Юқоридаги хар иккала халқ огзаки ижоди намуналари заминида ҳақиқий тарихий фактлар ётади.

Тумарис ва Широқ халқ қахрамони бўлиб, ўз халқи, Ватани учун жонини ҳам аямайдиган буюқ ва бетимсол мардлик ва жасорат намунаси саналади. Уларга ҳам қойил қолиб ҳавас қиламиз.

Қадимий туркий тилда яратилган ёзма ёдгорликлардан бизгача Урхун - Енисей ва уйғур тилидаги ёдгорликлар сақланиб қолган. Урхун - Енисей ёдгорликлари V-VIII асрларга мансуб бўлиб, улардан Кул-Тагин, Билка-коон, Тунйўқуқ қабр тошларига уйиб ёзилган текстлар айниқса аҳамиятлидир. Бу ёзувларни туркий-рун ёзуви ҳам деб юритилади. рун ёзуви - «яширин», «сирли» ёзув демакдир. Чунки уларни анча вақтгача уқишнинг иложи бўлмаган.

Кул-Тагин Билка-коон (улуғ ҳокон демакдир) нинг укаси бўлиб 732 йили вафот этган. У урушларда зур қахрамонликлар кўрсатган. Кул-Тагин қабр тошида Билка-кооннинг тилидан айтилган жудалиқ қайғуси марсияси бадиий тил воситасида ифодаланган. У ўз укасининг вафотидан жуда қайғуга тушади. Чунончи: Агар Кул-Тагин бўлмаса эди, ҳаммангиз ҳалок булур эдинглар. Менинг иним Кул-Тагин улди, мен каттик қайғурдим, қураб кўзларим ожиз булди, ақл-фаҳмим ўтмас бўлиб қолди, ўзим қайғурдим. Қисматни қуқ само (худо) тақсим қилади, одам боласи улиш учун тугилган.... қаби сўзлар ёзилган.

Кул-Тагин қабр тоши ёзуви турк ҳоконлиги давлатининг ижтимоий-сиёсий ҳаёти, қабила ва халқларнинг урф-одатлари, тили ва мафқураси билан таништирувчи манбадир.

Марказий Осиёда маънавият билан бирга маърифат ҳам ривожланган. Маърифат ривожининг исботи сифатида бу улқа халқларининг ёзувини кўрсатиш мумкин. Эрамиздан аввалги биринчи минг йиллик урталарида оромий, грек ёзувлари, форсий миҳхат мавжуд бўлган. Кейинроқ авесто, ҳоразм, сугд, қушон, рун (Урхун - Енисей), уйғур ёзуви келиб чиққан.

Қадим Урта Осиёда астрономия, геометрия, геодезия, математика, физика, медицина фанлари ривож топган. Бизга қадар сақланиб қолган сугд календари ва Беруний асарларидаги маълумотлар бу улқада, айниқса астрономия фани ривожланганидан дарак беради.

Урта Осиё халқлари жуда қадим замонлардаёқ сугориш иншоотлари кўрганлар, каналлар очганлар, чигир ва кориз усули билан сувсиз ерларга сув чиқарганлар. Албатта бўлар кишилардан маълум тажриба ва билимни талаб этган.

Шундай қилиб, бизгача етиб келган маълумотларга асосланиб, Марказий Осиё қадимий маданият, маънавият ва маърифат уюқларидан бири бўлган деган ҳулоса чиқара оламиз. Биз ёш авлод бу билан фахрланишимиз лозим.

2-масалани баёни. «Авесто» зардуштийлик динининг муқаддас китоби. Зардушт эрамиздан аввалги 660 йилда Ҳоразмда дунёга келган. Отаси саводли бўлиб, қароматгуй бўлган экан. Зардушт 20 ёшидан бошлаб яққа ҳудуликни тарғиб қилган. 28 ёшида шухрат қозонади, лекин унинг тарғиботлари маҳаллий ҳукмдорларга ёқмайди. Уни осийшга ҳукм этадилар. Зардушт ўзи билан 300 га яқин сафдошларини олиб ҳозирги Афғонистон томонга йўл олади ва ўз ғояларини тарғиб этади. У 77 йил умр кўрган.

Зардуштийликнинг пайдо бўлиши эрамиздан олдинги X асрга тўғри келади. Унинг муқаддас китоби «Авесто» ҳам бирдан юзага келган эмас. У бир неча асрлар мобайнида яратилган. Зардушт «Авесто»нинг қадимий нусхаларини урганиб, туплаб бир китоб ҳолига келтирган. У 30 та қохин билан уч йил давомида «Авесто»нинг билимларини йиғиб, бир тизимга солган ва 12 минг ҳуқиз терисига зарҳал харфлар билан ёздирган.

Авесто кўйидаги беш кисмдан иборат:

1. Вендидод - 22 бобдан иборат бўлиб, унда Ахура Мазда Ердаги барча мавжудотнинг яратувчиси эканлиги баён этилади.

2. Виспарад - 24 бобдан иборат бўлиб, ибодат қушикларидан ташкил топган. Зулмат кучларига қарши кучлар қуйланади.

3. Ясна - 72 бобдан иборат бўлиб, курбонлик вақтида, маросимида айтиладиган қушиклардан ташкил топган.

4. Яшт - 22 қушикдан иборат бўлиб, зардуштийлик маъбудалари мадҳи қуйланган.

5. Хурда Авесто - Кичик Авесто - қуёш, ой ва бошқа худо ҳамда маъбудалар шарафига айтилган кичик ибодат матнларидан иборат.

Зардуштийлик ва унинг муқаддас китоби «Авесто» ҳақида қисқа маълумот бердик. Бу китобнинг кўп қисми Искандар Зулкарнайн ва араблар исилоси даврида юқолиб кетган. Бизгача етиб келган нусхаси 1374 йилда қучирилган бўлиб, ҳозирда Копенгагендаги кутубхонада сақланиб келинмоқда.

Зардуштнинг ўзи тарихий шахс эканлиги ҳам мунозарали, бахсли масала. Биз айрим муаллифлар фикрига қушилиб, унга тарихий шахс сифатида ёндошдик.

Зардушт сарик туя минган, деган маънони англатади. «Авесто» таълимотига кура, оламда иккита куч, яхшилик ва ёмонлик, ёруглик ва зулмат, иссиқлик ва совуқлик каби қарама-қарши кучлар мавжуд бўлиб, улар абадий муросасиз курашиб келадилар. Яхшилик ва ёруглик кучларига Ахура Мазда бошчилик қилади. Бу курашда ёругликнинг зулмат, яхшиликнинг ёмонлик усидан галабасига ишонч билдирилади.

Энди зардуштийликда ва унинг муқаддас китоби «Авесто»да маънавият ва маърифат масалалари ва уларнинг бизнинг бугунги кун учун аҳамияти ҳақида фикр юритамиз.

«Авесто»да меҳнат нихоятда улуғланади. Меҳнатни яхшилик, моддий ноз-неъматлар манбаи деб билади. Инсон саховатли бўлиши учун аввало меҳнат қилиши, ўз кули билан ноз-неъматлар яратиши зарурлиги уқтирилади. «Авесто»да: «Дон эккан киши такводорлик уругини экади, у Маздага ихлосмандлик эътиқодини олга суради, имонни озиқлантириб туради..», дейилади. Бунга амал қилиш ун минг марта ибодат қилиш билан баробар, юзлаб курбонлик қилишга тенг. Экин экиш, меҳнат қилиш – ердаги ёвўзликни юқотишдир, деб қаралади. «Ғалла ердан униб чиққанда, -дейилади «Авесто»да, девлар ларзага келади, галла уриб олинаётганда девлар нола-фарёд чекади, галла янчиб ун қилинаётганда улар махв бўлади...» деб меҳнат улуғланади.

«Авесто»да инсон ахлоқ-одоби, маънавияти кўйидаги учликда: Гумата - яхши фикр, Гугта-яхши сўз, Гваршта-яхши ишда ифодаланади. «Мен яхши фикр, яхши сўз, яхши ишга шон- шавкат бахш этаман», -деб таъкидлайди Ахура Мазда.

Яхши фикр деганда якин кишиларга меҳрибонлик, мухтожлик ва хавф-хатар осидида қолганда ёрдам беришга шайлик, кишилар бахт ва саодати учун фаол курашишга доим тайёр туриш, ҳамма билан ахил ва тотув яшаш ва бошқалар тушунилади.

Яхши сўзлар деганда эса ўз ваъдасига риоя қилиш, сўзининг устидан чиқиш, савдо-сотик ишларида ҳалол бўлишга, қарзини ўз вақтида тулаш, угрилик ва талончилик қилмаслик, бузукликдан ўзини тийиш ва ҳақозолар тушуниланган.

Яхши ишлар деганда инсоннинг ўз хатти-ҳаракатида яхши фикр ва яхши сўзларда илгари сурилган барча ижобий йўл-йўриқларга оғишмай амал қилиш назарда тутилади.

Зардуштийлик ахлоқ-одоби хайвонларга нисбатан ҳам бешафкат бўлишни катъиян ман этади. Хайвонларни калтаклаш ва кийнаш - гуноҳ деб ҳисобланади. Кишиларни фойдали хайвонлар ҳақида гамхурлик қилишга, уларга ўз вақтида овқат бериб туришга, йирткич хайвонлардан куриклашга даъват этади. «Авесто»да тозалик, покликка алоҳида эътибор қаратилган. Ховуздан ювилмаган, ифлос кўзада сув олган киши беш дарра билан жазоланган. Инсон яшайдиган хонада ювиниш, покланиш катъиян кораланган.

«Авесто»да наслнинг поклиги, тозалигига ҳам алоҳида эътибор берилган, каттик назорат қилинган, кариндош-уруг, ака-уканинг куда-анда бўлиши кораланган.

Хозирги медисина фани ака-ука, якин кариндошлар уртасидаги кудачилик муносабатлари келажак авлоднинг соғлом, тула-тукис бўлиб тугилишига салбий таъсир кўрсатишини тулик аниклаган. Буни эса бизнинг аجدодларимиз аллақачон аниклаганлари ҳозирги замон кишисини лол қолдиради. Колаверса, якин кишиларнинг никоҳ масалаларида маънавий жихатлар ҳам борки, бунга инсон қалби йўл бермаслиги керак.

Кўринадики, Урта Осиёда кенг тарқалган қадимий Зардуштийликда оила ва никоҳ масалалари, инсон муаммосига муҳим аҳамият берилган.

Инсоннинг жисмоний ва маънавий поклиги зардуштийлик ахлоқининг энг қадимий талабларидандир. Оила ва никоҳ яратгувчининг талабига мос келганлиги боис уни бузиш тақиқланган. Агарда оилада эр ёки хотин ахлоқсизлик, яъни бузукчилик гуноҳи содир этса, ундай кишилар таёк билан жазоланган. Шу орқали оила мусахкамлиги учун курашганлар.

Зардуштийлик таълимотидан кўриниб турибдики, Шарқда қадимдан оила муқаддас ҳисобланган. Уни мустахкамлаб, дарз кетишига йўл қуймаганлар. Зардуштийликда қабристонлар аҳоли турар жойидан четда, тепалик жойда бўлиши кераклиги, у ерга мевали дарахт утқиши, устириш мумкин эмаслиги, арча, қайрағоч қаби мевасиз дарахт устириш кераклиги таъкидланади. «Авесто»да аҳолининг кўпайишига ҳам аҳамият берилган. Қасддан эрга чикмайдиган киз қопга солиниб, 50 дарра урилган. Қасддан уйланмаган йигитга ҳам 50 дарра урилган ва белига темир камар боғлаб юриш буюрилган.

«Авесто»да қадимги табибларнинг қасамёди ва табобат рамзи Илон ва жом берилган. Демак, табиб қасамёди ва рамзи Гиппократдан эмас, балки биздан бошланган. Бу ҳам бизнинг маънавийтимиз қадимийлигини кўрсатувчи далиллардан биридир. Китобда маърифатга, илм ва ҳунарни бошқаларга ургатиш кераклиги ҳам уқтирилган.

Хулоса шуки, «Авесто» китобида аجدодларимизнинг неча минг йиллик маънавий мероси излари ўз аксини топган. Унда жохиллик, зуравонлик, тухмат қаби ёмон ҳислатлар қораланади. Соф кунгилли бўлиш, хиёнат қилмаслик, савдода бир-бирини алдамаслик, ҳақорат қилмаслик қаби маънавий ҳислатлар тарғиб этилади.

Ватанимиз ҳудудларида зардуштийлик билан бир қаторда Монийлик дини ҳам милодимизнинг III-асри ўрталаридан бошлаб кенг тарқала бошлаган динлардан биридир. Монийликнинг асосчиси Моний ибн Фатак (216-277) дир. У 216 йилда тайсафун (Ктесифон) яқинида таваллуд топган. Шу билан бирга Моний 230 йилларда Эрон. Марказий Осиё, Ҳиндистон бўйлаб сафар қилиб зардуштийлик, буддийлик, брахманлик динлари билан ва турли диний таълимотлар билан танишади. 240 йиллардан бошлаб Моний ўзининг мустақил таълимотини тарғиб қила бошлайди. Ўз ичига зардуштийлик, буддийлик, брахманлик, христианлик динларининг баъзи томонларини олган бу таълимот бошқа мамлакатларда ҳам қизиқиш уйғота бошлайди.

Жумладан, сосонийлар сулоласидан бўлган Эрон шоҳи Шопур I бу таълимотни қувватлаб, Монийни Эронга таклиф этади. Моний 242 йилда Шопур I нинг тахтга ўтириб тож кийиш маросими пайтида биринчи марта ўз таълимотини баён этиб ваъз ўқийди. Шопур I ушбу монийлик таълимотини христианлик ва маҳаллий динларга қарши қўймоқчи бўлади. Бироқ зардушт кохинлари бу диний таълимотга шубҳа билан қараб унга кескин қарши чиқадилад. Зардушт кохинларининг кучайиши туфайли Моний муваффақиятсизликка учраб, Моний марказий Осиё ерларида, шу жумладан Ўзбекистон ҳудудида фаолият кўрсатади.

Моний 273- йилда Эронга қайтди ва Шоҳ Баҳром I нинг топшириғи билан 275-йилда ҳибсга олиниб зиндонбанд қилинади ва 277-йилда қатл этилади. Моний бир неча китоблар муаллифидир. Жумладан, “Шобурақон”, ”Канзулаҳё”, (Тирилганлар хазинаси), “Жабборлар ҳақида”, ”Сирлар китоби”, “Авангелион”, “Кефалая”, “Бунгохик” (Бунгоҳанг) китоблари унинг қаламига мансубдир. Моний таълимоти унинг ўлимидан кейин ҳам кенг тарқалди. У VIII асрда Уйғур хонлигида ҳукмрон динга айланди. Моний таълимоти зардуштийликнинг яхшилик ва ёмонлик таълимотига асосланган бўлиб, кенг халқ оммасининг манфаатига мос келар эди. Монийлик таълимотида дунё - зиё (ёруглик) ва зулмат (корангулик) нинг абадий кураш майдонидан иборат, мана шу кураш майдонида инсоннинг асосий вазифаси ёвўзликни йўқ қилиш учун яхшилик, эзгуликка кумаклашишдан иборат деган маънавий-ахлоқий таълимот илгари сурилади.

Моний таълимотига кура, инсон соф мусаффоликка, ўз гуноҳларидан холиликка фақат таркидунё қилиб ҳаёт кечириши орқалигина эришиши мумкин, деб қаралади. Монийлик ахлоқи диндорлардан имкони борида кам овқат ейишни, рўза тутишни (демак рўза тутиш одати исломдан аввал ҳам бўлган), ўз турмуши, ҳаёти учун кераклигидан ортикча мол-мулкка, бойликка йўл қўймасликни, мутадил, уртача, дабдабасиз ҳаёт кечиришни тарғиб этади. Моний ўз муридлари, издошларини дунёвий ишларда «сурбет» бўлмасликка ва дунёда кўп нарсаларга интилмасликка даъват қилади. «Зеро улимдан кейин ҳеч кимсада рўзгор асбоблари билан ховли ҳам, уй ҳам қолмайди». Бошқача айтганда, инсон ҳаёти давомида орттирган бойликларини ўзи билан олиб кета олмайди, уларнинг ҳаммаси ундан кейин қолиб кетади. Моний айтади: «Мен ўз умримда кўп ҳокимларни курдим, улар дунёда ахлоқсизлик қилиб, манманликка берилиб юрдилар, аммо охирида гам-аламларга, тубанликка дучор бўлдилар». Демак, Монийнинг бу сўзларидан биз ҳам ибрат олишимиз фойдадан холи эмас.

Эрамининг V аср охири VI аср бошларида Эронда «маздакизм» деб аталган бошқа диний-фалсафий таълимот юзага келиб, у Марказий Осиёда ҳам кенг ёйилди. Маздакизм феодал муносабатларнинг ривожига ва у билан боғлиқ ҳолда халқ аҳолисининг оғирлашуви ва икки уртада зиддиятлар ва курашнинг кучайиши оқибатида юзага келган.

Маздакизмнинг Монийлик таълимоти билан кўп ухшаш томонлари бор. У Монийлик таълимотини тулдириб, унинг соҳидлик - ноумидлик ғояларини дунёга умид билан қараш ғояларига алмаштиради.

Маздак Эроннинг Нишопур шаҳрида тугилган. Дехконлар кўзғолонига йўлбошчилик қилганлиги учун 529 йилда Анушурвон томонидан қатл этилган. Маздак феодал мол-мулкни умумийлаштиришни, феодаллар ҳукмронлигини юқотишни талаб этади.

Монийликдаги каби маздакизмда ҳам дунёни тушуниш негизида бир-бирига қарама-қарши икки куч: яхшилик ва ёмонлик, ёруглик ва зулмат кураши ётади деб

қаралади. Бу курашда яхшилик ёмонлик усидан, ёруглик зулмат усидан галаба қилади, деб ишонч билдирилади. Маздакнинг айтишича, ёмонлик ва зулмат кучлари хукмронлик қилар экан, кишилар уларга нисбатан бефарқ бўлишлари керак эмас, балки яхшилик кучларига ёрдам беришлари керак.

Маздакнинг фикрига кура, ижтимоий тенгсизлик кишилар уртасида зикналик, угрилиқ, ёмонлик, маккорлик, шафқатсизлик, урушлар, турли-туман фалокат ва бахтсизликлар каби иллатларни келтириб чиқаради. Шу боисдан бундай ёвўзликларни келтириб чиқарувчи асоснинг ўзини тугатиш керак, деб ҳисоблайди. Оллоҳ ҳаммага мол мулкни тенг бўлган, аммо бойлар худбинлик йўлларига утиб (ўзим бўлай), барча бойликни ўзиники қилиб олиш йўлига утган. Камбағаллар ҳам мол-мулкка эгалик қилиш ҳуқуқига эга, шунинг учун бой-бадавлат кишилар мол-мулкнинг бир қисmini улар уртасида таксимлаб бериш одилона иш бўлади деган ғоя илгари сурилади. Албатта Маздакнинг бундай қарашлари хукмрон табака манфаатларига зид эди. Мана шунинг учун ҳам Маздак ва унинг тарафдорлари таъкиб осига олинди ва улар шафқатсизларча жазоландилар.

Маздакизм маънавий-ахлоқий таълимотида ҳам худди Зардуштийлик таълимотидаги каби ҳайвонларга нисбатан шафқатсизлик қилиш, уриш ман этилади.

Хулоса шуки, Монийлик ва маздакизм Марказий Осиё халқлари маънавий юксалишида, айниқса уларнинг адолатсизлик, зулм, зурлик, шафқатсизликка қарши курашига ўз таъсирини утказган.

3-масалани баёни. Ислом дини кўп халқлар орасида кенг тарқалган динлардан биридир. Бу динга эътикод этувчилар - мусулмонлар жаҳонда қарийиб 1 миллиард 400 миллион кишини ташкил этади.

«Ислом» сўзи арабча бўлиб «худога ўзини топшириш», «Итоат», «Буйсуниш» маъносини беради. Шундан бу динга ишонувчилар -«Муслим» деб аталади. Унинг кўпчилик шакли «Муслимун» бўлиб, ўзбекларда «Муслмон», киргиз ва козоқларда «Мусурмон» деб аталади.

Ислом дини Арабистон ярим оролида VI асрнинг охири ва VII асрнинг бошларида келиб чиққан. Унинг асосчиси пайгамбар Муҳаммад (570-632) Маккада курайш қабиласига мансуб бўлган Хошимийлар ҳонадонидида туғилган. У 609-610 йилларда Маккада яқка худога эътикод қилиш тўғрисида тарғибот бошлаган. Аммо зодагонларнинг қаршилигига учрагач, 622 йилда ўз тарафдорлари билан Мадина (Ясриб) га кучади (арабча хижрат қилади). Шу йилдан мусулмонларнинг хижрий йил ҳисоби бошланади.

630 йилга келиб, Макка ҳам мусулмонлар қулига утади ва мусулмон давлати шаклланади. Муҳаммад вафотидан кейин бу давлатни унинг уринбосарлари, яъни ноиблари (халифалар) бошқарадилар. Шу муносабат билан мусулмонлар давлати тарихда «Араб халифалиги» деб ном олган. Даслаб араб халифалиги катта территорияни эгаллаган эди. Ўрта Осиё ерлари Мовароуннахр (дарё ортидаги ерлар) VIII аср бошларида IX аср урталаригача араблар томонидан истило қилиниб, улар билан бирга Ислом дини кириб келди. Ана шу даврдан бошлаб Марказий Осиёда Ислом минтақа маданияти, маънавияти ва маърифати ўзига хос равишда шаклланди ва тараққиёт босқичини бошдан кечирди.

Ислом диний таълимотининг асослари – Қуръон ва ҳадис тупламларида, шунингдек, VIII-XII асрлар давомида вужудга келган илоҳий адабиётларида ўз ифодасини топган.

Қуръони Карим илоҳий китоб бўлиб, у фаришта Жаброил алайҳиссалом томонидан Муҳаммадга нозил этилган. Бу муқаддас китоб Ер юзи мусулмонларининг

дастуруламали, диний ахкомлар манбаидир. Қуръони Карим саҳифаларини бир китобга жамлаш халифа Абу Бакр даврида бошланиб халифа хазрати Усмон даврида якунланган ва турт нусхада кучирилган. Ана шу кучирилган даслабки нусхалардан бири Мовароуннахр мусулмонлари диний идорасида саклаб келинган, ҳозирда эса буюк бобокалонимиз номи билан боғлиқ Тошкентдаги Темурийлар даври мўзеида сакланмокда. Бундай муқаддас китобнинг юртимизда бўлиши Оллоҳнинг бизнинг юртимизга бўлган инояти деб билмок лозим. Қуръони Каримда 114 сура, 6236 та оят бор. Мустақиллик шарофати билан турли маросимларимиз Қуръони Карим кироатларидан бошланмокда. Бу утмишда бир орзу эди, холос.

Илоҳиётда Ислом дини уч элементдан - иймон, Ислом, эҳсондан иборат деб эътироф этилган. Иймон талаблари 7 та акидани - Оллоҳга, фаришталарга, муқаддас китобларга, пайгамбарларга, охират кунига, такдирнинг илоҳийлигига ва улгандан кейин тирилишга ишониш талабларини ўз ичига олади. Ислом талабларига, яъни дин асослари - аркон ад-дин деб ном олган 5 та амалий маросимчилик талаблари киради. Бўлар - калима келтириш, намоз уқиш, рўза тутиш, закот бериш ва имконияти топилса Ҳаж қилиш талаблари. Эҳсон акидаларга сидкидилдан ишониш ва маросимларни адо этишдир.

Исломнинг кишилар онги ва турмуш тарзига таъсир этиши, улар ҳаётидан мусахкам урин олишини таъминловчи диний маросимчилик -хатна, рўза хайити, қурбонлик ва қурбон хайити, мовлид, ашуро ва бошқалар ҳам шаклланган. Бундан ташқари, маҳаллий халқларда исломгача мавжуд бўлган урф-одатлар, жумладан кинна солдириш, фол очириш, дам солдириш, муқаддас жойларга, авлиёларга сизганиш каби одатлар ҳам ислом маросимларига мослашиб кетган.

Ҳадислар Ислом динида Қуръондан кейинги муқаддас манба. Ҳадислар туплами суннат деб аталади. Ҳадиси шарифларда Муҳаммад алайҳиссаломнинг сўзлари, қилган иш фаолиятлари ва саҳобалар томонидан амалга оширилган ишларга муносабатлари баён этирилган.

Ҳадиси шарифларни йиғиб китоб шаклига келтириш, асосан пайгамбаримиз алайҳиссаломнинг вафотларидан кейин амалга оширилган.

Бу шарафли иш хижратнинг учинчи асрига келиб кенг қулоқ ёзди ва у ҳадисшуносликнинг олтин даври деб аталади. Ислом оламининг уша даврдаги маданий марказларидан саналган Богдод, Куфа, Басра, Дамашк, Бухоро, Самарқанд, Ургенч, Термиз каби шаҳарларда ҳадис илми билан шугулланувчи муҳаддислар кўп бўлган. Улар ичида энг ишончли манба саналганлари олтига бўлиб, бўларни имом Бухорий, имом Муслим, имом Абу Давуд, имом Ат-Термизий, имом Ан-Насоий ва имом ибн Можжа тўзишган. Бу буюк муҳаддисларнинг турт нафари туронзаминлик бўлгани бизнинг фахримиздир. 1998 йилда Имом Ал-Бухорий таваллудининг 1225 йиллиги бутун мусулмон дунёси, шу жумладан юртимизда кенг нишонланди. Мустақил Ўзбекистонда бу муносабат билан халқаро анжуман утказилди. Муҳаддислик шу қадар шарафли ва сермашаккат иш бўлганки у муҳаддисдан ақл-заковатни, куч-қувват, фидойилик, юксак иқтидор ва хофизани талаб қилади. Масалан, имом Бухорий жами 600 минг ҳадис туплаб, шулардан 100 минг «Саҳих» ва 200 минг «гайри саҳих» ҳадисларини ёд билганликлари айтилади.

Исломда ахлоқий-ҳуқуқий қонун-қоидалар мажмуи шариат XI-XII асрларда тугал шаклланган. Шариат қонун-қоидалари Қуръон ва суннат асосида ишлаб чиқилган. Унда мусулмонларнинг ижтимоий-иқтисодий, диний, ҳуқуқий ва ахлоқий ҳаётини тартибга солувчи қонун-қоидалар белгилаб берилган. Бундай тартиб-қоидалар

«Хидоят», «Викоя», «Мухтасари хидоя», «Мухтасари викоя» номли китобларда жамланган.

Шариатда қонунлар муқаддас ҳисобланиб, унга ҳар бир мумин-мусулмон ижтимоий ҳолатидан қатъий назар Оллоҳнинг бандаси сифатида бирдай амал қилиши талаб этилган.

Юқорида Ислом, унинг муқаддас илоҳий китоби қуръони Карим, ҳадислар ва шариат ҳақида баъзи маълумотларни келтирдик. Энди умуман ислом динида, хусусан қуръони Карим, ҳадислар ва шариатда ахлоқ-одоб, маърифат ҳақидаги қарашларнинг баъзи жиҳатлари тўғрисида фикр юритамиз.

Қуръони карим, ҳадислар ва шариат кўрсатмалари инсон маънавий-маърифий камолотининг асоси бўлган ахлоқ-одоб тарбиясининг барча кирраларини ўз ичига олган. Сирасини айтганда, ҳадислар маънавий-ахлоқий тарбияга оид бўлган фикрларнинг мукаммал тупламидир. Қуръони карим, ҳадисларни, шариат кўрсатмаларини урганар эканмиз, уларда ахлоқий камолот, ҳалоллик ва поклик, иймон ва виждон билан боғлиқ бўлган бирорта ҳам муҳим масала эътибордан четда қолмаганини кураимиз. Айниқса ислом ҳаром ва ҳалол масаласига мусулмонлар эътиборини қаратади. Шариатда Оллоҳ томонидан қилинишига рухсат этилган амаллар, ишлар ҳалол дейилади. Ҳаром эса аксинча, қилинишига рухсат этилмаган ишлар ва амаллардир. Одатда, халқимиз ҳалол ва ҳаромни ейиладиган ва ичиладиган нарсаларга ишлатиб келган. Шариатда ижозат этилган ҳамма нарсалар, ейиладиган озиқ-овқатлар, қилинадиган ишлар ҳалол деб ҳисобланган. Ижозат этилмаган нарсалар, ишлар ва амаллар эса ҳаромдир. Оллоҳ ҳаром этилган ишларни қилувчиларга бу дунёда ёки қиёмат кунда жазосини албатта бериши айтилган.

Ҳалол қилинган нарсалар ва ишлар кўпчиликка маълум, у ҳақда кўп эшитганмиз. Ҳаром қилинган ишларни эслатиб утиш ва эслатиб туриш жоиздир. Булардан айримлари қўйидагилар: соғ бўла туриб ишсиз юриш, зинокорлик, ота-онага оқ бўлиш, савдо-сотикда фирромлик қилиш, бировнинг ҳаққига, омонатига хиёнат қилиш, касамхурлик, судхурлик, угирлик, карокчилик, майхурлик, гийбат, тухмат, бухтон, жосуслик, котиллик, порахурлик ва бошқалар қиради. Хуллас, ҳаром инсон ва жамиятга зарар келтирадиган иш ва амаллардан иборат.

Исломда ота-онага меҳр-муҳаббат, гамхурлик, фарзанд тарбияси ва оилага садоқат масалаларига алоҳида эътибор берилган. Кишиларни яхшилик қилиш, савоб ишларга кул уриш, инсофли-диёнатли, виждонли бўлиш, меҳр-шафқатлилиқ, тўғрилиқ, росгуйлик, софдил бўлиш, биродарга ёрдам бериш, камтарлиқка чакириш ғоялари илгари сурилган.

Юқоридаги инсон маънавияти хусусиятлари каби масалаларни мазкур курснинг учинчи бобида алоҳида мавзуларда қуриб чиқиш назарда тутилгани сабабли улар ҳақида ушбу маъруза давомида батафсил тухтаб утишни лозим топмадик. Ҳадисларда ахлоқий камолот масалаларида айтилган баъзи фикрлардан намуна келтириш билангина чекландик ҳолос.

Мунофиқлик белгиси учтадир: Ёлгон сўзлаш, ваъдасининг усидан чиқмаслик ва омонатга хиёнат қилишдир;

Омонат қуйган кишининг омонатини ўз вақтида адо этинг;

Ҳаққингизга хиёнат қилган кишига сиз хиёнат қилманг;

Қачонки бир гуноҳ қилиб қуйсангиз, уни ювиш учун орқасидан бир савобли иш қилинг.

Ўзимдан кейин қоладиган умматларим учун уч нарсадан қуркаман:

1. Нафсу ҳавога берилиб, йўлдан озишдан;

2. Нафсоний ва шахвоний хиссиётга берилиб кетишидан;
 3. Илму маърифатга эга бўла туриб гофилларнинг ишини тутишидан;
- Бешта нарсадан олдин бешта нарсани ганимат билинг:

Улимдан аввал тирикликни, бетобликдан аввал саломатликни, бандликдан аввал буш вақтни, кексаликдан аввал ёшликни, факирликдан олдин бойликни.

Аввало онангта, яна онангта ва яна онангта, сунг эса отангта яхшилик кил.

Ота-оналарнинг кексалик вақтида хар иккисини, ёки бири булмаганда бошқасини рози қилиб жаннатий бўлиб олмаган фарзанд хор булсин, хор булсин ва яна хор булсин.

Пора берувчи ҳам, уни олувчи ҳам дўзахга махкумдир. Хадиси муборакдан келтирилган ушбу мисраларнинг маънавий жихатларига изох беришнинг ҳеч бир хожати йўқ.

Исломда илм-фанни эгаллаш, маърифатли бўлиш жуда катта савобли иш экани кайта-кайта таъкидланади. Бешиқдан то кабргача илм излаш лозимлигини қайд қилинишининг ўзи катта тарбиявий аҳамиятга эга. Хадислардаги «Садаканинг афзали мумин киши илм урганиб, сунг бошқа муминларга ҳам ургатишдир», «Илм ибодатдан афзалдир» каби фикрлар ҳам таҳлилга мухтож эмас.

Қуръони каримда «Илм» сўзи асосида «Алима» - билмок феъл негизига таянган калималар 750 маротаба учраши илмий тадқиқотларда қайд этилган. Пайгамбаримиз Муҳаммад алайхиссаломга илк нозил бўлган оят ҳам «Икра...» «Уки» сўзидан бошланади. Ушбу оят шундай: «Уки! Сенинг ута қарамли Парвардигоринг калам воситаси билан таълим берди. Инсонга у билмаган нарсаларни ургатади» деб нозил қилинган. Кўринадики, ислом эътиқоди аввал бошданок инсонни укиб-урганишга, илм воситаси билан дунёни англаб етишига тарғиб этади.

Ислом маънавиятида инсоннинг ер юзида халифа қилиб белгиланиши унинг яна бир муҳим жихати ҳисобланади. Қуръони каримнинг жуда кўп оятларида инсоннинг азиз ва мукаррам қилиб яратилгани, унга ер ва осмондаги барча нарсалар буйсундириб қўйилганлиги алоҳида уқтириб утилади.

Инсон Оллоҳнинг халифаси сифатида билим эгаси, ёруғ дунёнинг барча билимларига унинг идроки етади. Фақат кибрга берилиб кетмаса, ўзини ҳаммадан ортик куя бошламаса бас. Парвардигор бизни инсон қилиб яратган экан, ақл-хуш, илму-амал берган экан, демак, биз инсон сифатида тафаккур қилиб, дунёвий илмларни - дунёни урганиб, дунё орқали Оллоҳнинг зотини, илмларини кашф этиб яшашимиз керак. Дин - рухиятимиз тарбиячиси, илм-дунёни ва охиратни билиш куроли, инсон унисини ҳам, бунисини ҳам эгалламоғи керак. Бизнинг боболаримизнинг йўли ана шундай бўлган. Бир мисол келтирамиз. ривоят қилишларича, Абу Али Ибн Сино билан машҳур шайх Абусаид Абулхайр учрашибдилар. Улар бир кеча бир-бирларига ҳеч нарса демай «сухбатлашиб» чиқибдилар. Эрталаб Шайхнинг шогирдлари ундан Ибн Сино ҳақида нима дейсиз, деб сураганларида, Абусаид Абулхайр: «Мен нимаики важд (интуисия) билан билган бўлсам, у ақл билан билиб олган», дебди. Ибн Сино эса ўз шогирдларига: «Мен нимаики ақл билан билган бўлсам, у кунгил билан идрок этади», деб айтган экан. Кўринадики, Ибн Сино дунёвий илмлар олими, Абусаид Абулхайр эса - тасаввуф шайхи, илоҳиёт олими. Аммо улар бир-бирини тушунган ва хар икки илм ҳам кераклигини англаганлар.

Ёки олайлик, Мирзо Улуғбек билан Хужа Ахрор Валийни. Улар замондош, бир шаҳарда яшаганлар. Улуғбек - мунажжим ва шох, унинг шогирдлари аник фанлар вакиллари. Хужа Ахрор эса муътабар дин арбоби, рухоний зот. Аммо улар бир-

бирларига ҳалакит берган эмаслар, аксинча, бири илмий маърифатни, иккинчиси бўлса рухоний маърифатни ривожлантириб, бир-бирига кумак берганлар.

Ал-Хоразмий, Ал-Фаргоний, Ал-Беруний, Ал-Бухорий, Газзолий, Ҳамадоний, Гиждувоний ва бошқа улуғ зотларнинг ҳаёт тарзи, илм учун фидойилиги, эътиқод-иймонининг поклиги билан бизларга ибратдир. Бўларнинг ҳаммаси кўрсатадики, диндорлик ҳам маърифатни, юксак маънавиятни талаб қилади. Киши канча чуқур илм эгаси бўлса, олам ва одам моҳиятини англаса, унинг Оллоҳни англаши, иймони ҳам шунча мусахкам бўлади.

Гап ҳоҳ диний, ҳоҳ дунёвий маърифатни тўғри ва чуқур англашда, ҳар икковини ҳам эгалламай нодон, жохил бўлиб қолмасликдир.

Ҳар икки илмни эгаллаган киши икки дунёсини обод қилади.

Ислом бу фақат ақида эмас, аввало, маърифат, илмдир. Ислом тарихига назар ташласак, Муҳаммад пайгамбаримизгача бўлган давр арабларда «жоҳилия» даври деб аталади. «Жоҳилия» нодонлик даври дегани. Ислом ана шу нодонлик даври ўрнига кенг маънода маърифат, маданият вужудга келтирди, илм-фан, фалсафа, адабиёт ва санъатни ривожлантирди, ўзига ҳос маънавият ва маърифатни яратди. Бизнинг улуғ боболаримиз ислом маънавияти ва маърифати тараққиётига улкан ҳисса қушиб, калом илми, фикх, тасаввуф таълимотини ривожлантирдилар.

Якин утмишнинг ёмон асоратларидан бири шуки, собиқ шуро тузумида дунёвий илм ва диний-фалсафий таълимот бир-бирига қарама-қарши қўйилди. Улар бир-бирини инкор этадиган ходисалар тарзида талкин этилди. Диний тафаккур дунёвий илм ривожига монелик кўрсатадиган чиркин бидъат сифатида қораланди.

Биз бугун бундай қарашларнинг тубдан зарарли ва тарихан асоссиз эканлигини очик айтишимиз мумкин. Дунёвий ва диний илм юқорида кўрсатганимиздек, утмиш асрларда доимо ҳамкор ва ҳамнафас бўлиб келганлигини тарихнинг ўзи тасдиқлайди.

Мустақиллик туфайли фарзандларимизни дунёвий билимлар билан бир қаторда Имом Бухорий туплаган ҳадислар, Накшбандий таълимоти, Термизий уғитлари, Яссавий ҳикматлари асосида тарбия қилиш имконига эга бўлди.

Қуръони Карим ва пайгамбаримиз ҳадисларининг энг муҳим ва салмоқли қисми кишиларда юксак инсоний фазилатларни шакллантиришга қаратилганлигидир. Улардаги ота-онага, илмга муносабат, сабр-бардош, шукроналикка даъват, ўзаро меҳр, меҳмондўстлик, етимпарварлик, вафо ва садокат, ҳалол лукмани шарафлаш, камтарлик, камсуқумлилик, самимият, росғуйлик ва бошқа чин инсонийлик хислатларининг биринчи уринга қўйилиши барча инсоният учун бебаҳо умуминсоний маънавий бойлик тизимини ташкил этади.

Жисмоний ва маънавий покликка интилиш ислом ахлоқининг, расулуллох ҳадисларининг яна бир муҳим мавзу юналишидир. Таҳорат, гусл масалалари ташқи озодалик талаблари бўлса, ҳаромдан, ёлгон сўз, гийбат, тухмат, зинокорлик, ўзга ҳақиқа хиёнат, ноҳақлик ва зулмга йўл қуймаслик, улардан қатъий сакланиш ички, маънавий покликка оид талаблардир. Буларнинг ҳаммаси қуръони Карим ҳамда расулуллох ҳадисларида ва уларга асосланган шариатда жуда қатъий қилиб қўйилган.

Хуллас, ислом барча муминларни тўғри йўлга қорловчи, инсонпарвар дин эканлигини англаб етишимиз зарур. Шундагина диндан маънавий ва маърифий тарбияда фойдаланиш заруратига тўғри ёндошамиз.

4-масалани баёни. Шарқ халқлари тафаккурини асрлар давомида нурафшон этиб, маънавиятимиз ва маърифатимизга чуқур таъсир утказган тасаввуф (суфизм) таълимоти 8-аср урталарида пайдо бўлган. Дастлаб у зоҳидлик (таркидунёчилик - бу

дунё хою-хавасидан воз кечиш) ҳаракати кўринишида бўлиб Бағдод, Басра, Куфа, Дамашк шаҳарларида кенг ёйилган.

Асли тасаввуф сўзи «Суфий» сўзидан, «Суфий» сўзи эса арабча «Суф» сўзидан ясалган. Суф деб араблар жундан бўлган матони айтадилар. Даслабки даврларда суфийлик йўлини тутган кишилар, бошқа оддий кишилардан ажралиб туриш учун жундан тикилган чакмон (у хирка деб ҳам айтилган) ёки пусин кийиб юришни одат қилганлар. Шунинг учун уларни жун чакмон кийиб юрувчилар, яъни суфийлар деб атаганлар. Суфий бошқа одамлардан ўзини пок ва гарибона турмуш кечириши, доимий тоат-ибодатда бўлиши ва фақат илохий рухга қушилишни мақсад қилиб қўйиши билан тубдан фарқ қилади. Суфий учун на дунёдан, на охиратдан таъма булмаслиги керак. Ягона исак бу Оллоҳнинг дийдорига етишишдан иборат. Факирлик туйғусига эга инсон на бировга банда-ю, на бировга хожа, у ёлғиз Оллоҳга банда, у ёлғиз Оллоҳга эҳтиёж сезади. Ҳамма нарсадан воз кечиш, охир оқибатда ўзликдан кечиш – суфийлик таълимотининг маъниси мана шу. Буюк суфий Боязид Бисомий айтадиларки: ўзингдан утдинг, Оллоҳга етдинг. Хазрат хожа Баҳоуддин айтадиларки: Бизнинг ҳеч нарсамиз йўқ, лекин ҳеч нарсадан камимиз йўқ. Уша «ҳеч»... нарса кетидан югуриб гам ташвишда ҳам эмасмиз. Эғнимизда жанда, оркамизда гурисон, агар улсак ҳеч бир мотам керак эмас.

Тасаввуф - суфийлик инсонни урганар экан, аввало, кишининг кунглига, дилига таянади, кунгилни, қалбни тарбиялашга, кунгил кишисини вояга етказишга интилади, чунки Оллоҳ фақат кишининг покиза қалбидагина жилва қилади.

Тасаввуфда инсондаги жамики худбинликлар, иллатлар, разолат дунёсига хирс қўйиш жисм эҳтиёжи ва нафс таъмасидан келиб чиқади, деб ургатилади. Комил инсон бўлиш учун аввало, жисм ва нафс эҳтиёжи ва таъмасини енгиш керак. Дунёга, бойликка меҳр қўйиш кишини нафсига кул қилиб куяди. Дарвеш, суфий нафсни рад этади. Нафс барча фалокатлар сабабчиси, инсонни тубанлаштирувчи нарса. Инсонни фалокат боткогидан, тубанлик жаридан кутқариб, уни поклашнинг бирдан-бир йўли нафснинг эҳтиёжини енгишдир. Бунинг учун дунё муҳаббатидан воз кечиш ва Оллоҳ муҳаббатига кунгил боғлаш даркор. Суфийликда бунинг дунё моҳиятини ва ўзлигини, инсонийликни англаш йўли деб қаралган. Ўзлигини англаган киши эса дунё ва унинг бойликлари уткинчи эканлигини англайди. Хожа Баҳоуддин айтадилар: «ўз нафсининг ёмонлигини таниш ўзлигини танишдир».

Демак, тасаввуф илми - инсон ҳақидаги илмдир. У инсон қалбига сайкал бериш илми. Биз бу илмдан 70 йил давомида беҳабар эдик. Инчунун, биз неча замонлар инсондан беҳабар қолдик ва не замонлар қалбимиздан файз кетди. Утмишдаги Хожа Аҳмад Яссавий, Хожа Баҳоуддин Накшбандийлар юртимиз ва халқимизнинг файзи камоли эдилар. Истиқлол туфайли шу нур, шу файз бизга кайтди.

Шуни ифтихор билан қайд этишимиз лозимки, тасаввуф таълимоти тараққиётида Туркистон фарзандларининг хизмати бекиёс бўлган. Хожа Ҳаким ат-Термизий, Шайх Абу Мансур ал-Матуридий ас-Самарқандий, Хожа Абдуҳолик Гиждувоний, Хожа Аҳмад Яссавий, Сулаймон Бокиргоний, Шайх Нажмиддин Кубро, Хожа Али ромитаний, Абу Али ал-Фармадий, Юсуф Ҳамадоний, Баҳоуддин Накшбанд каби сиймолар илохий маърифат йўлининг раҳнаمولари булдилар. Улар яратган таълимот ва илгари сурган маънавий-ахлоқий ғоялар ҳозирги кунда ҳам ўз аҳамиятини юқотган эмас. Чунончи, Аҳмад Яссавий хикматларида илгари сурилган ахлоқий панд-насихатлардан молпарасликни фожия этиш, кишиларни инсофли, диёнатли, иймонли бўлишга чақиришда фойдаланиш уринли. Яссавий инсон ҳаётидаги катта кураш - нафсга таслим этишга хизмат қиладиган кураш деб ҳисоблаган. Нафсга мағлуб шох -

кул, нафсдан устунликка эришган гариб - шохдир, деб айтади. Нафс инсон учун катта ёвдир. Шу ёвнинг бошини янчган, уни енгган, нафсга таслим булмаган кишининг ғурури ва инсоний кадр-кимматини ҳеч ким поймол қила олмайди, деб билган. Ўз хикматларидан бирида шундай дейди:

Нафс йўлига кирган киши расво булур,
Йўлдан озиб, тойиб, тўзиб гумрох булур.
Ётса - турса шайтон билан ҳамрох булур....

У нафс бандаларига қарата «Нафсни тебгил, нафсни тебгил эй бадкирдор» деб мурожаат этади, ва

«Нафсим мени йўлдан уриб хор айлади,

Термултириб халойикка зор айлади», - деб нафс бандаларини танкид этади. Нафс инсондаги бутунликни, иймонни синдиради, маънавий жихатдан жарликка кулатади. Шу боис «Нафсни таниб меҳнат етса роҳат», - деб хитоб қилади. Бу ғоялар бизнинг ҳозирги кунимиз, тарбиямиз учун ғоят муҳим.

Мовароуннахр тасаввуф таълимотида Хожа Баҳоуддин Накшбанд-нинг ўрни алоҳида аҳамиятга эга эканлигини ҳам қайд этишимиз лозим. Накшбандия таълимоти хайратланарли даражада ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маърифий маъно ва моҳиятга, ҳаётий мазмунга эга.

Накшбандия маънавий-ахлоқий таълимотида хур фикрликка кенг урин берилган. Бу сулукдагилар меҳнат қилиш, илм олиш, ўз меҳнати эвазига ҳалол яшаш, ноз-неъматларни кўпчилик билан баҳам куриш, факирона ҳаёт кечириш, ҳаммага яхшиликни раво куришни афзал билганлар.

Баҳоуддин Накшбанд - айбсиз одам йўк, шунинг учун агар айбсиз дус ахтарсак дуссиз қоламиз, - дер эдилар.

Одамларга яхшилик қилиш энг юксак инсоний бурч эканлигини таъкидлаб, шам каби булгин ва одамларга ёруглик бер, ўзинг эса коронгуда бул, деган эканлар.

Хожа Баҳоуддиннинг «Кунгил Оллоҳда булсину, кулинг эса ишда» хикматларининг инсон маънавий дунёси такомилидаги аҳамияти бекиёсдир.

Тасаввуф тариқатлари ҳақида сўзлаганда Нажмиддин Кубро асос солган кубровия ҳақида ҳам тухтаб утишни маслаҳат берамиз. Биз Нажмиддин Кубро сиймосида фақат тариқат бошчисини эмас, балки ўз ватанини, халқини дилдан севган ингсонни ҳам курамыз. 1221 йилда босқинчи мугул галалари қадами Хоразмга етиб боради. Муҳаммад Хоразмшоҳ мамлакатни, фуқарони ўз холига ташлаб қочади. Шу калтис дамларда Урганччи ҳимоя қилишга 76 ёшлик Нажмиддин Кубро бошчилик қилади ва жангда қахрамонларча шаҳид бўлади. Унинг сиймоси халқ қахрамони сифатида асрлар оша яшаб келмоқда.

Нажмиддин Кубро асос солган Кубровия тариқатининг қоидалари унта бўлиб, уларда бу тариқат йўлини тутган суфийнинг ички маънавий дунёси қандай бўлиши кўрсатилган. Инсоннинг сабр-тоқатли бўлиши, бойлик ва мол-мулкка муккасидан кетмаслик, ҳар қандай паскашлик, риё, макр ва хийла-найрангга бормаслик, хайвоний хусусият – шахвоний хирсларга берилмаслик ғоялари илгари сурилади.

Хулоса қилиб айтганда, тасаввуф илми - инсон ҳақидаги илмдир. Инсон қалбига сайкал бериш илми. У инсон одобини - яъни маънавиятини янада кучайтирган бутун ислом ахлоқининг энг муҳим қадриятларини бир нуктага жамлади. Шу тариқа тасаввуф комил инсон назарияси ва амалиётини ишлаб чикди.

Шундай қилиб, Ўзбекистон республикаси Президентининг Тошкент Ислом Университетини ташкил этиш тўғрисидаги фармони ва шу фармонга шарҳда таъкидланганидек: «Ислом оммалашуви ва ривожига сифатида вужудга келган тасаввуф

ҳам Урта Осиё шароитида Яссавия, Кубровия, Накшбандия тарикатларини вужудга келтирдик, улар бутун урта Шарк ва Жанубий Осиё мамлакатларининг асрлар давомида маънавий, маданий ривожланишида муҳим роль уйнади»¹.

Ушбу масаланинг баёнини, яқин утмишда, Шуролар замонида динга ва диний қадриятларга, диний китобларга, уламоларга бўлган салбий муносабатлардан бошлашни маслаҳат берамиз. Шунда талабалар мустақилликнинг бизга берган олий неъматини маънавий ва маърифий меросимизни қайтариб берганлиги эканини тушуниб етадилар. Яқин утмишда намоз уқиш, диний маросимларни уташ тақдирланган эди. Масжидлар, азиз-авлиёларнинг зиёратгоҳларига кулф урилган эди. Одамларнинг уйларидаги Қуръон, Ҳадис, турли диний адабиётлар, ҳатто араб ёзувидаги бошқа китоблар териб олиниб, ёқиб юборилган эди. Мана буни «жоҳилия», нодонлик деса бўлади. Қанчадан-қанча одамларимиз ҳозирги эмин-эркин кунларни қумсаб, аммо қуролмай, армон билан утиб кетдилар. Шу боис биз мустақиллик келтирган неъматларга ҳар қанча шукроналик айтсак арзийди. Мустақиллик даврида исломий қадриятлар тикланди, иймон-этиқодимиз ўзимизга қайтди. Бу савобли, эзгу ишларга қарвонбоши ҳурматли Президентимиз Ислоҳ Каримов эканини ҳар дақиқада эслаб туришимиз лозим. Президентимиз маънавият ва маърифатга оид нутқ, маъруза ва асарларида исломнинг маънавий-ахлоқий, маърифий тарбиядаги юксак роли, ўрни, аҳамиятини мунтазам уқтириб келмоқдалар.

Хусусан, бу масалаларга Президентимиз Ислоҳ Каримовнинг «Истиқлол ва маънавият» туплами, «Ўзбекистоннинг сиёсий-иқтимоий ва иқтисодий исикболининг асосий тамойиллари», «Ўзбекистон иқтисодий ислохатларни чуқурлаштириш йўлида», «Ўзбекистон ХХІ аср бусагасида: ҳавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари», «Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда», «Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз» каби асар ва рисоаларда жавоб топишимиз мумкин.

«Ислоҳ дини, – деб таъкидлайди Ислоҳ Каримов «Фидокор» газетаси муҳбири саволларига жавобида, – ҳаётимизнинг туб замирига чуқур сингиб кетган. Бу – инкор этиб бўлмайдиган ҳақиқат. Миллий қадриятларимизнинг замонлар оша безавол яшаб келишига сабаб – аввало муқаддас динимиз ҳисобидан»¹. Бу ҳолат халқимизга, хусусан ёшларимизга миллий ғояни сингдиришда Ислоҳ омилдан оқилона фойдаланишни тақозо этади.

Ана шуларни ҳисобга олган ҳолда Мустақил мамлакатимизда ислом дини омилдан, унинг бой маънавий ва маданий қадрият сифатидаги катта имкониятларидан фойдаланиш мақсадида улкан ишлар амалга оширилмоқда. Аввало, масжидларга, азиз-авлиёлар ётган макбараларга солинган кулфлар олиб ташланди. Қаровсиз қолган масжидлар таъмирланди, янгилари барпо этилди. Азиз-авлиёлар ётган, утмишда қаровсиз ҳолга келган жойлар ободонлаштирилди, зиёратчилар учун қулай шароитлар юзага келтирилди. рамазон ва қурбон ҳайитлари дам олиш қуни деб эълон қилинди. Ҳар йили минглаб фуқароларимизнинг ҳаж ва умрага бориб келишлари учун имконият ва шароит яратиб берилди. Бу утмишда фақат ҳаёлий орзу ва армон эди. Улуғ алломалар - Исо Термизий, ҳақим Термизий, Баҳоуддин Накшбанд, Аҳмад Яссавий, Замахшарий, Абдуҳолик Гиждувоний, Нажмиддин Қубро, Абу

¹ «Халқ сўзи» газетаси, 1998 й., 8 апрель.

¹ Каримов И.А. Миллий истиқлол мафқураи – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. 25-бет

Мансур Матрудий, ал-Маргиноний ва бошқа улуғ зотларнинг юбилейлари бўлиб ўтди, 1998 йилда эса Имом ал-Бухорийнинг 1225 йиллиги нишонланди. Қуръони Карим, Хадислар ва бошқа диний китоблар нашр қилинди, қилинмоқда. Ўтмишда бирорта ҳам диний уламоларнинг юбилеи ўтказилмас эди, диний китобларни нашр этиш тақиқланган эди, юқорида айтганимиздек, борлари ҳам йўқ қилинган эди. 1999 йилда Тошкент Ислом Университети ташкил этилди. Мустақиллик йиллари ислом дини ва исломий қадриятларни тиклаш борасида асрларга тенг амалий ишлар бажарилди. Ислом ва исломий қадриятлар маънавий ва маърифий ҳаётимизнинг таркибий қисмига айланиб қолди. Президентимиз Ислом Каримов сўзлари билан айтганда: «Биз ислом дини ота-боболаримиз дини экани, у биз учун ҳам иймон, ҳам ахлоқ, ҳам диёнат, ҳам маърифат эканини доимо юксак қадрлаймиз...Динга ҳурмат ва эътиқод – биз учун улмас қадриятдир»².

Сунгги йилларда бизнинг диёримизда ҳам тараққиётимиз, осойишталигимизни қуролмайдиган «вахобийлик» ва «хизбут-тахрир» каби оқимларнинг гуруҳ ва тудалари пайдо бўлиб қолди. Бундай тудалар ўзларича масжидларда гавго кутариб, утиш даврининг кийинчиликларида фойдаланиб, айрим ёшларнинг онгини захарламоқдалар. Мустақилликнинг берган эркинлигини суийсеъмол қилмоқдалар. Бу мутаассиб диндорлар ўзларини «вахобий» ёки «динни тозаловчилар», «фундаменталислар» деб юритиб, аслида эса биринчи навбатда исломнинг ўзига зарба бермоқдалар. Вахобийлар бир ярим минг йиллик илм-фан, маданият тарихидан воз кечиш, Имом Бухорий, Имом Газолий, Имом Абу Ханифа, Бурхониддин Маргиноний, Ахмад ал-Фаргоний, Навоий, Жомий, Улуғбек, Баҳоуддин Накшбанд ва бошқа унлаб мутафаккирлар, суфийлар, олимлар меросидан воз кечиш, уларнинг асарларини ёкиб юборишни, макбараларини бўзиб ташлашни тавсия қилмоқдалар. Улар, умуман, инсон акли, инсон қалби билан яратилган жамики маънавий бойликларни улоқтириб ташлашга даъват этмоқдалар. Ахир бу вахшийлик, нодонлик, жоҳилликнинг ўзику. Маънавиятли ва маърифатли киши, буни мутлақо қабул қилмайди.

Вахобийлик бизни орқага, жаҳолатга тортадиган, исломни, ислом ахлини бўзадиган хавфли оқим. «Динни тозалаш», «соф динга қайтиш» никоби осида ташвиқотлар олиб бориб, одамларни таҳликага солиш, қонли жиноятлар қилиш, отани болага, акани укага душман қилиб, жамиятимизни хавф остига қуяётганлардан миллий қадриятларимизни авайлаб - асрашимиз лозим.

Диёримизда дин никоби осида иш қураётган экстремистлар, ақидапараслар мавжуд конситусиявий тузумга қарши бориб, ҳокимиятни эгаллаш ва Ўзбекистонда Ислом давлати қуриш, халқни қурқувга солиб, ҳукуматга ишончсизлик уйғотиш учун турли жиноятлар ва террористик ҳаракатлар содир этиш йўли билан эл тинчлигини бўзишга уринмоқдалар. Уларнинг асл мақсади ҳукуматпараслик, яъни давлатни қулга олишдан иборат. Мустақил юртимизда уларга ўз вақтида зарба берилди ва уларнинг пайи қирқилди.

Халқимиз энди – эркинлигини қулга қиритган, ўзлигини ангалб етган бир замонда аллақандай кимсаларга эргашиб яна жаҳолат ва қуллик тўзогига қайтадимиз Албатта йўқ. Аммо ҳамма гап ҳар қандай таҳдид ёки таҳлика олдида ваҳимага тушмасдан, ана шу қураш ва синовларга доимо тайёр туришда, огоҳ ва сергак

² Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – провард мақсадимиз. Тошкент, «Ўзбекистон», 2000 й., 26-бет.

бўлишда. Айниқса ёшларимизни уларнинг зарарли таъсиридан асраб қолиш ҳозирги тарбия ишимизнинг асосий юналиши бўлиб қолиши лозим. Ёшларимиз доимо ва ҳар он огоҳ ва яна огоҳ, сергак бўлишлари замон талаби. Бунинг ёшларимиз онгига мустақиллик ғоясини чуқур сингдиришимиз лозим. Токи улар миллий илдиэлари бакувват, дунёни чуқур англайдиган, замон тараққиёти билан баробар кадам ташлайдиган инсонлар бўлиб етишсин. Ана шунда жохил акидапараснинг «даъвати» ҳам, ахлоқни рад этадиган, биз учун мутлако бегона ғоялар ҳам уларга ўз таъсирини утказа олмайди.

Мухтарам Президентимизнинг «Туркистон-пресс» ахборот агентлиги мухбирининг саволларига жавобларида таъкидлаганларидек: «Биз ўз динимиз ва эътиқодимиздан ҳеч қачон воз кечмаймиз. Шу билан бирга муқаддас динимиз шаънига доғ туширмоқчи бўлган кимсалар билан ҳеч қачон муроса қилолмаймиз. Мен Ўзбекистон раҳбари сифатида қандайдир ёвўз қучлар ислом динимизни, ота-боболаримиз эътиқодини, мусулмон фуқароларимизни тахқирлашига, жамиятимизга ҳавф тугдиришига ҳеч қачон йўл қуймайман»¹

Президентимиз айтганидек, ҳар биримиз ҳамиша, ҳар сонияда огоҳ бўлишимиз лозим. Бу Мустақил юрт ҳар бир фуқаросининг муқаддас бурчи булмоғи лозим. «.. муқаддас динимиз шаънига доғ туширмоқчи бўлган, ундан гаразли сиёсий мақсадларда фойдаланишни исайдиган кимсалар ва қучлар билан ҳеч қачон муроса қилолмаймиз»².

Юртимизда кейинги вақтларда руй бераётган айрим салбий ходисалар, ножуя хатти-ҳаракатлар, ёзув ишлар, аввало, мафкуравий бушлиқ туфайли содир булмоқда³

Ҳар бир фуқаро шуни англаб етиши керакки, Ўзбекистоннинг иқтисодий-ижтимоий тараққиётида ўзига хос ва мос йўли бўлгани қаби маданий-маънавий ривожланишида ҳам ўз йўли бор. Бу ўзига хосликни динга, диний қадриятларга муносабатимизда, улардан маънавий тарбияда фойдаланишимизда ҳам қуришимиз мумкин. Бу йўл Президентимиз асарларида баён қилиб берилган. Унинг моҳияти, муътадил диндорлик, ислом маърифатини ривожлантириш, ички-ботиний оламини поқлаб, Оллоҳни дилда сақлаб, ақлу тафаккур, илму ирфон билан қамолот сари бориш, ўз меросий қадриятларимиз ва дунё илмини эгаллаб, замон билан ҳамқадам олға бориш.

Хулоса шуки, мустақиллик берган ҳидоят йўлини турли унсурлардан асраш, уларга берилмаслик лозим.

2-масаланинг баёни. Ўзбекистон мустақиллиги, унинг ижтимоий-сиёсий тараққиёти миллий давлатчиликнинг ривожланиш тенденцияси давлатчилик ғоясининг давлатчилик маърифати билан узвий боғлиқ ҳолда ривожлантиришни талаб этмоқда. Бунинг учун эса биз, аждодларимизнинг, буюқ саркардаларнинг ҳамда сиёсий арбобларнинг принципларини ўрганиб боришимиз зарур. Ана шу маънода Темур ва Темурийлар давридаги миллий давлатчилик ғояси биз шакллантирмоқчи бўлган давлатчилик мафкурасининг тарихий асоси бўлиб хизмат қилади.

Бинобарин, соҳибқирон бобомиз жаҳонда қудратли ва гуллаб-яшнаган давлат барпо этган, бепоён мамлакатни ижтимоий адолат ва қонунчилик асосида

¹ Каримов И.А. Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда. «Халқ сўзи» газетаси, 1999 й., 6 март

² Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаётимиз – провард мақсадимиз. 26-бет

³ Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси – халқ эътиқоди ва буюқ келажакка ишончдир. 9-бет

бошқарилишини юлга қўйган буюк давлат арбобидир. Шахсан унинг ўзи одоб-ахлоқ, имон-этиқод, маданият, маънавият, маърифат, ижтимоий адолат бобида юксакликка, мукамалликка эришган сиймодир. Унинг салтанати юксак маънавият ва олий даражадаги маданиятга йўғрилган салтанат эди. Соҳибқироннинг маънавият ва маърифат ҳақидаги таълимоти асослари, мураккаб ва серқирра ҳаёти ва ижтимоий-сиёсий фаолияти унинг “Таржимаи ҳоли”да ва “Тузуқлари”да чуқур баён этилган.

Темурнинг инсонпарварлиги, миллатсеварлиги, маънавият ва маърифатнинг жонкуяр ҳомийси сифатидаги инсоний фазилатларини унинг фарзандларига қолдирган васият сўзларида яққолроқ кўришимиз мумкин. “Ўғилларим, миллатнинг улуғ мартабасини, саодатини сақламоқ учун сизларга қолдираётган васият ва “Тузуқлар”имни яхши ўқинг, асло унутманг ва тадбиқ этинг”.

Миллатнинг дардларга дармон бўлмоқ қутлуғ вазифангиз. Адолат ва озодлик дастурингиз, раҳбарингиз бўлсин, дейди улуғ саркарда. “Амир Темур умр бўйи амл қилган тамойиллардан биринчиси-ҳар ерда ва ҳар вақт ислом динини қувватлаганлиги, иккинчиси, давлат ишларини мамлакатнинг устунларин ташкил қилган турли табақалар ва тоифалар билан қувватлаб, маслаҳатлаб, кенгашиб олиб борганлигидир. Учинчи тамойил Амир Темурнинг салтанат ишларини мурсаю мадора, мурувват ва сабр тоқат билан юргизлаганлиги, кўп нарсаларни билиб турсада, ўзини билмасликка олганлиги, дўст душман билан мурса-мадора қилганлигидан иборат. Туртинчиси, давлат ишларини салтанат қонун-қоидаларига тўра ва тузукка таяниб ва асосланиб бошқаришгнни ташкил этса, бешинчиси, амирлар ва сипоҳийлар билан яхши муносабатда бўлиб, уларга иззат ҳурмат кўрсатиб мартабаларини улуғлаб иш тутганлигидир.

Олтинчиси, адолат ва инсоф билан Тангрининг яратган бандаларини ўзимдан рози қилдим, -дейди Амир Темур – гуноҳкорларга ҳам, бегуноҳга ҳам раҳм қилиб, ҳаққоният юзасидан ҳукм чиқардим. Ҳайр-эҳсон ишларим билан одамлар кўнглидан жой олдим... фуқаро ва кул остимдагиларга раҳимдиллик қилдим, сипоҳийларга инъомлар улашдим. Золимлардан мазлумлар ҳаққини олдим... Менга ёмонликлар қилиб, бошим узра шамшир кўтариб, ишимга кўп зиён етказганларни ҳам, илтижо билан тавба-тазарру қилиб келгач, ҳурматлаб ёмон қилмишларини хотирамдан ўчирдим, мартабаларини оширдим”.¹ Амир Темур - буюк шахс, кураги ерга тегмаган саркарда, йирик давлат арбоби, қонуншунос, талантли меъмор, нотик, рухшунос, шу билан бирга эл-юртини, халқини севган ва уни машҳури жаҳон қилган инсон. Амир Темурнинг тарихи кўп жилдлик китоблар ёзишга арзийди. Мустақилликка эришгуниimizга қадар буни амалга ошириш имконига эга эмас эдик. Чунки коммунистик ғоя бунга йўл бермади. Амир Темирнинг ўзи тахкирланиб тухмату маломатларга қолди.

Шукрлар булсинки, мустақиллик туфайли кўп минг йиллик бой тарихимизни, шу жумладан улуғ бобомиз Амир Темурни урганиш имконига эга булдик.

Амир Темур 1336 йилнинг 9 апрелида Шахрисабзнинг Хужа Илгор кишлоғида таваллуд топди. Темурнинг ёшлиги ва йигитлик йиллари мамлакат огир ижтимоий-сиёсий бухрон исканжасига тушиб қолган бир даврда кечди.

¹ Б.Очилова Миллий-маънавий юксалишда мерос, қадриятлар ва ворисийлик. Тошкент, “Истиқлол”, 2009 й., 199-бет

Узок ва машаккатли курашлардан сунг Амир Темур ўз ракибларини енгиб, хокимиятни кулга киритди. Майда, таркок феодалларни бирлаштириб, марказлашган давлат бунёд этди, мамлакатда иқтисодий ва маданий ўзгаришлар килди.

Амир Темурнинг тарих олдидаги хизмати бенихоят катта. Биринчидан у мамлакатда юқорида айтганимиздек кучайиб кетган феодал таркокликка барҳам бериб, эл-юртни ўз туги осига бирлаштира олди, марказлашган йирик феодал давлатини яратди. Бу билан хунармандчилик, савдо-сотиқ ва маданият ривожига мусахкам замин яратиб берди. Бугун «Темур ва Темурийлар маданияти», «Темурийлар давлати», «Темурийлар маданияти», «Улуғбек ва Самарқанд асраномия мактаби», «Навоий» ва «Бобур» каби кутлуг сўзларни нафақат ўзбекнинг, балки жахон халқлари асарлари саҳифаларида учратар эканмиз, бу гапларнинг заминиди албатта Амир Темурнинг улкан хизматлари ётади. Иккинчидан, Амир Темур, ўзи билибми-билмасданми, лекин бир катор халқлар ва юртларни мусамлакачилар зулмидан озод бўлишига ёрдам берди. Масалан, уша даврнинг энг қудратли ҳукмдорларидан хисобланган Боязид Йилдиримни тор-мор келтириб, Болкон ярим ороли ва Европа халқларига озодлик бағишлади; Олтин Урда хони Тухтамишни икки марта тор-мор этиб, россияни мугуллар ҳукмронлигидан қутулишини қарийб 300 йилга тезлаштирди.

Амир Темур замониди ёзилган асарларни кунт билан укисак, ургансак, унинг кўп яхши ҳислатлари: тўғрилиқ, мурувватлиқ, эл-юртга меҳр-муҳаббат ва бошқаларни билиб олишимиз мумкин. Амир Темурнинг «Темур тўзуклари», Низомиддин Шомий, Шарофиддин Али Яздийларнинг «Зафарнома»лари, Ибн Арабшоҳнинг «Темур ҳақидаги хабарларда тақдир ажойиботлари» ва бошқа асарларда келтирилган соҳибқироннинг ибратли ишлари, панд-насихатлари ва уғитларидан ҳам унинг кимлигини билиб олса бўлади. Бўлар эл-юрт ва фуқароларнинг ташвиши, раиятпарварлиқ, меҳр-мурувват, қушничиликка риоя қилиш ва ниҳоят, мардлик ва қаҳрамонлиқ ҳақидаги уғитлардир.

Соҳибқироннинг бунёдкорлиқ соҳасидаги тарихий хизматлари бекиёс. Амир Темур ва унинг авлодлари саъйи-ҳаракатлари билан қурилган мадрасалар, масжидлар, ханоқоҳлар, саройлар, бозорлар, калъалар, каналлар ва бошқа иншоотларнинг сон-саногии йўқ. Амир Темурнинг бевосита раҳнамолигида бунёд этилган Бибиҳоним жоме масжиди, Гури Амир, Аҳмад Яссавий, Занги Ота макбаралари, Оксарой ва Шоҳи Зинда меъморий мужизалари, Боғи Чинор, Боғи Дилқушо, Боғи Беҳишт, Боғи Баланд сингари унлаб гўзал сарой-боғлар ва шу каби бошқа иншоотлар шулар жумласига қиради.

Тарихчи Шарофиддин Али Яздийнинг гувоҳлиқ беришича, Амир Темур «Ободонликка ярайдиган бирор қарич ернинг ҳам зое бўлишини раво қурмасди».

Тарих бу қухна дунёда жуда кўп жаҳонгирларни кўрган. Амир Темурнинг улардан фарқи шундаки, у умр бўйи бунёдкорлиқ билан машғул бўлган. Унинг «қай бир жойдан бир гишт олсам, ўрнига ун гишт қуйдирдим, бир дарахт кесирсам, ўрнига унта қучат эктирдим», деган сўзлари бунёдкорлиқ, яратувчанлиқ фаолиятининг тасдиғидир. «Агар бизнинг қудратимизни билмокчи бўлсангиз, кўрган биноларимизга боқинг» деганда Амир Темур, аввало, ўз халқига, келажак авлодларига мурожаат қилган, десак янглишмаймиз.

Хар қандай жамият тараққиётини илм-маърифатсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Буни теран англаган соҳибқирон хокимиятга қелиши билан чиқарган даслабки фармонларини мадрасалар барпо этишга, илм толибларига нафақалар тайинлаш билан бошлаган. Қайси бир шаҳарга ташриф буюрмасин Амир Темур аввало уша ерлик

олиму фозиллар билан учрашар, улар билан сухбат курар, турли мавзуларда бахслашар эди.

Тарих, тиббиёт, математика, асронмия, меъморчилик соҳаларида юксак салоҳиятга эга Амир Темур учун бу табиий хол эди. Мазкур фазилят соҳибқироннинг набираси Мирзо Улуғбекка утгани шубҳасиз. Мирзо Улуғбекнинг давлат арбоби бўлиш билан бирга буюк олим даражасига етишишида бобоси Амир Темурнинг хизмати бениҳоя катта бўлган. У Улуғбекдаги ноёб қобилиятни бошданок пайкаб, сафарларда ҳам ёнида олиб юриб, дунёнинг машхур олимлари тарбиясидан баҳраманд этган. Амир Темур маънавиятини белгиловчи бош мезон унинг бутун умр буйи амал қилган «Куч - адолатда!» деган шиоридир. Бу шиорда Амир Темур ҳаёти ва фаолиятининг бутун мазмуни мужассамлашган, десак янглишмаймиз. Амир Темурнинг маънавий ва маърифий қарашлари унинг ўз фарзандлари, набиралари, тахт ворисларига қолдирган уғитлари «Темур тузуклари»да мужассамлашган. Бу бебаҳо тарихий асарда, ҳокимлар ва вазирларнинг вазифалари, ўз ишига муносабати, аҳоли турли катлами - раиятнинг ҳақ-хуқуқини ҳимоя қилиш, сипоҳларга муносабат каби ҳаётий маънавий-ахлоқий қонун-қоидалар ўз ифодасини топган.

Соҳибқироннинг «Темур тузуклари»дан қўйидаги сатрларни мамнуният билан уқиш мумкин:

«Юз минг отлик аскар қила олмаган ишни бир тўғри тadbир билан амалга ошириш мумкин».

«Золимлардан мазлумлар ҳаққини олдим. Золимлар етказган ашёвий ва жисмоний зарарларни исботлаганимдан кейин, уларни шариатга мувофиқ одамлар уртасида муҳокама қилдим ва бир гуноҳкорнинг ўрнига бошқасига жабр-зулм утказмадим».

«Кимки бировнинг молини зурлик билан тортиб олган бўлса, мазлумнинг молини золимдан қайтариб олиб, эгасига топширсинлар. Агар кимда-ким тиш синдирса, кўзини қур қилса, кулок ва бурун кесса, шароб ичса, зино қилса, девондаги шариат қозиси ёки аҳдос қозисига олиб бориб топширсинлар».

Қўйидаги тўзукларда Амир Темурнинг кечиримли хислатлари намоён бўлган. Буни у бошқалардан ҳам талаб қилган. Кечиримли бўлиш инсон учун энг яхши фазилят саналади:

«Менга ёмонлик қилиб, бошим ўзра шамшир қутариб, ишимга кўп зиён етказганларни ҳам, илтижо билан тавба-тазарру қилиб келгач, ҳурматлаб ёмон қилмишларини хотирамдан учирдим. Мартабаларини оширдим. Улар билан муомалада шундай йўл тутдимки, агар хотираларида менга нисбатан шубҳаю қурқув бўлса, унут бўларди».

«Менга ҳасад қилиб, улдиришга қасд қилган кишиларга шунчалик совга-инъомлар бериб, муруввату эҳсон кўрсатдимки, бу яхшиликларни қуриб, хижолат терига гарк булдилар. Ҳамиша менинг розилигимни олиб иш тутган дўстларим олдимга паноҳ тилаб келганларида, уларни ўзимнинг тахту давлатимга шерик қилиб, ҳеч қачон улардан мол-мулк ва тирикчилик ашёларини аямадим».

«Ҳеч кимдан уч олиш пайида булмадим. Тузимни тотиб, менга ёмонлик қилганларни парвардигори оламга топширдим...»

«Агар душманинг бош уриб паноҳингга келса, раҳм қилиб яхшилик ва мурувват кўрсат».

Амир Темурнинг дўстлик ҳақидаги панду-насихатлари ҳам хали-хануз биз учун ибратдир.

«Содик ва вафодор дўст улким, ўз дўстидан ранжимаиди, дўстининг душманини ўз душмани деб билади. Агар керак бўлса, дўсти учун жонини ҳам аямайди».

Амир Темурнинг умр буйи ободончилик, қурилиш ишларига катта аҳамият берганлиги, камбағалпарварлигини унинг қўйидаги уғитларидан ҳам билиш мумкин:

«Кимки бирон сахрони обод килса, ёки кориз кўрса ё бирор бог кукартирса, ёхуд бирор хароб бўлиб ётган ерни обод килса, биринчи йили ундан ҳеч нарса олмасинлар, учинчи йили қонун-қоидага мувофиқ хирож йигсинлар».

«Катта-кичик ҳар бир шаҳар, ҳар бир кишлоқда масжид, мадраса ва хонақоҳлар бино килсинлар, факиру мискинларга лангархона солсинлар, касаллар учун шифохона қурдирсинлар ва уларда ишлаш учун табиблар тайинласинлар...».

Амир Темурнинг қўйидаги сўзлари асрлар оша халқимизнинг асл фарзандларини эл-юрт, Ватан ҳақида қайгуришга қорлаб келди:

«Миллатнинг дардларига дармон бўлмок вазифангиздир. Заифларни кўринг, йўқсилларни бойлар зулмига ташламанг. Адолат ва озодлик дастурингиз, раҳбарингиз бўлсин». Бу жумлаларда Амир Темур маънавияти жамул-жам бўлган бўлса не ажаб.

Темур ва Темурийлар даври, умуман Шарк, ҳусусан Урта Осиё илм-фани, маданияти, маънавияти, адабиёт ва санъати ривожига муҳим босқич, янги тарихий давр, туб бурилишдир. Бу даврдаги маънавий-маърифий ҳаётдаги қутарилиш ва йўқсалишининг манбаи, бошланиши IX-XII асрларга бориб такалади. XIV асрнинг иккинчи ярми ва XV асрдаги Урта Осиёнинг маданий, маънавий ва маърифий камолоти IX-XII аср маданияти, маънавияти ва маърифатининг давомидир. Урта Осиё халқлари орасида етишиб чиққан буюк тафаккур эгаларининг бутун бир авлоди худди шу даврда шаклланди ва ижод этди. Бутун дунёга номлари машҳур тарихчилар Шарофиддин Али Яздий, Мирхонд, Хондамир, Давлатшоҳ Самарқандий; олимлар - Улуғбек, Али қушчи, қозизода румий; файласуф шоирлар – Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий, Лутфий, Саққокий, Атоий; мусаввирлар – Қамолитдин Бехзод, Қосим Али, Мирак Наққош; ҳаттотлар – Султон Али Машҳадий, Султон Муҳаммад Хандон, Муҳаммад бин Нур ва бошқалар шулар жумласидандир. Уларнинг ҳаммаси уша давр ва ўзларигача бўлган инсоният маънавияти, маърифати ва маданияти ютугининг барча соҳаларини муқаммал билиб ва ўзлаштириб олган, ўзлари танлаган соҳаларнинг ҳали ҳеч ким томонидан забт этилмаган қуққиларини эгаллаган улуг сиймолар, қомусий илм, ақл эгалари бўлганлар.

Шунинг учун ҳам уларнинг бой, серқирра ижодлари, тенги йўқ ва тақрорланмас илмий-фалсафий, бадиий, тарихий асарлари асрлардан асрларга, давлардан давларга эсон-омон утиб, барча алғов-далғовларга бардош бериб бизларга етиб келди.

Қамолитдин Бехзод ва унинг шогирдлари ижодида юқсак босқичга қутарилган мусаввирлик санъати Шарк уйғониш даврининг ютуқларидан биридир. Бехзод ўзининг тақрорланмас ижоди, гўзал миниатюра санъати ва ажойиб маҳорати билан нафақат Шарқда, балки бутун дунёда ҳам учмас из қолдиргандир. «Иккинчи Моний», «Шарк рафъали» деб юқсак даражада эъзозланган Бехзод машҳур сўз санъатқорлари – Жомий, Хусайн Бойқаро, Шайбонийхон ва бошқаларнинг сиймоларини яратган юқсак маънавият эгасидир.

Темурийлар даври илм-фан, маданият, маърифат ривожига Мирзо Улуғбек (1394-1449) нинг номи билан қамбарчас боғланиб қетган. У давлат арбоби, фан, маърифат қомийси, буюқ олим ва мунажжим.

У ўзи бунёд эттирган расадхона ва илм-маърифат марказига турли соҳаларда иш олиб қорувчи 100 дан ортик илм ақлларини туплаб, қенг жабҳада илмий қўзатиш ишларини олиб қорган. Бўлар Қозизода румий, Гиёсиддин Жамшид, Али Қушчи,

Мавлоно Ахмад, Муҳаммад Хавофий, Абул Али Биржондий, Мирим Чалабий, Муиниддин Коший каби замонанинг забардас олимлари бўлган.

Мирзо Улуғбек шу асосда Самарқандда «Самарқанд академияси» -«Улуғбек академияси»га асос солган эди. «Зижи жадиди Курагоний» («Курагонийнинг янги асронмик жадвали») ва «Турт улус тарихи» номли асарларнинг муаллифидир.

Тарихчи олим Давлатшоҳ Самарқандийнинг ёзишича «Улуғбек геометрия борасида Эвклидга, асронмия соҳасида Птоломейга ухшарди».

Мирзо Улуғбек фан хомийси бўлиши билан бирга, мамлакатда маърифат ривожига ҳам катта аҳамият берган алломадир. У Мовароуннахрда бир эмас уч мадраса курдирди. Бўлардан бири Самарқандда (1417-1420); иккинчиси Бухорода (1417) ва учинчиси Гиждувонда (1433) дир. Хатто, Бухородаги мадраса пештокига хадисдан: «Илм олиш хар бир мумин ва муслима учун фарздир», - деб ёздириб қуйди.

Улуғбек кўпрок буюк олим, илм-фан, маърифат хомийси бўлгани учун ҳам янада кадрлидир. У геометрия, математика, асронмия, тарих, адабиёт, мантик, мусика илмларини билган. Қуръон, хадис ва фикх илмларидан ҳам яхши хабардор бўлган алломадир. XV асрда аник фанларнинг, хусусан асронмиянинг ривожига Улуғбекнинг хизматлари бекиёсдир. Унинг дахоси бугун ҳам инсониятга хизмат қилмоқда.

Темурийлар даври маънавияти ва маърифати ривожига ўзларининг онгли ҳаёти ва фаолиятини инсоннинг бахт-саодати, халқлар осойишталиги, ободонлик ишлари, илм-фан, адабиёт ва санъат ривожига бағишлаган икки буюк мутафаккир Абдурахмон Жомий (1414-1492) ва Мир Алишер Навоий (1441-1501) ларнинг номи билан чамбарчас боғлиқдир.

Абдурахмон Жомий Урта Осиё халқлари маънавий оламида, бадий тафаккур осмонида ёрқин нур сочиб, учмас из қолдирган мутафаккирлардан биридир.

Абдурахмон Жомий темурийлар даври дунёқараши, мафкураси булмиш нақшбандийчиликка ихлос қуйган, уни қабул қилган, ўзи шу йўлдан борган ва унинг ғояларини тарғиб этган. Нақшбандийчилик адолатни, ўз меҳнати асосида бунёд этилган ҳалол лукмани маъқуллаган, дабдабали ҳаётни рад этган, гирром йўллар билан мол-мулк туплашни қоралаган. Бу таълимот инсонпарварлик, росғуйлик, ҳалоллик, меҳнатсеварлик, маънавий поклик, камтарлик, самимийлик каби чин инсоний фазилатларни улуғлаган. Унинг «Дил ба ёру, дас ба қор» - «Қунгил Оллоҳдаю, қул меҳнатда» шиори Жомий ва Навоий каби мутафаккирларни ўзига жалб этган. Шу сабабли бу икки улуғ сиймо, сўз санъаткорлари нақшбандийчилик йўлини қабул қилганлар ва ўз ижодларида унинг ғояларини тараннум этганлар.

Абдурахмон Жомий «Хирадномаи Искандар» («Искандар ақломаси») асарида эл-улус дарди билан яшовчи, унинг арзу-додига қулоқ тутувчи ҳукмдор сиймосини яратади. Ҳукмдор адолатли ва одил бўлиши лозим деб, одиллик ва адолатни нурга ухшатади.

*Агар чикса адолатнинг қуёши,
Таралгай хар томон нури зиёси.
Агар зулм этса золим, бу ситамдан
Жахон булгай қаро, йўқ интихоси*

- деб хитоб қилади.

Жомий эл-улусга, инсонга яхшилик қилиш, уларга нисбатан мурувват кўрсатиш инсон номини улуғлайди, деб шохларни, ҳукмдорларни шунга чакиради:

*Эй тожсу мухрга кунгил боглаган,
Качонгача тожсу мухр коладиг
Мулку бойлик бари кетади бир кун
На замон, на замин, на нахр колади.
Кулингдан келганча яхшилик килгил
Жахонда сенга шул меҳр колади...*

- деб ёзган Жомий нечоглик ҳақ эканлигини англаб етмоғимиз даркор.

Ўзбек халқининг буюк фарзанди, мутафаккир, давлат арбоби, ўзбек адабиёти ва тилининг асосчиси Алишер Навоий Урта Осиёнинг маънавий ва маърифий фикр тараққиётида алоҳида урин тутди. У адабиёт, санъатнинг турли соҳаларига оид қирқдан ортиқ асар яратди. «Чор девон», «Ҳамса», «Махбубул-қулуб», «Муҳокаматул-лугатайн», «Мажолисун-нафис», «Лисонут-тайр» ва бошқалар шулар жумласидандир.

Навоий ўз асарларида золим, мусабид, нодон, маишатпарас шох ва ҳукмдорларни қоралаб, уларга қарши инсонпарвар, халқпарвар, одил, адолатли ҳукмдор образини қуяди.

*Одами эрсанг демагил одами,
Оники йўқ халқ гамидин гами, - байти*

Навоий маънавияти ва инсонпарварлигининг марказий нуқтаси десак, ҳеч янглишмаймиз. Навоий бутун умри буйича инсонпарварликни, одамийликни қуйлаб, уни улуғлаб утган. Кишилар гамида бўлиш, яхшилик қилиш, мурувват кўрсатиш бу буюк зот ҳаётининг мазмуни бўлган. Унинг қабрида мана бу сўзлар битиб қўйилган: «Шоҳи ғарибон», яъни ғариблар, ёлғизлар, факирлар шоҳи.

Навоий саховат ва мурувватда беназир инсон бўлган. Ўзининг жойлардаги ер-сувлари, мол-мулкларидан келган даромадларини тулалигича хайрия ишларига сарфлаган.

Биргина Хирот шаҳрида ўзининг жамғармаси ҳисобидан қанчадан-қанча бинолар, иншоотлар барпо этган. Инжил каналининг жануб томонида қатта тиббиёт укув юрти ва шифохона барпо эттирган, уларга таникли табиб ва доришуносларни жалб этган. Ихлосия мадрасаси ёнида қатта сарой қурдириб, ундаги меҳмонхонада қамбағал бева-бечораларни текин овқат билан таъминлаган. Мухтож кишиларга ҳар йили икки минг пусин ва кийим-кечак таркатган. Бундан ташқари канал қаздириб, Машҳад шаҳрига сув келтирган.

Навоийнинг бундан қарийб 550 йил аввал илгари сурган ғоялари асрлар оша аҳамиятини, ҳаётийлигини юқотгани йўқ, Президентимиз Ислам Каримовнинг инсонпарварлик, халқлар тинчлиги учун олиб бораётган кураши билан ҳамоҳанг бўлиб янграмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, Темурийлар даври илм-фан, маърифат, маънавият ва маданияти жаҳон сивилизасияси ривожига улкан ҳисса бўлиб қушилди. Бунда улуғ бобомиз, давлат арбоби, саркарда соҳибқирон Амир Темурнинг хизматлари бекиёс ва беназирдир. Буни ҳаммамиз, айниқса Сиз талаба ёшлар тўғри англамоғингиз лозим, ул улуғ зот ила фахрланишимиз барчамизнинг бурчимиз.

Миллий мустақиллик туфайли жаҳон маънавияти ва маърифати саҳнида ўз уринларига эга бўлган пиру-комил аجدодларимизни ва улар қолдирган бой маънавий-маърифий меросни теран англаш, урганиш ва улуғлаш имконияти юзага келди. Инчунун, ота-боболаримиз, хусусан буюк давлат арбоби, маърифат ҳомийси, юксак маънавият эгаси Амир Темур ва унинг авлодлари қолдирган, абадийликка дахлдор

мероси бугунги кунда халқимиз, Сиз каби талаба ёшларнинг рухий-маънавий покланиши ва миллий ўзлигини англашнинг битмас-туганмас чашмасидир.

Биз бугун яшатаётган Мустақил Ўзбекистон давлатидаги тарихий шаҳарлар, гўзал маконларнинг кўпчилиги Амир Темур ва темурийлар даврида вужудга келди. Темурийлар даври хар соҳада чинакам уйғониш даври булди. 150 йиллик мусамлакачилик, 70 йиллик қарамлик ва тобелик йилларида шундай буюк зот, дунёга машхур давлат арбоби, улуг бунёдкор Амир Темур шахсиятининг асл моҳиятига холис ва ҳаққоний баҳо бериш имконидан махрум бўлиб яшадик. Шуро тузуми соҳибқирон ҳақидаги ҳақиқатни халқдан яшириб келди. Бобокалонимиз тўғрисида икки огиз илик сўз айтилган барча манбалар кўздан яширилди, таикланди ёки сохталаштирилди. Президентимиз Ислоҳ Каримов айтганидек: «Амир Темур номи тарихимиз саҳифаларидан қора буёқ билан учирлди, унутишга маҳкум этилди. Мақсад халқимизнинг юрагидан миллий онг, миллий ғурур туйғусини юқотиш, уни қарамликка, тобеъликка кундириш эди». Ёки Президентимизнинг яна қўйидаги сўзларини эслайлик: «Шуро даврида бизга Амир Темурни босқинчи, золим, қонхур жаллод, бориб турган жохил, деб уқтириб келишди..... Амир Темур ҳақидаги бу уйдирма - соф сиёсий мақсадларни кўзлаган тухматдан иборат. Биласизми, бу ишларнинг тагидаги мақсад битта бўлган: яъни, бизнинг ўзлигимизни, тарихимизни унуттириш, бизни манкуртга айланттириш. Шунинг учун ҳам биз Амир Темурнинг ҳурматини жойига қуяр эканмиз, биринчи галда шу савобли иш орқали халқимизнинг, миллатимизнинг иззат-ҳурматини жойига қуйган бўламиз. Буни ҳеч қачон унутмаслик зарур. Ўзлигимизни англашимиз, миллий қадриятларимизни тиклашимиз ҳам қарз, ҳам фарз».

Ўзбекистон мустақилликка эришиши биланок Президентимиз Ислоҳ Каримов бой маънавий меросимиз, дину-иймонимиз, қадриятларимиз, шу жумладан улуг бобомиз соҳибқирон Амир Темур номини, у ҳақдаги тарихий ҳақиқатни тиклашга шахсан раҳнамолик қилиб келмоқда. Ўзбекистон Мустақиллиги бизга буюк соҳибқиронни ҳам қайтариб бергани билан алоҳида қадрлидир. Хорижда сиймоси йиллар давомида театр сахналаридан тушмай келган, Европа тилларида 500 дан зиёд, Шарқ тилларида эса 900 га яқин китоблар ёзилган, кўпдан-кўп сувратлари ишланган, қисқаси, дунёга машхур бўлган улуг зот Амир Темур яна халқимиз қалбидан муносиб урин олди.

Истиқлолимиз энди қуртак отаётган даврда Тошкентнинг қок марказидаги хиёбонда соҳибқиронга урнатилган мухташам хайкал мустақиллик пойдеворида қўйилган олтин гишт булди.

Орадан сал утиб, 1994 йилда Мирзо Улуғбек таваллудининг 600 йиллиги, 1996 йилда эса соҳибқирон таваллудининг 660 йиллиги муносабати билан дунё микёсида улкан тадбирлар утказилди. Париждаги ЮНЕСКО қароргоҳида утказилган юбилей тантаналари жаҳон микёсида, айниқса муҳим аҳамият қасб этди. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамасининг қарорига қура «Амир Темур» хайрия жамғармаси ташкил этилди. Дунёнинг таникли сиёсат арбоблари, олимлари, ёзувчилари, тарихчилари иштирокида илмий-амалий анжуманлар утказилди. Президент фармони билан юксак муқофот - «Амир Темур» ордени таъсис этилди. Темурийлар тарихи давлат мўзейининг барпо этилиши республикамиз, халқимиз ҳаётида муҳим воқеа булди. Юбилей муносабати билан кўплаб тарихий-илмий асарлар, рисоалар, альбомлар ва бошқалар нашр этилди. Шу уринда Амир Темурнинг ўзи яратган «Темур тўзуқлари» рисоласини, академик Бурибой Аҳмедовнинг «Амир Темур» тарихий романини, Эркин Азимовнинг «Амир Темур салтанати» рисоласини,

Абдулла Ориповнинг «Соҳибқирон» шеърӣ драмасини Шарафиддин Али Яздӣ ва Низомиддин Шомӣларнинг «Зафарнома» асарларини, Ф. Ашрафӣнинг «Темурийлар даври миниатюраси» каби нашрларни алоҳида қайд этиш мумкин. Бўларнинг ҳаммасига мустақиллик туфайли эришдик. Юқорида айтганимиздек, узоқ йиллар давомида мусамлака ва қарамлик исканжаси осида кун кечирган халқимиз Амир Темур каби ўз ватандошини қадрлаш, унинг тарихий мавкеини муносиб уринга қўйиш имконидан махрум эди. Бунга интилган ва бу йўлда тирноқ қонатган олим, файласуф, тадқиқотчига миллатчи, утмишни идеаллаштирувчи деган тамга босилар эди. Оллоҳга шукурлар булсинким, Мустақиллик туфайли бўларнинг ҳаммасига барҳам берилди. Мустақилликнинг мана шу нурафшон кунларида юртимиз ўзра Амир Темурнинг руҳи биздан рози бўлиб кезиб юрган бўлса не ажаб!

Буларнинг ҳаммаси Президентимиз Ислом Каримов раҳнамолигида мустақиллик туфайли ўзбек халқининг маънавий тикланиши борасида олиб борилаётган кенг жабҳадаги хайрли ишлардан бир нишона холос.

3-масалани баёни. Жаидчилик аслида маърифатпарварлик ҳаракатининг кўринишидир. Шунинг учун биз бу уринда масала баёнини маърифат ва маърифатпарварлик тушунчалари ва унинг аҳамиятини изохлашдан бошлашни лозим топдик.

Маърифатнинг лугавий маъноси билиш, таниш, билим демакдир. Бошқача айтганда маърифат билмок, кишиларнинг онг-билимини, маданиятини оширишга қаратилган таълим-тарбия жараёнидир. Маърифат сўзининг кўпчиликдаги маъноси маорифдир. Маърифат атама сифатида – табиат, жамият ва инсон моҳияти ҳақидаги турли-туман билимлар, маълумотлар мажмуасини билдиради. Маърифатли дегани – билимли, муайян соҳада маълумоти бор, демакдир. Фанлар чуқур ва кенг ривожланиб бораётган ҳозирги даврда билим ва илмга интилган ҳар бир киши, талаба, фан намоёндаси илмнинг, яъни маърифатнинг маълум соҳасинигина эгаллашга эриша олади. Масалан, кимёнинг маълум соҳасини, худди шунингдек математика, физика, биология, медисина ва бошқаларнинг ҳам маълум юналишларини эгаллайдилар.

Маърифатни ҳаётга сингдириш маориф тизими оркали амалга оширилади. Демак маърифат - билим ва маданиятнинг қўшма мазмуни бўлиб, маориф эса ана шу мазмунни ёйиш қуроли, воситасидир.

Маърифат асосан умумий ва урта махсус билим берувчи мактаб ва укув юртларида тарқатилади. Маърифат тушунчаси маориф тушунчасидан кенг бўлиб, билим ва маданиятни ёйиш ва йўқалтиришнинг ҳамма турлари, шакллари ва соҳаларини ўз ичига олади.

Жамиятда маърифат, яъни билим маърифатпарварлар оркали ёйилади. Маърифатпарвар – маърифат учун курашувчи; илм, билим чирогини ёқувчи; маърифат хомийси ва тарафдори демакдир.

Инсониятнинг бир жамиятдан иккинчи жамиятга бир тарихий даврдан иккинчи бир тарихий даврга утиши маърифатпарварликдан бошланади. Замонанинг энг етук, онгли, ок-корани таниган, фидойи, элим, юртим деб яшовчи, узоқни кўзловчи маънавиятли кишилари маърифатпарварлик билан шугулланадилар. Маърифатпарварлар одатда давр учун, жамиятнинг, мамлакатнинг, халқнинг бугуни ва келажаги учун муҳим ғояларни илгари сурадилар, шу ғояларни амалга ошириш учун кураш олиб бордилар.

Маърифат маънавий қарамлик, куркув ва ҳадикни бартараф этади, инсонга бекиёс илоҳий қудрат, мислсиз салоҳият бахш этади. Шунинг учун озодлик учун курашчилар мамлакат, миллат озодлигини халқнинг маърифий уйғоклигида деб биладилар ва

маърифат учун курашадилар. Бизнинг халқимиз азал-азалдан маърифатга интилиб яшаган. Бу улкадан дунё илми ривожига улкан хисса қушган алломалар етишиб чиққан. Улар ҳам дунёвий, ҳам диний илмлар соҳасида дунё илми ахлини хайратга солганлар. Бунга 1998 йилда Ахмад ал Фаргоний таваллудининг 1200 йиллиги ва хадис илми султони Имом ал Бухорий таваллудининг 1225 йиллиги кенг нишонланганлигини мисол қилиб кўрсатишимиз мумкин.

Утмишда ижод этган алломаларимиз ал Фаробий, ал Хоразмий, Беруний, Ибн Сино, Мирзо Улуғбек ва бошқалар нафақат илм чуққиларини эгаллаб колмай, уни - яъни маърифатни кенг тарғиб этганлар, шогирдларни тарбиялаганлар.

Туркистон маърифатчилиқ мактаби бой утмиш ва улкан меросга эга. Махмудхужа Бехбудий, Мунаввар кори Абдурашидхон угли, Абдулқодир Шакурӣ, Ашурали Зоҳирӣ, Саидрасул Саидазизӣ, Исҳоқхон Иброт ва Аҳмад Донишлар XIX аср охирларида фаолият бошлаб, мамлакатни, халқни миллий зулм ва қолоқликдан халос этишнинг ягона йўли маърифатда деб билдилар. Бу фидойи зотлар мусабид тузум ва жаҳолатга, маънавий қуллик ва зулм-зуравонликка қарши бор қучлари билан кураш олиб бордилар. Бу маърифатпарвар боболаримиз дунё кезиб, дунё халқларининг илму урфони, маданияти билан танишиб, мусамлака улкани, унинг қишанларини илм чироғи билангина озодлик сари бошламок, парчаламок мумкин эканини чуқур хис этдилар. Шу сабабли ҳам энг аввало юртимизда мактаб-маориф ишларини ривожлантиришда ҳам амалий, ҳам назарий жихатдан азму шижоат намунасини кўрсатдилар.

Кўринадики, жади́дчилик, маърифатчилик ҳам миллатни маърифатли қилиш, маънавиятини йўқсалтириш мақсадларида юзага келган буюқ тарихий ҳаракатдир.

Жади́дчилик - янгиланиш, янги усул маъносини англатади. У янги замонавий мактаб, матбаа, миллий тараққиёт усуллари, йўллари тарафдорларининг умумий номи.

Жади́дчиликнинг асосий ғоя ва мақсадлари: Туркистонни урта асрчилик, феодал қолоқлик, хурофотлардан озод қилиш, «Усули қадим»ни инкор этган ҳолда улкани, халқни, миллатни замонавий тараққиёт йўлига олиб чиқиш, миллий давлат бунёд этиш, конситусион, парламент ва президент идора усулидаги озод ва фаровон жамият қуриш, туркий тилларга давлат тили мақомини бериш, миллий қушин тўзиш ва бошқалардан иборат.

Туркистонда жади́дчилик миллий-озодлик кураши жараёнида юзага келган, ўзбек халқи тарихида янги саҳифани оча бошлаган ижтимоий ҳаракат бўлганлиги билан ажралиб туради. Уларнинг дунёқарашида ватанпарварлик, миллатпарварлик, маърифатпарварлик, тараққийпарварлик каби ғоялар етакчилик қилган. Улкани мусамлака зулмидан озод қилишни жади́длар ҳамма нарсадан устун қуйдилар. Жади́д зиёлилари эрк, истиқлолга эришиш учун миллий онғни усириш зарурлигини пайқадилар. Шу орқали миллий уйғониш ясамоқчи бўлдилар. Буни эса таълим ва тарбияда - маърифатда деб билдилар. Мана шунинг учун ҳам жади́длар янгича таълим ва тарбия тизимини қарор топтириш йўлида хормай-толмай ишладилар.

XIX аср охири ва XX аср бошларида бу ҳаракатнинг тарихий аҳамияти ниҳоятда катта бўлган. Бу даврларда жамиятнинг маънавий инкирози чуқурлашган бўлиб, миллий маданиятни қутармай, умуминсоний қадриятлардан баҳраманд бўлмай маърифат, тарбиявий ишларни кенг йўлга қуйган ижтимоий-сиёсий, иқтисодий тараққиётга имконият яратиб бўлмас эди. Жади́длар, яъни маърифатчилар миллатнинг маънавий камолоти йўлида ўзининг бутун қучи ва исёдодини сафарбар этишга тайёр бўлган фидойилар эди.

Жадидлар миллатни колоклик, хурофот боткогидан олиб чиқиш учун ҳаракат қилар эканлар, бунда шариатга қатъий риоя қилиш орқали мактаб ва мадрасаларда таълим бериш тизимини дунёвий илмларни бериш асосида ислох қилиш ғоясини илгари сурганлар ва бу борада ўзлари амалий ҳаракат намунасини кўрсатганлар.

Хуллас, жадидчилик XIX аср охири ва XX аср бошларида миллий уйғониш ва миллий онг йўқсалишида катта роль уйнаган.

Жадидчилик ғояларини унинг ёрқин вакилларида Бехбудий, Фитрат, Чулпон, Абдулла Кодирий, Абдулла Авлоний, Мунавваркори, Файзулло Хужаев, Суфизода, Тавалло, Исхокжон Ибрат кабилар ғоят огир шароитларда тарғиб этишга ҳаракат қилганлар. Улар миллатнинг камолотини йўқсалтириш, унинг кадр-қимматини ерга уришга йўл қуймаслик борасида катта ишлар қилганлар. Маърифатчи жадидчилар огир моддий кийинчиликлар, ғоявий-сиёсий тазйикларга қарамай, миллатнинг маънавий йўқсалиши учун имкониятлар яратишга ҳаракат қилдилар. Тарихнинг мураккаб, масъулиятли бурилиш давларида миллатнинг миллий онгини йўқсалтириш, миллий ифтихор туйғусини кучайтириш биринчи даражали вазифалардан эканлигини англаб етганликлари учун ҳам бу борадаги барча ишларни ўз зиммаларига олдилар. Бехбудий, Фитрат, Мунавваркори ва бошқа миллат учун жонқуяр жадидлар мактаблар очар, уларда ўзлари дарс берар, укув қўлланмалари ёзар, нашр этар ва бу йўлда жонбозлик кўрсатар эдилар. Бу йўлда хатто ўз маблагларини аямаганлар. Бундай саховатпешалик, савобталаблик каби эзгу ишлар бизнинг ҳозирги Мустақил ривожланишимиз учун ҳам нихоятда зарур. Биз эркин фуқаролик жамиятини қуришни, барпо этишни орзу қилмоқдамиз ва шунга интилоқдамиз. Бу улғувор вазифаларни ҳал этиш, Президентимиз Исроом Қаримов «Туркистон» газетаси муҳбирининг саволларига жавоблари, яъни «Ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурмоқдамиз»да: «Бугун жамиятимиз олдида турган бу улғувор ва мураккаб вазифаларни ҳал қилиш, энг аввало, таълим тарбия, маърифат масаласига бориб такалади. Бу масалага кенг жамоатчилик диққатини жалб этиш керак. Матбуот орқали, телевидение орқали одамларда маърифатпарварлик ғояларини тарбиялаш, мактаб-маориф тармоқларига хомийлик, саховатпешалик, савобталаблик каби эзгу хусусиятларни кучайтириш зарур»¹, -деб таъкидлаганларида юқорида биз қаламга олган фидойи, сахий, миллатпарвар инсонлар каби бўлишга бизни чорлаётган бўлсалар, не ажаб!

Жадидлар ҳаракатининг Туркистондаги намояндаси, унинг назарий асосчиларидан бири Махмудхужа Бехбудийдир (1879-1919).

Бехбудий Самарқанд шаҳрида рухоний оиласида туғилган. Ёшлигидан илм-фанга кизикади, ҳисоб, ҳуқуқ, дин, араб ва форс тилларидан чуқур сабоқ олади.

У ҳаж зиёратини адо этиб, Макка ва Мадинага боради. Миср ва Туркия шаҳарларида бўлади. Петербург, Минск, Козон, Уфа ва Оренбург каби россия шаҳарларида бўлиб янги давр маданияти билан яқиндан танишади.

Махмудхужа Бехбудий, болаларга диний ва дунёвий илм бериш билан бирга, миллат фарзандларини замонавий илм олиш учун тараққий топган мамлакатлардаги укув юртларига юбориш керак, деган масалани уртага ташлади. У қўйидаги уч қондани олға сурди: 1) замон талабларидан келиб чиқиб иш қуриш; 2) миллат тақдири ва исикболини белгилловчи миллий кадрларни етиштириш; 3) миллий бикикликдан

¹ «Туркистон» газетаси, 1999 й., 2 февраль сони.

чикиб, дунё микёсида фикрлай оладиган, чет эллар билан сиёсий, иқтисодий, маданий-маънавий муносабатларда жахон андозалари даражасида иш юритадиган миллатга айланиш. Асримиз бошларида илгари сурилган бу қарашлар ҳозирги давримиз учун мослиги билан ҳам аҳамиятлидир. Унинг бундай илгор фикрлари Мустақил республикамиз Президенти Ислоҳ Каримовнинг замонавий кадрлар тайёрлаш борасида олиб бораётган сиёсати билан ҳамохангдир. Бунга Бехбудий орзу-умидларининг руёбга чиқиши, деб қарамоқ лозим. Бехбудий маърифатнинг озодликка олиб боришдаги ролини яхши тушунди. У шундай ёзади: «Маориф бўлимида ишлайтургон мусулмонларнинг бошини силангиз... уртадан никобни кутарингиз, Туркистон болаларини илмсиз куймангизлар. Ҳаммага озодлик йўлини кўрсатингизлар...»² Махмудхужа Бехбудий эрксеварлик, миллатпарварлик, маърифатпарварлик ғоялари учун таъкиб осига олинди ва улдирилди.

Жадидчилик ҳаракатининг кўзга кўринган вакилларида яна бири Мунавваркори Абдурашид угли (1878-1931). У Тошкентда тугилган. Мунавваркори ҳам бошқа жадидчилар каби Ватан равнаки ва миллат тараққиётининг асосий омили деб халқни саводли ва маърифатли қилишни тушунади. У ана шу фикрдан келиб чиқиб, Тошкентда 1901 йилда янги услубдаги мактабни очади, унга раҳбарлик қилиб, мусулмон болаларни уқитади. Ўз замонаси учун макбул бўлган «Адиби аввал», «Адиби Соний», «Ер юзи» каби дарсликлар ёзади. У кўпроқ етимларни, бевабечораларнинг болаларини уқитишга аҳамият беради.

Мунавваркори таълим-тарбия ишларини ислоҳ қилмай, халқнинг онгини оширмай, маданий савиясини кутармай жамиятда катта ўзгаришлар қилиш асло мумкин эмаслигини тушуниб этади.

Мунавваркорининг миллат тараққиёти учун олиб борган ғоялари туфайли собиқ зуравон Шурулар ҳукумати уни таъкиб осига олди. 1931 йил 25 апрелда эса отиб ташланди.

Миллий уйғонишга чорловчи ғояларни илгари сурган жадид ҳаракатининг яна бир йирик вақили Абдулла Авлониёдир. У миллатнинг маънавий инкирозда бўлишини танқид қилди, барчани саводли бўлиш, замонавий фан, маданий ютуқларни эгаллашга чақирди. Абдулла Авлониённинг «Илм инсонларнинг мадори, ҳаёти, раҳбари, нажотидир» деган ғояси маърифатпарварлик, жадидчилик ҳаракатининг дастурини ташкил этади. У маърифатпарвар сафдошлари сингари мазлум Туркистон аҳлини илм-маърифат зиёсидан баҳраманд қилишда унитилмас хизматлар кўрсатди. «Туркий Гулисон ёхуд ахлоқ» китобида маърифат, илм-фаннинг жамият тараққётида тутган ўрни ҳақида қимматли фикрларни баён қилган. Алломанинг қарашларини урганиш – бугун ўзлигимизга қайтиш жараёни кечаётган бир пайтда алоҳида аҳамият касб этади. Биз шу уринда алломанинг асаридан қўйидагиларни қайд этишни лозим топдик. «Илм инсон учун ғоят олий ва муқаддас бир фазилатдир. Зероки илм бизга ўз ахволимизни, ҳаракатларимизни ойна каби кўрсатур. Зехнимизни, фикримизни қилич каби уткир қилур, савобни гуноҳдан, ҳалолни ҳаромдан, тозани мурдордан аюруб берур. Тўғри йўлга раҳнамолик қилиб, дунё ва охиратда масъул бўлишимизга сабаб булур. Бизларни илм жаҳолат қоронгулигидан қутқарур. Маданият, инсоният, маърифат дунёсига чиқарур. Аллоҳ таолога мухаббат ва эътиқодимизни орттирур...

² Ш.Турдиев. Махмудхўжа Бехбудий. «Мулоқот», журнали, 1994 й. 3-4-сонлар, 47-бет

Алхосил, бутун ҳаётимиз, саломатимиз, химматимиз, гайратимиз, дунё ва охиратимиз илмга боғлиқдур»¹.

Жадидчиларнинг қисмати чор ҳукумати, Вактли ҳокимият ва айниқса, собиқ Шуrolар тузуми даврида ниятда фожиаи булди. Уларнинг кўпчилигига юқорида баён қилинган талаблари учун миллатчи, «пантуркис» деган тамга босилиб, катагон қилинди, жадидлар ғоялари ва ҳаракатига қора қизик тортилди. Жадидчиликнинг тор-мор қилиниши туркий миллатларнинг жаҳон микёсида танилишини яна бир асрга орқага сурди. Жадидчилик бир аср давомида аввал коммунистик ғоянинг тазйиқида, кейинчалик эса исқанжасида бўлиб, тула равишда намоён бўла олмади. Унинг заминлари шаклланиши тарзини урганишга интилганлар ҳам тазйик осига олинди. Уни урганишга интилганлар ҳам таъқиб қилинди. Мустақиллик шарофати билан Туркистон халқларининг эрки, Мустақиллиги, миллий давлатчилик ғоялари, маърифати учун курашган ватанпарварларнинг муборақ номлари тикланди, асарлари чоп этилди. Жадидларнинг ғоялари улмас ғоялар бўлгани учун ҳам мустақиллик билан бирга ҳаётимизга қайта кириб келди.

Мавзу маърифатга, яъни илм-билимга ҳам тегишли бўлгани учун маъруза матни ниятсида бир қатор ҳадис ва ҳикматларни келтириб утишни лозим топдик, зеро у фойдадан холи булмас, деган умиддамиз.

-Бешиқдан то қабргача илм изланг!

-Илм – фансиз давлат куриб булмайд.

-Дил ва ақлнинг тарбияси илм билан ривожланиб, қамол топади.

-Илм туфайли одамлар нодонлик, жаҳолат ботқоғидан чиқиб, ўз имқонларини қамолга етқазадилар.

-Гарчи Хитойда бўлса ҳам илм талаб қилинлар.

-Илмнинг тиканли ва заҳматли йўллариға бардош бериб ута олган одамғина иймони қомил инсон бўла олади, Олллохнинг ризолигига эришиб, улуғлик тулпориға минади.

-Илм урганиш ҳар бир мумин фарзидир.

-Бир соатғина илм урганиш бир кечалик ибодатдан яхши, бир қунлик дарс эса уч ой тутилган нафл рўзасидан афзал.

-Илм ақлнинг чироғи ва жиловидир.

¹ Иброҳимов А., Султонов Ҳ., Жўраев Н. Ватан туйғуси. Тошқент., “Ўзбекистон”, 1996 й., 350-бет

-Садаканинг афзали мумин киши аввал илм урганиб, кейин бошқаларга ҳам ургатишидир.

-Кўринадики, одамзод наслининг улуглиги билимдан. У ақл-идрок туфайли не-не тугунларни ечишга кодир.

-Билингки, билим, уйлаб курилса, мисоли бир жилов. У барча ёмон, ярамас ишлардан инсонни тийиб туради. Билим эгаси ўз тилакларига етади, орзу - мақсадига эришади.

Илм эгаларининг фойдаси ҳар доим кўпчиликка тегиб туради. Улар элда азиз бўлиб, ҳурматга сазовор бўладилар. Шу туфайли ота-боболаримиз доимо билимга интилиб яшаганлар. Улар маърифат чирокларини машъала сингари ёкканлар. Юксак маънавият ва илм-маърифат туфайли Туронзамин ер юзида шуҳрат қозонган.

5. МУСАМЛАКАЧИЛИК ВА ҚАРАМЛИК ШАРОИТИДА МАЪНАВИЯТ.

Режа;

1. Чоризмнинг миллий маънавиятимизга нисбатан мусамлакачилик сиёсатининг моҳияти.
2. Ўрта Осиёнинг Россия томонидан босиб олиниши шароитида минтақа халқлари маънавиятига етказган зарарлари ва уларнинг оқибатлари..
3. Октябр тўнтариши ва ягона мафкура ҳукмронлигини вужудга келиши ҳамда унинг миллий маънавиятга салбий таъсири.
4. Мусамлакачилик ва совет қарамлиги шароитида ўзбек халқининг миллий озодлик, тарихий ва миллий қадриятларни тиклаш учун олиб борган курашлари ва уларнинг аҳамияти.

Таянч сўз ва тушунчалар:

Мусамлакачилик, қарамлик. тобелик; мусамлакачилик сиёсатининг мақсади; зуравонлик; тазйик утказиш; халқни тарихидан, маданиятидан, қадриятларидан, динидан, тилидан, урф-одатларидан, маънавиятидан маҳрум қилиш; Чор Россияси мусамлакачилик сиёсатининг мақсади ва оқибатлари; руслаштириш сиёсати; қарамлик ва мутелик йилларида маънавий мероснинг топталиши; мустақиллик ва маънавий қадриятларимизни тикланиш жараёни; Ислом Каримов маънавий покланиш ва тикланишнинг ташаббускори.

Адабиётлар:

1. Каримов И. А. Юксак маънавият енгилмас куч. Тошкент, Маънавият нашриёти.2008.
2. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т., Ўзбекистон, 1994й.
3. Каримов И. А. Халқимизнинг йўли мустақиллик, озодлик ва туб ислохотлар йўлидир. Т., Ўзбекистон, 1996 й.
4. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Т., Шарқ,1998 й.
5. Иброҳимов А., Султонов Х., Жураев Н. Ватан туйғуси. Т., Ўзбекистон, 1996 й.
6. Ўзбекистон: қарамлик ва мустақиллик йилларида.Т., Укитувчи, 1996 й.
7. Мустақиллик: изохли илмий-оммабоп лугат.Т., Шарқ, 1998 й.
8. Б.Очилова. Миллий-маънавий юксалишда мерос, қадриятлар ва ворисийлик. Тошкент, “Истиқлол”-2009.

Назорат саволлари

1. Нима учун мустамлакачилар халқни тарихидан, маънавиятидан маҳрум қилишга интилдилар?
2. Чор Россиясининг Ўрта Осиёда олиб борган мустамлакачилик сиёсатининг оқибатлари нималарга олиб келди?
3. Шўролар даврида ислом динига ва диний қадриятларга қандай муносабат билдирилди?
4. Руслаштириш сиёсатининг моҳияти нимадан иборат?
5. Мустақиллик йилларида маънавий қадриятларимизни тиклаш учун қандай ишлар амалга оширилди?

1-масаланинг баёни. “Маънавиятимиз мезонларини бузилиши ва кадрсиэзланишининг асосий сабабларидан бири фикримизча ўзлигимизни том маънода англаб етмасликда деб биламиз. Чунки, собиқ шўролар тузуми даврида бунга имкон ҳам берилмаган эди”¹. Ҳақиқатан ҳам собиқ шўролар даврида, мустақамчилик даврида маънавиятнинг ривожига ҳақида гап ҳам бўлиши мумкин эмас эди. “Маълумки 1937-1953-йилларда собиқ СССР ҳудудида мутҳиш оммавий сиёсий қатағонлар амалга оширилган эди. Ўзбекистон бўйича қарийб 100 минг киши қатағонга учраб, 13 минг нафари отиб ташланганини эслаш кифоя. Инсоний кадр қиммат топталган, ҳаёти поймол этилган бу одамлар орасида нафақат арбоб ва зиёлилар, балки юзлаб инсонлар, юртимизда истиқомат қилган деярли барча миллат ва элатларнинг вакиллари бор эди. Шу даврда қанча-қанча одамларнинг ўз оиласидан жудо бўлгани, аёллар беваликка, гўдақлар етимликка маҳкум этилганини минглаб миришкор деҳқонларининг қулоқ сифатида олис ўлкаларга сургун қилганини инобатга олсак, халқимиз бошига тушган бу фожиянинг янада яққол намоён бўлади”². Фақат шўролар даври эмас балки чор Россияси зулми остида эзилган Ўрта Осиё халқлари 130 йиллик мустамлака даврида миллий маънавиятини йўқотиш даражасига келди. Чоризмнинг Туркистондаги сиёсати миллий туйғуни поймол этишга, миллий қадриятларни топташга ва миллатни йўқотишга қаратилган эди. Тарихдан маълумки, бир халқни ўзига тобе қилишни истаган кучлар аввало уни ўзлигидан, тарихидан, маданиятидан жудо қилишга интилади. Босиб олинган мамлакат халқлари маданий-маънавий тараққиётини бўғиб қўйиш истилочи, босқинчи мамлакатлар томонидан мустамлакачилик тартибларини сақлаб туриш ва мустақамлашнинг азалий, тарих синовидан утган анъанавий йўлларида бири бўлиб ҳисобланади. Истилочи мамлакат итоат қилдирилган халқларни бора-бора ўзига сингдириб юборишни, бунинг учун ўз мафкураси ва ғояларини уларга мажбуран жорий этиш, маданиятига шикаст етказиш, миллий тили, миллий урф-одатлари ва миллий қадриятлари ривожига йўл бермасликни ўз сиёсатининг асосий мақсади деб билади. Хитой донишманди Конфусий бундан 2700 йил олдин ўз императорига шундай маслаҳат берган экан: «Хоконим, агар бирор мамлактни босиб олиб, у ерда узок ҳукмронлик қилмоқчи бўлсангиз, даставвал уша ерда яшаётган халқни ўз тарихий маданиятидан маҳрум этинг, маънавий бухронни

¹ Б.Очилова. Миллий-маънавий юксалишда мерос, қадриятлар ва ворисийлик. Тошкент. “Истиқлол”, 2009 й., 163-бет

² Каримов И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч. Тошкент, “Маънавият”, 2008 й., 97-бет.

кучайтиринг. Ўз маданиятидан бебахра бўлиб, маънавий кашшоклик ҳолатига учраган халқ уюшмайди, ички низолар гирдобига ўралади, сизга қаршилиқ кўрсата олмайди. Бундай ҳолга келган халқни, мамлакатни идора қилиш кийин бўлмайди»¹. Маданият ва маънавиятни барбод этиш, миллий тил, урф-одатлар камолотига йўл бермаслик итоат эттирилган халқни жиловда ушлаб туришнинг энг зарур ва нозик йўлларида бири эканлигини истилочи ва босқинчилар доимо жуда яхши билган. Шунинг учун ҳам мусамлакачи ва босқинчилар Хитой донишманди айтган гапларни олдиндан режалаштириб қўйишади.

Маданият, маънавият ва маърифат зарбага учраб, халқнинг, мамлакатнинг маънавияти ва маърифати барбод бўлаверса, одамлар ўз-ўзидан эътиқодсиз бўлиб кетади. Ундай улкада, мамлакатда омманинг оломонлашуви, сиёсий манкуртлик, бепарволик бошланади. Охир-оқибатда миллий ғурур, ифтихор, миллий қадриятлар аса-секин заифлаша бошлайди. Ана шундай улкани, мамлакатни, унинг халқини мусамлакачилик кишанларида ушлаб туриш, итоаткор кулга айлантириш мумкин.

Чингизхон ҳам Урта Осиё заминини исило қилаётганида ўз саркардаларига: Шаҳарларга нодон, иродасиз, аҳмоқ кишиларни бошлиқ этиб тайинланглар, уларни куллаб-қувватланглар ва кукларга кутариб мактай беринглар, маҳаллий халқларнинг ақлли, билимли, обру-эътиборли кишиларини йўқ қилинглар, деб топширик берар экан. Бу сиёсатнинг ҳам чуқур уйланган сабаблари бўлган. Ўз маданиятидан, обру-эътиборли, доно вакилларида жудо бўлган халқ маънавий раҳнамосиз қолиб қовуша ва уюша олмайди.

Тарих шундан гувоҳлик берадики, ҳамма вақт, ҳамма ерда босқинчи ҳукмдорлар босиб олинган мамлакатлар ҳудудларида Хитой донишманди ва Чингизхон айтган тарзда сиёсат юргиздилар. Бундан Урта Осиё халқлари ҳам мусасно эмас. Илм-фан ва маданият, маънавиятнинг энг ривожланган марказларидан бўлган Туркистонни зуравонлик йўли билан босиб олган чор ҳукумати ерли аҳолини қарамлик ва куллик, сиёсий қарахтлик ва рухий кашшоклик ҳолатида ушлаб туришни мусамлакачилик сиёсатининг марказий масалаларидан бири деб ҳисоблади. Ана шу ёвўз ва маккорона сиёсатни амалга оширишнинг асосий йўл-йуриklarини ишлаб чиқиш учун ишни нимадан бошлаш кераклиги ҳақида таклиф-мулоҳаза ва ҳулосалар бериш топшириги билан чор ҳукумати кўпчилик олимлар ва бошқа соҳа кишиларини россиядан Туркистонга юборди.

Босиб олинган мамлакатда илм-фан, маъна-вият, маданият исилочи мамлакатга нисбатан бир неча бор устун бўлса, ундай жойларда мусамлакичилик тартибини саклаб туриш осон кечмайди. Бизнинг улка эса босқинчи чор россиясига нисбатан маънавий-маърифий ва маданий тараққиёт жихатидан анча устун турарди. Чор ҳукумати олимлар маслаҳатига амал қилиб, бизнинг улкада қандай қилиб бўлмасин, ўзларининг ерли халқдан устунлиklarини исботлашга ва шу тарика «узил-кесил» галабага эришишга асойдил киришдилар.

2-масаланинг баёни. Утмишдаги босқинчилар сингари чор босқинчилари ҳам бу соҳадаги амалий ишни Туркистон халқини бир неча минг йиллик тарихи, маданияти, урф-одатларидан маҳрум қилиш, руҳан, маънан майиб-мажруҳ қилишдан бошладилар. Бу чуқур уйлаб, узоқни кўзлаб ва режалаштириб қўйилган машъум сиёсат эди. Бу сиёсатнинг замирида чор ҳукуматининг манфаатини ҳар томонлама ҳимоя қилиш ва

¹ Гусейнов А.А. Великие моралисты М., 1995, 36-бет

Туркистон халқларини, шу жумладан ўзбек халқини миллий ўзлигини англашдан буткул маҳрум қилиб утмишини унутган, ватанпарварлик туйғусидан жудо бўлган, истикболини қуролмайдиган одамлар ғурухига айлантириш муддаоси турган.

Маънавият ва маърифат халқнинг ўз утмишини билиши ва исикболини тушуниб етишига ёрдам беради, Ватанни севиш ва у билан фахрланишга даъват этади, душманларга, босқинчи ва мусамлакачиларга қарши мурасасиз кураш олиб боришга, эрк ва адолат учун жасорат кўрсатишга ундайди.

Маънавият ва маърифатдан маҳрум халқ миллий жихатдан ўзини англаб ололмайди, тақдирга тан бериб яшашни ўзига эп куради. Чор амалдорлари буни яхши англаган ҳолда ўз мусамлака асоратига солган Туркистон халқларини маънавият, маърифат ва маданиятдан бебаҳра қолдириш масаласига алоҳида аҳамият бердилар, бу йўлда ҳеч тап тортмай инсофу диёнатни, раҳм-шафқатни бутунлай унутдилар.

Чор россиясининг Туркистондаги сиёсати миллий туйғуни поймол этишга, миллий қадриятларни топташга, буткул йўқотиб юборишга қаратилган эди. Чоризм бу улкада саводсизлик, билимсизлик ҳолатини вужудга келтириш ва уни мусахкамлашдан манфаатдор эди.

Чоризм мусамлакачилик сиёсатини Шарқда қон ва қилич билан жорий қилган генераллардан бири М.Д.Скобелев: «Миллатни йўқ қилиш учун уни қириш шарт эмас, унинг маданиятини, тилини, санъатини йўқ қилсанг бас, тез орада ўзи таназзулга учрайди», - деб «башорат» қилган эди¹. Унинг ана шу «доно» кўрсатмаси Туркистондаги маънавият, маърифат ва маданиятга нисбатан амалга оширилган жаҳолат ва ёвўзликлар учун қулланма бўлиб хизмат қилди. Чоризм Туркистон халқларини саводсизлик, билимсизлик ҳолатида ушлаб туришдан манфаатдор эди. Унинг мақсади гафлат уйқусида ётган, замонавий фан-техника, маърифат ютуқларидан бебаҳар, миллий онги пас, миллий ғурури топталган халқни талаш, эзишдан иборат эди. Чор ҳукуматининг мусамлака улкалардаги гумашталари «ярим подшо» Кауфман, генерал-губернатор Куропаткин, жаллод Головановга ухшаганлар Самарқанд, Бухоро, Хива, Кукон, Тошкентдаги буюк асори-атикаларни, масжиду-мадрасаларни, арклару тарихий-маданий ёдгорликларни тупга тутиб ер билан яқсон қилдилар. Ахир қандай қилиб қул осидagi мазлум халқлар маданияти, маънавияти, маърифати, тарихи босқинчи-жаллодларникидан баланд бўлиши керак! Бунга улар тоқат қила олмас эди! Уларнинг усули йўқ қилиш, маданиятни, тил ва тарихни, Туркистон халқлари, шу жумладан ўзбек халқи ғурурланадиган, ифтихор қиладиган нимаики бўлса, ҳамма-ҳаммасини, таг-туғи билан аямай яқсон қилиш эди.

Чор ҳукуматининг Туркистондаги мусамлакачилик сиёсатининг туб моҳиятида қандай мақсад ва муддао ётганлигини халқимизнинг билимли, маданиятли, зийрак, оқилу доно фарзандлари аллқачон тушуниб етган эдилар. Чор ҳукумати мусамлакачилик сиёсатини фoш этган, халқни эрк ва озодликка, билим ва маданиятга қорлаган, миллий қадриятларимизни қуллаб қувватлаган, шу йўлда жафо чекиб ҳалок бўлган буюк қалб эгаси Абдурауф Фитрат ўзининг «Туркистонда руслар» рисоласида: «Қурдим, кездим, эшитдим, уқидим. Мамлакатлар орасида Туркистонимиз қаби бахтсиз бир мамлакат йўқдир... рус капиталислари билан рус попларининг содиқ ишончли қоровуллари булгон эски русия ҳукумати эллик йил орасида Туркистондаги турк болаларининг фойдаларига бирор иш қурдим, қурмокчи булдим. Мана шу

¹ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. 10-бет.

саволга - «Йўқ!»дан бошқа бир жавобимиз йўқдир. Юртимиз эллик бир йил идораи аскарий осида турдиги учун биз Оврупонинг маданий миллатлари билан куришолмадик, уларнинг ижтимоий ва иқтисодий фикрларидан исифода килолмадик. Бизнинг кўзларимизни очирмаслик фикри учун фикри очик татар кариндошларимизнинг дахи Туркистондан ер олмок ва Туркистонда мактаб очмоклари ман этилди.

Бизнинг диний ва миллий хиссиётларимизни улдирмок тилаги билан Устроутов каби мутаасиб попларнинг идорасинда газета чикарилди, мактаб очилди, лекин ўз миллатимиз ва диёнатимизни англамок учун ўз тарафимиздан очилган мактаблар ва газиталар боғланди, шаърий махкамаларимизнинг ҳуқуқ ва салоҳиятларидан буюк бир киси гасб этилди. Махкамаларда, уйларда, йўлларда, тижорий ишларда, хатто вагон арбаларинда Туркистон ерлисининг ҳуқуқи Туркистон мусофири булгон рус ва арманидан тубанда тутилди»¹, - деб ёзган эди. Абдурауф Фитратнинг қалб нидоси бўлган ушбу сўзларда мусамлакачилик сиёсатининг барча томонлари фош этилганди.

Шундай қилиб, чор ҳукуматининг Туркистон халқларига нисбатан тутган мусамлакачилик сиёсати бу халқлар уртасидаги ҳар қандай давлат куртакларини йўқ қилиш, уларнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-маданий тараққиётини бугиш, уларга эркинлик бермаслик, миллий кадриятларини ерга уриш, камситиш, миллий ғурурларини, маънавиятини поймол этиш, куркувда ушлашдан иборат эди.

3-масаланинг баёни. Россияда Октябрь тунтаришидан кейин, совет ҳокимиятининг даслабки йилларида бошқа жумхуриятларда бўлганидек, Ўзбекистонда ҳам, албатта маданий, маърифий тараққиёт булди, табиий ва ижтимоий фанлар анчагина усди, миллий зиёлилар сафи кенгайди, иқтисодда, ижтимоий, сиёсий ҳаётда ижобий ўзгаришлар булди. Бундан кўз юмиш мумкин эмас. Лекин Ўзбекистон Мустақиллигига кадар бўлган етмиш турт йил ичида маданий-маърифий тараққиётимиз имкониятларидан тула фойдалана олмадик. Марказ томонидан юргизилган давлат сиёсати туфайли миллий онгимиз, миллий тилимиз, тарихимиз, урф-одатларимиз ривожланишига йўл бермайдиган говлар пайдо булди. Агар Чор россияси бизнинг маънавиятимизни тургунликда, колокликда тутишга уринган бўлса, большевик-шовинислар маҳаллий халқларни ўз миллий маданиятидан буткул бегоналаштириш сиёсатини тутдилар. Ўзбек халқининг маданияти ва маънавиятига, миллий онги ривожланишига тускинлик қилиш собиқ Совет жамияти даврида чоризм замонидагидан кура кучайса-кучайдию, аммо камаймади. Шуро давлати миллий чекка улка халқларини эзиш, бойликларини талаш мақсадида чоризм мусамлакачилик сиёсатини ошкора давом эттирди. Шуро тузуми миллий бирдамлик, миллий туйғу ривожланиши ва йўқсалишига миллатчилик деб қаради.

Шуро замонида халқимизнинг минг йиллик тарихи, эътиқоди рад этилди, ўрнига «шахсга сигиниш» балоси рубару булди.

Президентимиз Ислом Каримов «Тарихий хотирасиз келажак йўқ» рисоласида таъкидлаганидек: «... Шуролар замонида тарихий ҳақиқатни билишга интилиш рағбатлантирилмас эди, ҳукмрон мафкура манфаатларига хизмат қилмайдиган манбалар халқ кўзидан иложи борица йирок сакланарди».

Инсонларнинг маънавий-ахлоқий тарбиясини таъминлашга кумак-лашадиган мукаддас китоб Қуръони Карим, Хадиси Шариф, Ал-Бухорий, Ат-Термизий, Шайх

¹ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. 4-бет

Нажмиддин Кубро, Аз-Замахшарий, Бахоуддин Накшбанд сингари уламою фўзалоларнинг муътабар асарлари халқдан яширилди, уларга ут қўйилди, сувларга окизилди. Қарамлик ва мутелик йилларида содир бўлган бу дахшатли воқеа ва ходисалар ўзбек халқининг миллий маънавияти муайян даражада таназзулга учрашига сабаб бўлди. Шуро ҳукумати ва тузуми курила бошлаган даслабки йилларидаёқ, аввало бутун зиёлилар ва ҳатто эски ўзбек ёзувини биладиган (мулла деб ном олган) кишилар ҳам камокларга жунатилди. Кейинчалик эса уйда араб алифбоси ёзувидаги китоб ва кулёзмаларни сақлаган одамлар каттик таъкиб осига олинди. Хуллас, ўзбек халқининг илгор қисми - зиёлиларга, маърифат хомийларига жуда катта зарба берилди. Бу катагонлик ҳатти-ҳаракати утган етмиш йил давомида у ёки бу даражада доимий ва ўзвий равишда давом этди.

Миллий маънавий қадриятлардан бири миллий урф-одатлар, анъаналар, диний-тарбиявий маросимлар, халқ байрам ва сайиллари қабилаарга қилинган ҳужум ўзбек халқи бошига тушган огир дард бўлди.

Умуман олганда, шуро йиллари давомида ўзбек халқи эркин фикрлаш ҳуқуқидан маҳрум этилди. Бу эса, ўз навбатида, халқнинг маънавиятига салбий таъсир қилди.

Юқорида қайд этганимиздек, 30-йилларнинг урталарига бориб, миллий маънавиятимизни тулик синдириб, янчиб ташлашга қаратилган сиёсат изчил амалга оширила бошланди. Асл зиё эгалари отиб, букиб ташланди. Булар каторига Чулпон, Абдулла Кодирӣ, Абдурауф Фитрат, Усмон Носир қаби халқимизнинг, миллатимизнинг, унинг маънавиятининг унлаб, юзлаб асл углонларини киритишимиз мумкин.

Қарамлик ва мутелик йиллари ўзларини илмнинг ҳамма соҳасини яккаю ягона билағони деб атаган коммунистик мафкура тарғиботчилари ўз фаолиятларида утмишдан қолган барча маънавий меросни бутунлай инкор этиш йўлига утиб олдилар. Навоӣ, Бобур, Улуғбек, Яссавӣ, Машраб, Нодирабегим сингари алломалар феодализм даври намояндалари, деб эълон қилиниб, уларнинг меросларини урганиш таикланди. Буюк алломаларнинг юбилейларини утказиш эса миллатчилиқ кайфиятларини кучайтирувчи омил сифатида баҳоланди.

Урта Осиё халқларининг урта асрларда жаҳон фани, маданияти тараққиётига қушган хиссаси ҳақида гапириш тарихни идеаллаштириш деб кўрсатилди. Утмишнинг улкан мероси, бебаҳо миллий маънавий қадрияти бўлган кулёзмаларни урганиш, нашр қилиш имконияти чегаралаб қўйилди.

Ўзбекистонда барча динларнинг, биринчи навбатда, ислом динининг кўзга кўринган йирик вакиллари бирин-кетин камалди, сургун қилинди, ими-жимиди отиб ташланди. Чорак кам бир аср давомида диний-маънавий тарбияга урин берилмади. Диний ахлоқ ва маданиятнинг зарари ҳақида айтилмаган гап қолмади.

Дахшатлиси шу бўлдики, ислом динини «фош этиш» мақсадида азиз-авлиёларнинг мазорларига ут қўйилди, мақбаралари остин-устин қилинди. Коммунистар, раҳбар ходимлар ота-оналари, якин кишилари жанозасига боришдан қурқиб қолишди. Юрак ютиб борганлар партиядан учирлиб, ишдан олинди.

Халқ уртасида дахрийликни тарғиб қилиш ва динга қарши мурасасиз кураш никоби остида урта аср меъморчилигининг такрорланмас намунаси бўлган, миллий нақшлар билан жиловланиб турган минглаб масжидлар, юзлаб мадрасалар, халқимизнинг миллий ғурури ҳисобланган мухташам қасрлар, тарихий обидалар, хонлар, амирларнинг саройлари ва ёвузлик билан бузиб ташланиб, омборхоналарга, пахта куриладиган жойларга айлантйрилди. Бу қаби хунук ишлар

«феодал утмиш, эскилик саркитларидан тозалаш» деган кизил сўзлар билан никобланди.

4-масаланинг баёни. Мустақиллик туфайли диний қадриятларга бўлган бундай салбий муносабатларга барҳам берилди.

Утмиш халқ огзаки ижоди маънавиятимизнинг илк сарчашмаси саналади. Тоталитар тузум даврида халқимизнинг қадимий қадриятлари, халқ огзаки ижодининг юксак намунаси сифатида асрлардан-асрларга маънавий мерос бўлиб утиб келаётган афсона, ривоят, эртақ, мақолларга, «Алпомиш», «Гуругли», «рустам», «Авазхон», «Хасанхон», «Равшанхон» каби дostonларга бир ёклама муносабатда бўлинди, уларга замонасозлик, синфийлик, партиявийлик нуктаи назаридан туриб баҳо берилди. Ўзбек халқ огзаки ижодиётининг ҳар бир асарига икки синф, икки маданият назарияси асосида баҳо берилди, коммунистик мафкура нуктаи назаридан келиб чиққан ҳолда ёндашилди. Улардаги миллий ва умуминсоний қадрият ва ғоялар назар-писанд қилинмади. Чунончи, «Алпомиш» досонида хонлар, беклар макталади, босқинчилик ва зуравонлик тарғиб қилинади, ислом динига мансуб булмаган бошқа халқларга ёмон муносабат тасвирланади, деган айблар тункалади. Дostonнинг бош қахрамони Алпомиш меҳнаткаш халқнинг олижаноб фазилатларини ва орзу-умидларини ўзида ифода этмайди, аксинча, у ҳоким, конхур бек, типик зуравон ва золим сифатида ҳаракат қилади, деб даъво қилинди.

Пировард натижада дoston китоб дуконлари пештахталаридан, кутубхона жавонларидан йиғиштириб олинди. Сирасини айтганда, бу ўзбек халқига тухмат, уни бой утмишидан ажратиб ташлаш, миллий қадриятларни ерга уришдир. Мустақиллик туфайли маънавий меросимизнинг бу соҳасига нисбатан бўлган салбий муносабатларга ўзил-кесил барҳам берилди. Бунинг яққол исботи 1999 йилда «Алпомиш» досони яратилганлигининг 1000 йиллиги юртимизда кенг нишонланганлигидир.

Тил - ҳар бир халқ ва миллатнинг миллий ўзлигини намоён қилишда муҳим воситадир. Жаъмики эзгу фазилатлар инсон қалбига, аввало она алласи, она тилининг бетакрор жозибаси билан сингади.... Она тили – бу миллатнинг рухидир. Ўз тилини юқотган ҳар қандай миллат ўзлигидан жудо бўиши мукаррар! Шахс маънавий камолотининг зарур шартларидан бири ўз она тилини билишидир. Тил билмайдиган одам халқнинг дилини ҳам билмайди. Бирон-бир сабаб туфайли миллий тил юқолса миллат бора-бора юқолиб кетади, миллий ўзига ҳослигини юқотади. Шундай булгач, бирон-бир миллий тилнинг юқолиши уша халқнинг мукаррар равишда ҳалок бўлишига олиб келади.

Собиқ Совет ҳукумати ҳукмронлик қилган 70 йилдан кўпроқ вақт давомида миллий чекка улка халқлари, жумладан ўзбекларнинг миллий тили, тарихи ва маданияти ривожланишига тускинлик қилиши учун ишлатилмаган хийлаю-найранг қолмади! Шахсга сизгиниш йилларида миллатларнинг бир-бирига қушилиб, ягона Совет халқига айланиши ҳақида «назариялар» пайдо бўлди. «Миллий тиллар юқолади, ягона тил бўлади», деб «башорат» қилинди. Бундай сохта назария Сталин томонидан уртага ташланган эди. 1930 йилдан бошлаб қарийб олтмиш йил давомида собиқ марказ миллатлар ва миллий тилларни қушиб юбориш сиёсатини зур бериб ҳаётга жорий этишга уринди. Байналмилаллик байроги остида миллий тиллар ривожланиши чеклаб қўйилди. Ўзбек тилига нисбатан қилинган ижтимоий адолатсизлик, айниқса, даҳшатли тус олди. Бу нарсa давлат сиёсати даражасига кутарилиб амалга оширилди. Унинг лугат таркибига русча байналмилал сўзлар сунъий равишда тикиштирилди. Натижада огзаки ва ёзма нуткимиз ортик даражада бўзилди.

Ижтимоий ҳаётда ўзбек тилидан фойдаланиш кенгайиб бориш ўрнига аста-секин торайиб борди. Корхоналарда, илмий муассасаларда, маиший хизмат кўрсатиш соҳасида, табобатда, алоқа ташкилотларида ўзбек тилидан фойдаланишда кўпол хатоларга йўл қўйилди. Ўзбек тили фуқаро ҳаво флотиди, ички ишларда, армияда суриб чиқарилди, ундан фойдаланилмади. Ўзбек тили дарс соатлари йил сайин укув муассасаларида қисқариб борди.

Ахвол шу даражага бориб етдики, барча йигинлар, мажлислар, ёзишмалар рус тилида олиб борилди, диссертациялар, китоблар, рисоалар, мақолалар, аризалар, шикоят ва илтимосномалар рус тилида ёзиладиган бўлди, акс ҳолда улар мутасадди ташкилот идораларида қабул қилинмади.

Ўзбек тили четга суриб ташланди, унинг мавқеи бениҳоя пасайиб кетди. Натижада, рус тилини билмайдиган одам масъул идораларда ишламайди, деган тушунча юзага келди. Аслида ҳам ахвол шундай эди, ҳаёт ва иш шароитимиз фақат рус тилини билишни талаб қиларди. Натижада ўзбеклар орасида ўзбек тилини билмайдиганлар, ўзбекча ёзолмайдиганлар ва ўзбекча фикрлай олмайдиганлар кўпайиб кетди. Хатто ўз она тилини билмаслик айб саналмайдиган бўлди.

Маъмурий буйруқбозлик иш усуллари авжига минган, ҳамма нарса, ҳар бир катта ё кичик масала марказнинг кўрсатмаси, розилиги билан ҳал қилинадиган йилларда (тобелик ва қарамлик ўзининг юқори чуққисига чиққан давр) ўзбек тили ўрнини рус тили эгаллади, десак хато қилмаймиз. Баъзи раҳбарлар бутунлай ерли аҳолидан иборат мажлисларда ҳам русча сўзлаб, буни ўзлари учун маданиятчилик аломати, фахр-ифтихор деб билиш даражасига етдилар. рус тилини билиш, шу тилда чиройли сўзлаш маънавий камолатнинг чуққиси, маданиятчилик белгиси деб қабул қилинди. Натижада ўз она тилига менсимай қарайдиган кишилар пайдо бўлди. Бу, айниқса ёшлар орасида авж ола бошлади. Буни жамиятнинг, миллатнинг, унинг маънавиятининг энг катта фожиаси деб тушунмоқ лозим.

Ўзбек тили Урта Осиёдаги энг қадимий ва бой тиллардан биридир. «Умуман, туркий тиллар йирик икки окимда ривожланди, - деб ёзади И.Кучкортоев, - унинг бири турк тили бўлса, иккинчиси ўзбек тилидир. роман тилларини ривожлантиришда лотин тили қандай роль уйнаган бўлса, Урта Осиё ва Козогисон минтақасидаги туркий тилларни ривожлантиришда ўзбек тили шундай роль уйнади»¹.

Ўзбек тилининг имкониятлари шу қадар кенгки, бу тилда турли сўз тўзиш, чиройли сўзлаш, асарлар яратиш мумкин. Бунга адабиёт ва санъатимизнинг бой тарихи, хазинаси ёрқин гувоҳ саналади.

Миллатни ҳимоя қилиш учун унинг тилини ҳимоя қилиш, асраш, ривожлантириш зарур. Буни эса давлат бажаради. Тил давлат ҳимоясига олинмас экан, у ривожлана олмайди. Тил ҳокимият билан тирик. Мустақилликка эришгунимизга қадар ўзбек тилини муҳофаза қилиш зарурати юзага келди. Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилиши осон-силлик кечмади. Уни ҳимоя этиш ва қонуний мавқеини тиклаш учун бўлган курашда шоир ва ёзувчилар, олимлар, муаллимлар, ҳуқуқшунослар, ҳамма-ҳамма фаол иштирок этди. Энг муҳими бу курашда халқ уйғонди.

Тил муаммоси сингари ниҳоятда нозик, қалтис ва жиддий масалани ижобий ҳал этиш учун жумҳуриятимизда Ислом Каримов раҳбарлигида кенг микёсда ташқилий, ғоявий-сиёсий ва кенг куламли тарбиявий ишлар олиб борилди.

¹ Тил - миллат қалби. "Мулоқот", журнали, 1991 й., 10-сон, 17-бет

Узоқ давом этган бахслар, тортишувлар, мунозара ва мухокамалардан сунг Ўзбекистон Олий Кенгаши ун биринчи сессиясида 1989 йил 21 октябрда «Ўзбекистон ССРнинг давлат тили ҳақида» қонун қабул қилинди. Натижада Совет даврида миллий тил масаласида йўл қўйилган хато ва камчиликларни тўзатиш учун кенг йўл очилди.

Қонунга биноан, ўзбек тили Ўзбекистон республикасининг давлат тили, деб эълон қилинди. Бу ҳол халқимизни беҳад қувонтириб, дилини яйратиб юборди, миллий ғурурини кучайтирди.

Аммо шуни ҳам қайд этиш лозимки, Мустақил республикамизнинг дунёга юз тутишида ёшларимизнинг, айниқса Сиз каби талабаларнинг хорижий мамлакат халқлари тилини билишингиз муҳим аҳамият касб этади. Давлат тили ҳақидаги қонуннинг қабул қилиниши бошқа тилларни билиш, урганишни рад этмайди. Бошқа тилларни билиш - ҳар бир маълумотли кишининг куркидир. Халқлар уртасида бирлик, ахиллик, меҳр-оқибат, ҳурмат, турли алоқалар тил ва маданиятни билишдан бошланади.

Ўзбекистон республикасида ҳозирги пайтда ёшлар мактаблар ва олий укув юртларида рус, инглиз, немис, франсўз, испан тиллари билан бир каторда Шарк халқлари тилларини ҳам катта кизикиш билан урганмоқдалар. Араб, форс, хинд, хитой тилларини урганиш натижасида аксарият қисми араб ва форс тилларида ёзилган қадимий қулёзмаларимизни бемалол уқиб-урғанадиган етук мутахассисларга эга бўламиз.

Мусабид тузум сиёсати талаби ва зуравонлиги асосида маънавийтимизнинг муҳим қирраси имломиз кетма-кет уч марта ўзгартирилди. 1929 йилда араб алифбосидан лотин алифбосига утилди. Орадан ун икки йил утгач, кирилл алифбоси қабул қилинди. Шу тариқа халқимиз ўзининг 1000-1200 йиллик қухна тарихидан, утмишидан, маънавий меросидан маҳрум бўлди. Ота-боболаримиздан қолган китоблар, асосан араб ва форс тилларида ёзилган. Имлонинг ўзгартирилиши натижасида уша китобларни уқий олмайдиган бўлиб қолдик. Яқин утмишимизнинг риеқор сиёсати натижасида мугул босқини келтирган юқотишдан ҳам қура қаттарок маънавий фалокатга учрадик. Бу тарихимизни, маданиятимизни, миллий маънавий меросимизни юқотишга уринишнинг янғича йўли эди.

Инсофу-диёнатни юқотган коммунистик мафқура яловбардорлари, араб ва лотин алифбосини юқотиб мақсадларига эришиб бўлгач, ўзбек халқи «инкилобгача» саводсиз эди, ёзуви ҳам, мактаби ҳам, китоби ҳам, олиму уламолари ҳам бўлган эмас, тили ривожланмаган деган сафсатани бутун дунёга ёйдилар. Бу халқимиз шаънига ағдарилган гирт тухматдир. Бу улқадан етишиб чиққан илм-фан, маданият, маънавият намояндаларини илгари Сизлар билан қуриб утганмиз... Улқамиз қадимдан маънавият ва маърифат юқсак даражада ривожланган ҳудуд бўлганлиги билан фахрланишимиз лозим.

Биз юқорида мусамлақачилик, қарамлик шароитида ўзбек халқининг бой маънавий ва маърифий меросига муносабат ва унинг ижтимоий оқибатларининг баъзи жихатларинигина қуриб утдик. Утмишда топталган, таҳқирланган маънавий ва маърифий меросимизга мустақиллик йилларида муносабат тубдан ўзгарди. Миллий маънавий меросимиз қайта тикланиб, халқимиз қалбида қуқур илдиз отмоқда. Мустақиллик туфайли бу борада амалга оширилган барча ижобий ишларимиз олдинги мавзуларда у ёки бу жихатдан ёритилганлигини ҳисобга олиб, мазқур маърузада бу масалага тухталмадик.

6- МАВЗУ: МАЪНАВИЯТ ТАРАҚҚИЁТИНИНГ МЕЪЗОНЛАРИ.

Режа:

1. Маънавий баркамол инсон тушунчаси, унинг шарқона таърифи. Ислом Каримов асарларида маънавий баркамол авлодни тарбиялаш тўғрисидаги ғоялар.
2. Ватанпарварлик, инсонпарварлик ва ўз миллатига садоқат шахс маънавиятининг муҳим меъзонлари.
3. Иймон, диёнат, адолат, меҳр-шафқат ва эътиқод, поклик, ҳалоллик ва вафодорлик шахс маънавий фазилатлари.

Таянч сўз ва тушунчалар:

Мустақиллик ва маънавият, маънавий баркамол авлод, ақлий заковат ва рухий-маънавий салоҳият маърифатли инсоннинг икки каноти, комил инсон, соғлом авлод; тўғрилиқ, ҳалоллик, поклик, ватанпарварлик, инсонпарварлик, эзгуликка йўллаш, соғлом авлод–жисман бакувват, маънавий бой, ақлий ривожланган, ахлоқий пок, маърифатли инсон; мустақиллик тафаккури; миллий ифтихор, миллий ғурур, миллатпарварлик, комил инсон–жамиятнинг тирик виждони комил инсон–ҳалоллик ва покликнинг олий тимсоли.

Ватан, Ватан–саждагоҳ каби муқаддас, ватанни севмок иймондандир, ватанпарварлик, беватанлик–бахтсизликдир, ватан туйғуси, ватанпарварлик ва давлат рамзлари, инсонпарварлик, Одами эрсанг демагил одами...; Мустақил Ўзбекистон ва инсонпарварлик, миллатпарварлик, миллий ўзликни англаш.

Иймон, диний иймон, дунёвий иймон, иймонлилик, иймонсизлик, инсонийлик, диёнат, адолат, меҳр-шафқат, эътиқод, поклик, ҳалоллик ва вафодорлик, шарм ва ҳаё, номус, номусилик, камтарлик, «Отанг боласи бўлма, одам боласи бўл», «Камтарга камол, манманга завол».

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият енгилмас куч. Тош, “Маънавият”, 2008 й.
2. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Т., Шарқ, 1998 й.
3. Каримов И.А. Баркамол авлод орзуси. Т., Шарқ, 1999 й.
4. Каримов И.А. Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда. Халқ сўзи, 1999 й, 6 март.
5. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т., Ўзбекистон, 2000 й.
6. Каримов И.А. Миллий истиқлол мафқураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. Т., «Ўзбекистон», 2000 й.
7. Каримов И.А. Ҳалоллик ва фидойилик фаолиятимизнинг асосий мезони бўлсин. Т., Ўзбекистон, 1994 й.
8. Каримов И.А. Адолат, Ватан ва халқ манфаатлари ҳар нарсадан улуғ. Халқ сўзи, 1998 йил 11 ноябр.
9. Каримов И.А. Адолат ҳар ишда ҳамроҳимиз ва дастуримиз бўлсин. Халқ сўзи, 1998 йил 14 ноябр.
10. Каримов И.А. Биз фидойи ватанпарварларга таянамиз. Халқ сўзи, 1993 йил 19 феврал.

11. Сафо Очил. Мустақиллик маънавияти ва тарбия асослари. Тош., Ўқитувчи, 1997 й.
12. Комилов Н. Тасаввуф ёки комил инсон ахлоқи. Т., 1996 й.
13. Ўзбекистон XXI асрга интилоқда. Т., «Ўзбекистон», 2000 й.
14. Ватан ва миллат муқаддасдир. Т., Уқитувчи, 1996 й.
15. Иброҳимов А., Султонов Х., Жўраев Н. Ватан туйғуси. Тош., Ўзбекистон, 1996 й.
16. Б.Очилова, Миллий-маънавий юксалишда мерос, қадриятлар ва ворисийлик. Тош, Истиқлол, 2009 й.
17. Иброҳимов А., Султонов Х., Жураев Н. Ватан туйғуси. Т., 1996 й.
18. Саъдуллаев Д. Иймондан айрилган бахтли бўлмас. Мулоқот, №2, 1998й.

Назорат саволлари:

1. Комил инсон тушунчасини изоҳланг?
2. Маънавий баркамол инсон деганда нимани тушунасиз?
3. Соғлом авлод Давлат дастури ҳақида нимани биласиз?
4. Комил инсоннинг асосий фазилатлари қайсилар?
5. Имонли диёнатли шахснинг маънавий фазилатлари?

Биринчи масаланинг баёни: Комил инсон тушунчаси ўрта асрларда ишлаб чиқилган бўлиб, мусулмон Шарқда, асосан, исломий нуқтаи назардан таърифлаб келинган. Аслида “комил инсон” тушунчасининг дунёвий мазмуни бор. Унинг фалсафий маъноси умуммиллий аҳамиятга эга ва умуминсоний қадрият сифатида асрлар давомида сайқал топиб ривожланиб келмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида” асарида шарқ фалсафасининг бир қисми бўлган ислом цивилизациясининг фазилатларини чуқур тушунишни истамаслик кайфиятини танқид қилган эди. Шу нуқтаи назардан тасаввуф фалсафасида комил инсон концепцияси алоҳида диққатга сазовордир.

“Комил инсон” тасаввуф адабиётида кўп марта тилга олиниб мунозараларга сабаб бўлган ва бу ҳақда махсус китоблар ёзилган. Шулардан Ибн ал-Арабий, Ҳусайн Воиз Кошифий, Саид Абдулқодир Гелоний, Азизиддин Насафийларнинг рисоаларини тилга олиб ўтиш мумкин. Ибн ал-Арабий назарида комил инсонни Оллоҳ илоҳий нурдан яратган. Ислом илмининг билимдонлари кўрсатишича, илоҳий нур барча мавжудотлардан, ҳатто ер ва осмондан ҳам аввал яратилган. Арабийнинг фикрига қараганда, тангри таоло илоҳий нурдан ақли аввални яратди ва унинг сувратини шаклини “комил инсон” қиёфасида зухур этди. Шу маънода, Оллоҳ одамни раҳмон сифатида яратди, деган ҳадис мавжуд¹. Ибн Арабийнинг таъкидлашича, комил инсонни ердаги тимсоли-ҳазрати пайғамбаримиз Муҳаммад Саллоллоҳи алайҳи Васалламдир. Ул зот вужудида ақлий, руҳий камолот, дунёвий ва илоҳий билимлар

¹ Н.Комилов. Тасаввуф. Тош. “Ўқувчи” 1996 й 1-китоб. 145-бет.

жамулжам эди. Алишер Навоийнинг “Ҳайратул аброр” идан олинган қуйдаги байтда Муҳаммад Алайҳиссаломнинг Одам Атодан бурун борлиги айтилган: “Улки одамдан бурун ул бор эрди, Ҳам Наби, ҳам соҳиби асрор эди”. Ҳикмат замирида Оллоҳнинг одамга бўлган буюк муҳаббати ётади.

Дастлаб олам, сўнгра одам яралди. Оламни яратишдан мантиқан кўзланган мақсад одам эди. Одам-мақсад, олам-восита эди. Буни Азизиддин Насафийнинг “Комил инсон” рисоласида кўриш мумкин. У айтадики, “инсон олами сағир (кичик олам), илоҳий ва моддий олам биргаликда олами кабир”(улуғ олам)дир. Улуғ оламдаги жамики нарса ва хусусиятлар кичик оламда мавжуддир, инсон катта оламнинг кичрайтирилган нусхасидир. Комил инсон биз учун идеалдир. У барча дунёвий ва илоҳий билимларни эгаллаган, руҳи мутлак руҳга туташ, файзу каромати сероб, қалби эзгу туйғуларга лиммо-лим тула покиза зот. Комил инсон одамзод орзу қилган жамики эзгу хислатларнинг ифодачиси.

Комил инсонлар жамиятнинг тирик виждонларидир. Кишилар уларга қараб хушёр тортадилар, дунё беҳудалигидан ўзларига келиб, ўз қалбларига, ўз қилаётган ишларига разм соладилар, тавба-тазарру қиладилар. Комил инсонларнинг афёлу аъмоли инсонлар дилига кувват, кўзига нур бағишлаган.

Комил инсон ҳақида тасаввуф адабиётида кўп асарлар битилган. Ана шундай кишилардан бири XIII асрда яшаган Азизиддин Насафий бўлиб, «Инсони комил» номли рисоласида комил инсонга таъриф бериб шундай ёзади: «Билгилки, комил инсон деб шариат ва тарикат ва ҳақиқатда етук бўлган одамга айтадилар ва агар бу иборани тушунмасанг, бошқа ибора билан айтайин:

Билгилки, комил инсон шундай инсондирким, унда кўйидаги турт нарса камолатга етган бўлсин: яхши сўз, яхши феъл, яхши ахлоқ ва маориф». Бу сифатлар билан зийнатланган одам ёлгон, риё ва бадқирдорликдан чекинади, ҳамма вақт эзгу ният билан яшаб, эзгу ишларга тайёр туради.

Яхши сифатларни эгаллаб борган одам комил инсон мартабасига кутарила олади. Комил инсон - инсонларнинг энг мукаммали, энг оқили ва доноси. Комил инсон инсонлар жамияти ичидан етишиб чикадиган муътабар зотдир. Инсонлар комилликка ахлоқий-маънавий покланиш жараёнида эришадилар.

Комилликнинг белгиси ҳақ йўлидан бориб, халққа фойда келтиришдир. Киши ўз сўзи, амалий ишлари, нияти билан канчалик одамларга фойда келтирса, ёмонларни тўғри йўлга солса, ҳақ йўлида фидо бўлса, у шунча комил бўлади.

Комил, баркамол инсонни тарбиялаш, вояга етказиш ҳақида мусулмон Шарки ахлоқи тарихида инсон ҳаёти учун дастуруламал, қулланма вазифасини утаган кўп пандномалар, халқ китоблари мавжуд бўлган. Шулардан баъзиларини санаб утамыз. Чунончи, Кайковуснинг «Кобуснома», Саъдийнинг «Гулисон», «Бусон», Амир Темурнинг «Темур тўзуклари», Абдурахмон Жомийнинг «Бахорисон», Алишер Навоийнинг «Махбубул-қулуб», Хусайн Воиз Кошифийнинг «Ахлоқи муҳсиний» ва бошқаларни кўрсатишимиз мумкин. Бу асарларнинг кўпчилигида одил шох ва адолат, ҳалоллик, софлик, поклик, тўғрилиқ, росғуйлик, инсонпарварлик, маърифатли бўлиш каби инсоннинг шарқона фазилатлари берилган.

Алишер Навоийнинг «Насойимул муҳаббат» асарида комил инсонга хос хусусиятлар, унинг шарқона фазилатлари санаб утилган. Бўлар каторига улуғ мутафаккир қўйидагиларни киритади: тавба, ҳалол лукма билан қаноатланиш, ўз касбидан топиб кун утказиш, шариатга риоя этиш, барчадан ўзини кам деб билиш, хатто фарзандлари, хизматкорларига қўполлик қилмаслик, чучук тилли бўлиш - яхши, мулойим тилли бўлиш, раҳмдил бўлиш, саҳий бўлиш, мард бўлиш, халимлик,

хушхулк бўлиш, ризо-розилик билан кун утказиш, сабрли бўлиш, садокатли, вафоли бўлиш, риёзат чекишдан куркмаслик ва бошқалар.

Шу тарика утмишда, комил инсоннинг ўзига хос ахлоқ кодекси ишлаб чиқилган бўлиб, бу сифатларга эга бўлиш ҳар бир одамнинг орзу-армони деб қаралган. Комил инсон ҳақидаги ғоялар катта ижтимоий-ахлоқий аҳамиятга эга бўлган. У инсонни шарафли, эзгулик ва буюк хайр руҳида тарбиялаш, меҳру муҳаббат, вафо ва садокатни кучайтиришга хизмат қилиб келди. Ҳар замон, ҳар лаҳзада инсонларга уларнинг инсонлигини эслатиб, ёвўз, кабир ишлар, ноҳуя ҳатти-ҳаракат ва қилиқлардан сакланишга кумаклашди, уларда иймон ва виждон биносининг пайдо бўлишини таъминлайди.

Комил инсон иймон ва эътиқодлилик, ҳалоллик ва покликнинг олий тимсоли. Биз ҳаммамиз шунга интилиб яшамогимиз лозим. Мустақил Ўзбекистоннинг бозор муносабатларига утиш шароитида иймонли бўлиш, ҳалоллик ва поклик, виждонли ва диёнатли бўлиш нечоғлик зарур эканлиги ҳаммамизга аён. Мана шунинг учун ҳам Президентимиз маънавий баркамол инсон тарбиясида ёшларимизни элини, ватанини севувчи комил инсон қилиб тарбиялаш ишига алоҳида аҳамият бериб келаётир. Президентимизнинг қўйидаги таърифида комил инсоннинг асосий хусусиятлари ҳар тарафлама чуқур ва теранлик билан баён қилиб берилганлиги диққатга сазовордир: «Комил инсон деганда, - деб ёзади Ислом Каримов, - биз аввало, онги юксак, Мустақил фикрлай оладиган, ҳулқ атвори билан ўзгаларга ибрат бўладиган билимли, маърифатли кишиларни тушунамиз»¹.

Унинг шаклланганлиги даражасини ҳарактерловчи энг муҳим фазилятлар эса қўйидагилардир: ақлий зукқолик, ҳуқуқий комиллик, ахлоқий етуклик, сиёсий теранлик, меҳнатга ҳалол муносабат, юксак маданий, маънавий савия, профессионал ифтихор, миллий ва умуминсоний ғурур ва бошқалар. Эҳтирослилик хислатлари: кутаринқилик, тантанаворлик, қулиб турувчанлик, ҳазинлик, келажакка ишонч, эзгулик, кек сакламаслик, олижаноблик, оташинлик, нозиқ табиатлилик, ҳаёлилик, хижолатпазлик, ифбатлилик ва ҳақозолар.

Бизнингча, айна шу хислат ва фазилятларни ёшларимиз онгига сингдира борилиши уларни баркамол, соғлом ва комил инсон руҳида тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади.

Мустақиллик руҳида янгича фикрлайдиган фозил, комил инсон, энг аввало, фуқаролик бурчини аъло даражада ҳис этадиган шахс бўлиши даркор. Содда қилиб айтганда, ҳар қайси комил инсон, ҳар биримиз: «Шу давлат, шу жамият менга нима берди» деб эмас, балки: «Мен ўзим Ватанимга, элу юртимга нима бердим»²² деб уйлашимиз ва ҳар дам шу ақида билан яшашимиз керак.

Юқоридагиларни ҳозирги Мустақил ҳаётимиз, турмуш тарзимиз, кишиларнинг, айниқса, ёшларнинг интилишлари билан боғлаб комил инсон чизгиларига қўйидаги хислат ва фазилятлар киришини умумий тарзда баён этишимиз мумкин.

Комил инсоннинг умумий хислатлари: ёқимлилик, куркамлик, жозибаторлик, салобатлилик, ҳурматга сазоворлик, шоироналик, улўғсифатлик, ўзига ҳослик, етуклик, жиддийлик, маданиятлилик, тарбияланганлик ва бошқалар.

¹ И.А. Каримов. Тарихий хотирасиз келажак йўқ асари, Тошкент, «Шарқ» 1998-йил, 6-бет

² Комил инсон (пўплами), Тош, 1995-йил.

Комил инсоннинг ахлоқий фазилатлари: инсонпарварлик, дўстлик, гамхурлик, жонкуярлик, самимийлик, одамийлик, болажонлик, иймонлилик, фидокорлик, хушмуомалалик, боадаблик, илтифотлилик, кечиримлилик, меҳмондўстлик, ҳалоллик, тўғрилиқ, диёнатлилик, ҳаромдан ҳазар этиш, меҳнатсеварлик, ватанпарварлик ва ҳақозорлар.

Ишбилармонлик ҳислатлари: ишчанлик, тиришқоқлик, серҳаракатлилик, масъулиятлилик, инсофлилик, ҳалоллик, малакалилик, эпчиллик, уddaбуронлик, саранжом-саришталик, тадбиркорлик, аниқлик, тежамкорлик, баркамоллик, таъмасизлик, таваккалчилик ва бошқалар;

Зукколик, идроклилик фазилатлари: зехнлилик, бамаънилик, хотиржамлик, соғлом фикрлилик, донишмандлик, сезгирлик, заковатлилик, топқирлик, нотиклик, танкидийлик, дадиллик, омилкорлик, саводхонлик, кизикувчанлик, ишқибозлик қабилар. Аввало шуни айтиш керакки, маънавий баркамол инсон тушунчасининг ўзи кенг камровли, серкирра тушунча. Маънавий баркамол инсон-комил инсон тушунчаси билан ҳамоҳангдир. Айни вақтда маънавий баркамол инсон тушунчаси соғлом авлод тушунчаси билан ҳам боғланиб кетади. Илмий адабиётларда бу тушунчалар алоҳида-алоҳида ишлатилса-да, моҳиятан уларнинг ҳаммаси инсон ахлоқи ва одобини, уларда шаклланган барча ижобий ҳислатларни, уларнинг инсонларга, жамиятга ва Ватанга бўлган муносабатларидан тортиб, токи оилага, ота-онага ва бошқаларга муносабатларининг барча қирраларини қамраб олади дегунча кунда маънавият масаласи ижтимоий ҳаётимизнинг асосий масалаларидан бирига айланиб қолди. Мустақилликнинг даслабки кунлариданоқ бу масалага қатта ва узлуксиз эътибор бериб келинмоқда. Ўзбекистон республикаси Президенти Ислам Қаримовнинг ҳар бир нутқи ва маърузалари, мақола ва асарларида юксак маънавият келажак пойдевори эканлиги қайта-қайта таъкидланмоқда.

«Зеро, -деб уқтиради Ислам Қаримов, -биз жамиятимиз тараққиётини фақатгина иқтисодий, ижтимоий фаровонлик билангина эмас, ҳалқимизнинг маънавий баркамоллиги, демократик ва инсонпарварлик тамойилларининг қишлоқ онгида нечоғлиқ чуқур илдиз отиши билан баҳолаймиз»¹.

Иккинчи масаланинг баёни: Ҳозирги давр мустақил давлатлар жаҳон ҳамжамиятининг вужудга келиши ва ривожланиши моддий омиллар билан бирга маънавий омилларнинг роли ортиб бораётганлиги, илмий-техникавий тараққиётнинг тезлашуви билан характерланади.

Мустақил давлатнинг вужудга келиши, халқларнинг миллий истиқлолга эришуви халқнинг миллий-ватанпарварлик ҳиссиётини, миллий ғурур, миллий ифтихор туйғуларини янада жўш урдириб юборди. Мустақил давлатларда, хусусан, Ўзбекистонда фуқороларнинг сифат жиҳатдан янги ватанпарварлиги қарор топди. Бу-ватанпарварлик билан инсонпарварликнинг омукта бўлиб кетганлиги билан характерланади.

Узини билмаган, буюк давлатчилик руҳи билан суғорилган айрим қимсалар жамият ҳаётидаги бу жараёнларни миллатчилик ғалабаси деб талқин қилишга уринмоқдалар. Президентимиз И.А.Қаримов бу хусусида шундай дейди: “Ўтган мустақил ривожланиш йиллари давлатимизнинг суверенитети ва барқарорлигига

¹ И.А. Қаримов. Миллий истиқлол мафқураси-халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир, Тош, “Ўзбекистон” 2000-йил, 6-бет

тахдид сақланиб қолмоқда, деб айтиш учун асос бўла олади. Бу тахдид буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик руҳидаги шиорларда, билдирилаётган фикрларга, шарҳларда ва муайян хатти-ҳаракатларда аниқ намоён бўлмоқда”¹.

Буюк давлатчилик шовинизми нима? Унинг ҳозирги кўринишлари нималардан иборат? “Тарихий тажрибага асосланиб, бу ҳодисани муайян кучлар ва давлатлар томонидан бўладиган сиёсий, мафкуравий ва иқтисодий ҳукмронлик деб ёки миллатлараро ва давлатлараро, минтақавий муносабатларда унга интилиш деб таърифлаш мумкин”².

Буюк давлатчилик шовинизми бошқа миллатлар ва мамлакатлар билан ўзаро маданиятли ҳамкорлик қилишга тайёр эмасликликдан келиб чиқади. Унинг ифодачилари харбий империялардир.”³

Ватанпарварлик ва миллатчилик ҳақидаги назария ва манбаларга мурожаат қиладиган бўлсак, унинг мураккаб ижтимоий ҳодиса эканини кўрамиз. Масалан бу масалани буюк мутафаккирлар ҳам ҳал қилолмаганлар. Фихте ва Гегел ҳам ватанпарварликни жозиба кучини, ҳаётийлигини унчалик аниқлаб етмаганлар. Шунга қарамадан, улар ватанпарварлик мамлакатни бирлаштиради, деб ҳисоблаганлар. Фихте “Ватанпарварлик ва унинг акси” деган мақоласида ватанпарварликни фан тараққиёти билан боғлаган, фан билан омухта бўлган ватанпарварлик ўша даврдаги тарқоқ Германияни бирлаштиришга ёрдам беради, деган эди. Шу билан бирга у фақат немисларгина ватанни севишга қобилиятли деб, миллатчиликка йўл қўяди. Демак, Фихте ватанпарварлик билан миллатчиликни бир-биридан фарқ қила олмаган.

Гегел ҳам ватанпарварлик моҳиятини тушуниб етмади. Гегел ватанпарварликни озодликни бўғувчи мутлақ давлатни тан олиш билан боғлаб тушунтиради.

Ватанпарварлик-фуқороларнинг Ватан олдидаги бурчларини англашнинг табиий ҳолати. Миллатчилик-воқеъликнинг меёр доирасига тўғри келмайдиган, алоҳида ғайритабиий ҳолати, ўз миллатига оид кадриятларга нотанқидий, номуносиб муносабатдир, бошқа миллат кадрятларини инкор этишдир.

Ватанпарварлик табиатнинг илмий талқини унга умумдемократик ва умуминсоний кадриятлар сифатида қарашдан иборат. Ота юртга мухаббат, ерни эъзозлаш, она тилини ҳурматлаш, миллатнинг илғор маданий анъаналарини кўз қорачиғида асрашга интилиш. Бу нарсa ватанпарварликнинг миллий-этник жихатини ташкил этади.

Ватанпарварлик тушунчаси давр ўтиши билан шаклан ва мазмунан ўзгариб борган: майда буржуазия ва пролетар ватанпарварлиги тарихан мавжуд бўлганлиги сир эмас.

Ўзбекистонда миллий мустақилликнинг қўлга киритилиши тамомила янги ҳодиса-истиклол ватанпарварлиги онгини келтириб чиқаради. Миллий онгнинг уйғониши, мамлакат бойликлари ўз эгасини топиши, янги мулкдор синфларнинг вужудга келиши билан “шу ватан меники”, “ер ва сувлар меники” ва хоказо ҳиссиётлар шакллана бошлади.

¹ И.А. Каримов. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида. Тош, “Ўзбекистон” 1997-йил.

² И.А. Каримов. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида. Тош, “Ўзбекистон” 1997-йил.

³ И.А. Каримов. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида. Тош, “Ўзбекистон” 1997-йил.

Кишиларга муносиб турмушнинг яратилиши, жамиятнинг ижтимоий муҳофазага дахлдор қисмини ижтимоий ҳимоя қилиниши кишиларда мисли кўрилмаган фаоллик, ватан равнақи ҳимояси учун жон фидо қилишга тайёр бўлган улуғ бир кўтаринкилик, истиқлолга юртга юртбошига нисбатан чуқур меҳру оқибатни вужудга келтирдик, бу ватанпарварликнинг янги шакли, истиқлол ватанпарварлигидир.

Ватан она каби азиз ва мукаддасдир. Ватан инсонга бахт-икбол берадиган заминдир. Абдулла Авлоний айтганидек: «Хар бир кишининг тугилиб усган шаҳар ва мамлакатини шул кишининг ватани дейилур. Хар ким тугилган, усган жойини жонидан ортик суяр... Биз туркистонликлар ўз ватанимизни жонимиздан ортик суйганимиз каби, араблар арабисонларини, кумлик иссиқ чулларини, эскимуслар шимол тарафлар, энг совук кор ва мўзлик ерларни бошқа ерлардан зиёда суярлар. Агар суймасалар эди, хавоси яхши туронлик осон ерларга ўз ватанларини ташлаб хижрат килурлар эди.»¹

Ватан-бу халқнинг утмиши, бугуни ва келажагидир. Ватан-мукаддас қадрият. Тараққиёт ватандан бошланади.

У инсоннинг киндик кони тукилган жой, инсонни ижтимоий етимликдан асровчи манзил, маънавий камолот ва фукаролик майдони, ҳаёт мактаби, фаровонлик ва бахт-саодат учогидир.

Инсон учун ватан ягонадир. Ватаннинг катта-кичиги ҳам, бой-камбағали ҳам булмайди. Ватан танланмайди. Ватан бизнинг молимиз эмас. Шунинг учун ҳам у пулга сотилмайди ва сотиб олинмайди. Ватан инъом этилмайди, карзга берилмайди. Ватан хар бир фукаро учун мукаддас ва бетакрордир. Президентимиз Ислоҳ Каримов келтирган иборадек, «Ватан-саждагоҳ каби мукаддасдир». Ватанни энг олий неъмат сингари бошимиз ўзра баланд кутариб, хар он ва хар сонияда унинг тупроғини кўзларга суртиб, унга таъзим бажо айлашимиз фарзандлик бурчимиздир. Мукаддас хадиси шарифларда «Ватанни севмок иймондандир», дейилган. Яъни иймони бут, виждони пок хар бир инсон ватанни севади, уни ганимлар кўзидан асрайди, унинг яшнаши ва яшаши, хурлиги учун курашади.

Ватан меҳрини, ватан сеҳрини, унинг муътабарлигию улуғворлигини сўз билан ифодалаш кийин.

Хар бир баркамол инсон ватан камолоти ва исикболи, эл-юртининг озодлиги ва Мустақиллиги учун ҳамма нарсани, хатто ширин жонини ҳам аямайди. Бу ҳақда мавлоно Фўзулийнинг, менинг битта ҳаётим бор, бордию мингта ҳаётга эга бўлган тақдиримда ҳам ҳаммасини ватан учун сарфлаган булур эдим, деб айтган сўзлари хар биримиз учун бебаҳо уғитдир.

Шуролар даврида миллий манфаат, ватанга, она заминга меҳр-мухаббат деган хис-туйғулар аса-секин суна бошлади. «Ватан» тушунчаси мавҳум бир умумий ҳолга келиб қолганди. Ҳамма нарса-«Умумсовет» манфаатига қаратилганди. Хар бир миллат, халқ минг йиллардан бери яшаб келаётган ўз ватани учун кайгуришга ҳақли эмасди.

Охир оқибат шунга етдики, собиқ Совет даврида бу мамлакатда яшаётган халқлар, шу жумладан ўзбеклар ҳам ўз ватанида беватан бўлиб яшашга мажбур булдилар. Буни Ўзбекистон халқ шоири Эркин Воҳидов «Ватан умиди» шеърида шундай ифодалайди:

¹ Э.Умаров, М.Абдуллаев. Маънавият асослари. Тош, “Чўлпон” 2006-йил.

*Агарчи исмим Эркин,
Эрки йўқ, банди кишан булдим.
Кўзим боғлиқ, дилим боғлиқ,
Тилим йўқ, бесухан булдим...
Муаззам Сайхуну Жайхун -
Лабида таиналаб колдим,
Кийинтирдим жахонни,
Жисмим урён, бекафан булдим.
Чекубдур Бобуру Фуркат
Ватан хажрида афгонлар,
Мен эрсам, не гурбатким,
Ватанда беватан булдим.
Олисда, ох диёрим деб
Согинган, эй ватандошим,
Дема сен, ўзни бебахт,
Бахти йўқ аслида ман булдим...*

Инсон учун на давлат ва салтанат, на тожу тахт, ҳеч бир нарса Ватанга, эл-юрт меҳрига тенг келолмайди. Ватандан жудолик-инсон учун катта бахтсизликдир.

Инсон исаган жойда бир парча нонга корнини туйгазиши мумкин. Лекин Ватаннинг ўрнини ҳеч нарса босолмайди. Ватанда яшаш ҳақиқий бахтдир.

Мустақиллик туфайли биз ўзимизнинг ҳақиқий ватанимизни топдик. Бу мустақилликнинг бизга берган энг олий неъматидир. Ватани Мустақил халқнинг ўзи ҳам Мустақил бўлади. Юрти озод ва эркин одамнинг эрки ўз қулида бўлади.

Тарих ўзбек халқининг ҳозирги Сиз каби авлоди зиммасига ғоят буюк вазифани йўқлади. Бу Ватанимиз куч-қудратини мусахкамлаш, унинг довругини олам ўзра ёйиш, шуҳратига шуҳрат қушишдир. Бунда эса ватан, Президентимиз айтганидек, Сиз каби фидойи ватанпарварларга таянади. Хар биримиз ўзимизнинг яратувчилик, бунёдкорлик фаолиятимиз, ҳалол меҳнатимиз билан ўзимиздан кейинги авлодларга озод ва обод ватанни қолдиришимиз келгуси авлодлар, насл-насабларимиз олдидаги бурчимиздир.

Миллий мустақиллик - халқимизда, айниқса ушиб келаётган ёш баркамол авлодимизда ватанпарварлик туйғуларининг тикланишида муҳим аҳамият касб этди. Ҳозирда ватанпарварлик ўзининг қандай қирралари билан намоён бўлаётир? Ватанпарварликнинг моҳияти нималарда, қандай амалий ишлар фаолиятида намоён бўлади? Умуман ватанпарварлик нима, уни қандай тушунмоқ керак, у ҳақда донишмандлар нима деганлар. Қўйида ана шулар ҳақида баҳс юритмоқчимиз. Аввало, ҳозирги ўзбек ватанпарварлиги ота-боболаримиз яратувчанлик ишининг бевосита давомидир. Саодатли, бахтли, келажаги буюк Ўзбекистонга ҳозир хар дақиқада улуш қушмоқ, ватанга муҳаббат, ватанпарварликнинг асл кўринишидир. Ватанга муносиб фарзанд бўлиш, унинг ери, суви, эли билан чамбарчас боғлиқ эканлигимизни теран англаш, уни ардоқлаш ҳам ватанпарварликнинг бир кўриниши, қирраси.

Ватанпарварликни энг олий туйғу сифатида утмиш мутафаккирлари алоҳида қайд этганлар ва ўзлари ҳам унга содиқ қолганлар. Энди ана шу қайдлардан баъзиларини эслаб утамыз.

Цисерон (румо нотиги ва файласуфи). Бизга ота-оналар, болалар, якин хеш-ақробалар қимматлидир, лекин муҳаббат бобидаги барча тасаввурларимиз биргина

«Ватан» деган сўзда мужассамлашган. Ватанга нафи теккудек бўлса, кайси виждонли одам у учун жонини беришга икқиланар экан!

Гегель (немис файласуфи). Маърифатли халқларнинг ҳақиқий жасорати Ватан йўлида курбон бўлишга ҳозир эканликларида акс этади.

Байрон (инглиз шоири). Кимки ўз юртини севмаса, у ҳеч нимани сева олмайди.

Белинский (рус танкидчиси). Кимки ўз Ватанига дахлдор бўлмаса, у инсониятга ҳам дахлдор эмас.

Гюго (франсўз адиби). Ўз ватанига доғ тушириш - уни сотиш деган сўз.

Ватан туйғуси бўлган кишидагина ватанпарварлик жуш уради. Президентимиз Ислон Каримов айтганидек: «Ватанга муҳаббат ҳисси одамнинг қалбида табиий равишда тугилади. Яъни, инсон ўзлигини англагани, насл-насабини билгани сари юрагида Ватанга муҳаббат туйғусини илдиз отиб, йуксала боради. Бу илдиз канчалик чуқур бўлса, тугилиб усган юртга муҳаббат ҳам шу қадар чексиз бўлади»¹.

Ватанпарварлик деганда эса яна қўйидагиларни англаш жоиз:

- ўз халқини, тарихини яхши билиш ва у билан фахрланиш;
- қадимий обидалар, мислсиз иморатлар, аждодлар яратган моддий ва маънавий меросларни кўз қорачигидай асраш ва авлодларга тақдим этиш;
- халқимизнинг, аждодларимизнинг гўзал ва маъноли урф-одатлар, расм-русум ва удумларини қадрлай билиш, уларни давом эттириш;
- ажойиб ватандошлар - аждодлар номи билан, уларнинг улуғ ишлари, ижодлари билан фахрланиш, уларнинг ишларини давом эттириш, уларга муносиб ворис бўлиш;
- шундай ажойиб халққа, юртга, унинг бой тили ва маданиятига мансублиги билан фахрланиш;
- Туронзаминни ҳимоя қилиб, томирида охириги қон қолгунча душманга қарши курашган баҳодирларни, аёвсиз жангларда ҳалок бўлган қаҳрамонлар номини ёд этиш;

- асримизнинг йигирманчи, уттизинчи, қирқинчи, эллагинчи ва нихоят саксонинчи йилларида халқимиз, миллатимизга қарши уюштирилган қатғорларда қамоқ ва сургун азобларини бошидан кечирган ва ҳалок бўлган минглаб миллатимиз гулларини унутмаслик;

- бу азиз ва гўзал ватанимизда юксак эътиқод билан яшаш, унга ҳамиша садоқатли бўлишдир.

Ватанпарварлик ҳаммамизнинг ўз ишимизга масъулият билан қараш, ватаннинг бойликларини кўз қорачигидай асраш, бойликларига бойлик қушишга ўз улушимизни қушиш, илм-фан чуққилари сари интилиш ва бошқалардир.

Ватанпарварлик бир сўз билан айтилганда ўз ижобий ишларимиз, бунёдкорлик ҳаракатларимиз билан унинг қуч-қудратига, гуллаб яшнашига имкон даражасида ҳисса қушиш:

- она юртимизда тинчлик, барқарорлик ва осойишталикни сақлашга интилиш ватанпарварликнинг белгисидир;
- ватанпарварлик – халқаро муносабатларда ватан, миллат манфаатларини

¹ И.А. Каримов. Миллий истиқлол мафқураси-халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. Тош, “Ўзбекистон” 2000 йил. 22-бет

биринчи уринга қўйишдир.

Ватанпарварлик ҳақида сўзлар эканмиз, мустақиллик бизга инъом этган ватанпарварликнинг олий рамзлари ҳақида сўзламасдан илож йўқ. Ватанпарварликнинг олий рамзлари халқимиз, ёшларимиз қалбидан мусахкам урин олаётганлиги нихоятда қувончлидир. Ўзбекистон республикасининг Давлат байроги Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Нью-Йоркдаги қароргоҳи олдида 180 тадан ортиқ Мустақил давлатлар байроклари каторида мағрур хилпираб туришини куриш ва хис этиш нақадар катта бахт, инсонни нақадар кучли бир ҳиссиётга чулғаб олади... Президентимиз Ислом Каримов жуда тўғри таъкидлаб утганидек: «Ўзбекистон фуқаролари учун мустақилликнинг муқаддас рамзлари – Давлат Герби, Давлат Байроги, Давлат Мадҳияси азиздир. Улар она ватан - Ўзбекистон республикасига ифтихор ва чексиз ҳурмат туйғусини тарбиялайди»¹.

Давлатимиз мукофотлари «Ўзбекистон қахрамони» олий унвони, орден ва медаллар, фахрий унвонлар ҳам мамлакатимиз фуқароларида ўз Ватанидан ғурурланиш туйғуларини оширишга хизмат қилади.

Ўз миллий валютаимиз сумимиз ҳам ватанпарварлик рамзидир.

Хуллас, Президентимиз Ислом Каримов айтганидек: «Ўзбекистон-муқаддас Ватан, ота-боболаримиз ётган ер, ўзимиз ётадиган ер. Фарзандларимизни шу заминга садокат руҳида тарбиялаш, уларнинг қалбларида шу муқорак заминнинг ҳар қаричига меҳру муҳаббат уйғотиш бугунги куннинг энг устивор фазилатларидан бирига айланаётгани ҳаммамизни қувонтиради»¹.

Ватанпарварлик тушунчаси инсонпарварлик тушунчаси билан уйғундир. Ватанпарварлик учун интилиш, ватанпарварлик учун курашнинг заминида инсонпарварлик ётади.

Инсонпарварлик бу ўзбек халқи миллий руҳиятининг ажралмас фазилатидир. У пурмаъно ва сермазмун тушунчадир. Инсонпарварлик ўзбек халқининг ажралмас ҳислати тарзида кўзга ташланади. Қуръони Карим инсонпарварлик ғоялари асосига қурилган. Муҳаммад алайҳиссалом ҳадислари шу ғояларга бой ҳикматлар мажмуаси саналади. Инсонпарварлик кишиларнинг бир-бирига ҳурматида, қадр-қимматида, меҳр-шафқатида, диёнатда, ўзаро қумаклашувда, ҳамдардликда, бошқалар қайғусига шерик бўлиб, қувончидан ва бахтидан севинишда, халқ бахти ва ютуқларидан фохрланишда қўринади.

Ўзбек халқининг турмуш тарзи, меҳнат фаолияти, ўзаро муносабатлари, ҳамкорлик, ҳамдардлик, вафодорлик, бир-бирига суяниши, яхши қушничилик, болажонлик, ота-онанинг болага, боланинг ота-онага ҳурмати, садокати каби қадриятлари инсонпарварлик ғоялари билан сугорилган. Ўзбек халқи бир умр меҳр-шафқатли бўлган, барчага ёрдам қулини чўзган. Ўзбек халқи ўзининг инсонпарварлигини фашизмга қарши кураш йиллари етим болаларнинг бошини силаб ўз тарбиясига олиб ёркин намоён этди.

¹ С. Отамуродов, С.Хусанов, Ж.Раматов. Маънавият асослари.. Тош, А.Кодирий номидаги “Халқ мероси” нашриёти 2002 йил. 164-бет

¹ С. Отамуродов, С.Хусанов, Ж.Раматов. Маънавият асослари.. Тош, А.Кодирий номидаги “Халқ мероси” нашриёти 2002 йил. 165-бет

Ўзбек халқи доимо умуминсоният дардини куйлаб келган. Ал-Хоразмий, ал-Беруний, Ибн Сино, аз-Замахшарий, Пахлавон Махмуд, Алишер Навоий, Огахий асарларидаги ғоялар - инсонпарварлик руҳи билан ажралиб туради. Хусусан, Навоий ижодида инсонпарварлик алоҳида аҳамият касб этади. Унингча, ватанга, халққа садокат энг аввал унинг тақдири усида гамхурликдан иборатдир. Инсонга нисбатан бепарволик, унинг тақдири ва бахту саодати усидаги гам емаслик шарафли инсон учун тамомила ётдир. Навоийнинг барча-барчани инсонга гамхур бўлишга чакирган, инсонпарварликни куйлаган қўйидаги байти асрлар оша ҳаммамиз учун ибрат янглиг янграб турибди:

*Одами эрсанг, демагил одами,
Оники, йўқ халқ гамидин гами.*

Навоий ижодида бу мавзунинг алоҳида урин эгаллаганлиги тахсинга сазовордир. У нафақат бадий ижодда, балки ўз амалий фаолиятида ҳам юксак инсонпарварликка содиқ қолган мутафаккирдир. У халқ учун, эл-улус учун, бева-бечора, етим-есирлар учун мадрасалар, табобат хоналар, шифо масканлари курдирган. Дошкозонларда овқат пишириб текинга таркатган. Дардманларга бепул табобат куриги уюштириб тиббий ёрдам берган. Бундай инсонпарварлик намунасидан ҳаммамиз хар канча урناк олсак арзийди.

Мустақил Ўзбекистон отлик давлатимизнинг бутун сиёсати инсонпарварлик ғоялари билан сугорилганлиги ва уни амалдаги намунаси эканлиги билан хар биримиз хар канча фахрлансак арзийди. Жумхуриятимиз хокимияти инсон ҳуқуқлари ва демократияга оид масалаларни махсус қонун билан белгилаб қўйибди.

Президентимиз ва Ўзбекистон давлатининг энг улуғвор ва инсонпарварлик ғояларидан бири – ички ва ташки тинчлик сиёсатидир. Инсон тугилган экан, у яшаши керак. Яшаш учун тинчлик зарур. Демак, давлатимизнинг тинчлик сиёсати инсонпарварлик сиёсати мазмуни билан югрлган.

Ўзбекистон давлатининг экологик сиёсати ҳам инсонпарварлик мазмуни билан боғланган. Экология бўзилар экан, инсон саломатлиги ёмонлашади. Инсон носоғлом экан, бу жамиятдаги носоғломликни келтириб чиқаради. Мамлакатимизда «Соғлом авлод учун» дастурининг илгари сурилганлиги инсонпарварликка қаратилган катта ташаббусдир. Мустақил Ўзбекистон ўз халқининг саломатлиги ҳақида кайгурар экан, бунга миллий бойлик сифатида қарайди.

1992 йил 8 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон республикасининг Конститусияси ўзининг инсонпарварлик ғоялари билан ажралиб туради. Бу ҳақда Ислон Каримов шундай ёзади: «Шу кухна замин одамлари кунглида устивор бўлган адолат, ҳақиқат, иймон, мардлик, тантилик, багри кенглик каби улуғ хислатлар бу муборак ҳужжатдан муносиб урин олган»¹. Бу тарихий ҳужжатда инсонпарварлик ўз ифодасини тула топган. Чунончи: «39-модда. Хар ким кариганда, мехнат лаёкатини юқотганда, шунингдек бокувчисидан махрум бўлганда ва қонунда назарда тутилган бошқа холларда ижтимоий таъминот олиш ҳуқуқига эга.

¹ И.А. Каримов. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва таракқиёт йўлидир. Тош, “Ўзбекистон” нашриёти 1992 йил.

Пенсиялар, нафакалар, ижтимоий ёрдам бошқа турларининг микдори расман белгилаб қўйилган тирикчилик учун зарур энг кам микдордан оз бўлиши мумкин эмас». Давлатимизнинг асосий қонуни ўзининг инсонпарварлик кафолати устиворлиги туфайли халқ олдида катта обру-эътиборга эга.

Ўзбекистон республикаси Президенти илгари сурган ислохатларнинг муҳим тамойилидан бири ижтимоий сиёсатга қаратилгани билан ажралиб туради. Бу тўғрида Ислон Каримов шундай ёзади: «Ислохатларимизнинг муҳим тамойилларидан бири - аҳолининг кам таъминланган табакаси, яъни қариялар, ногиронлар, болаларини муҳофаза қилиш, уларни пухта ҳимоялашдир. Ёшларнинг билим олиши, касб-хунар эгаллаши, иш билан таъминланишида ҳар томонлама ёрдам бериш давлатимизнинг мукаддас бурчидир»¹. Бу ерда Президентимиз Ислон Каримовнинг инсонпарварлик фазилати намоён бўлган.

Президентимиз Ислон Каримов томонидан 1997 йилни «Инсон манфатлари», 1998 йилни «Оила», 1999 йилни «Аёллар», 2000 йилни «Соғлом авлод» йили деб белгиланишида ҳам чуқур инсонпарварлик маъноси ётади.

Инсонпарварликнинг кўринишларидан бири бу инсонни улуғлашдир. Инсон табиатнинг гултожи. У ҳар қанча мактовга лойиқ зот саналади. Бу ҳақда Қуръон ва ҳадисларда, мутафаккирлар ижодида ажойиб, ибратли фикрлар айтилган. Биз бу уринда «Шарк Гегели» деган шарафли номга сазовор бўлган файласуф шоир, мутафаккир Мирзо Абдулқодир Бедил сўзларини келтириш билан чекланамиз. Бедил инсонни иркий, миллий, диний эътиқодларидан қатъий назар ҳурмат ва эҳтиромга сазовор зот деб билади ва бу ҳақда шундай дейди: «Ҳар қимқи, ҳазрати инсонни саждага сазовор демаса, у малъундир». Қандай ажойиб фикр! Ушбу фикр ҳар қандай давр учун ҳам адолатли, ардоқли ва олижанобдир.

Мустақил республикаимиз фуқаролари, хусусан ёшлари руҳиятида ватанпарварлик ва инсонпарварлик туйғуларини шакллантириш, уларни ривожлантириш демократик, адолатли ва ҳуқуқий жамиятни барпо этишнинг муҳим кафолати саналади. Шунинг учун ватанпарварлик ва инсонпарварлик туйғуларини шакллантириш бутун тарбиявий ишимизнинг муҳим юналишларидан бири бўлиб қолмоғи лозим. Ўз миллатига садоқатли бўлиш миллатпарварлик билан ҳамоханг тушунчадир. Миллатпарварлик бу ҳар бир инсон учун юксак бурч саналади. Ўз миллатини севмаган инсон ўзини ҳам, Ватанини ҳам сева олмайди. Миллатпарварлик ўз миллатини бошқа миллатлардан устун қўйиш ёки қамситиш қабил (миллатчилик ва шовинизм) жирқанч ҳаракатлардан тубдан фарқ қилувчи туйғудир.

Миллатпарварлик ўз миллатининг бирлигини мусахкамлаш, ўз тили, урф-одатлари, анъаналарини ривожлантириш, кадриятлар ва меросларни кўз қорачигидай асраш, ўз миллатининг келажағи учун хизмат қилувчи ақл-заковат (интеллектни), салоҳиятни (потенсиал) ривожлантириш ва миллий тарбияни амалга ошириш йўлида фидойи бўлишдир.

Миллий ўзлиқни англашнинг муҳим омили бўлган миллатпарварлик туйғусини шакллантиришда яқин утмишда миллатимиз манфаатларини кўзлаб миллатпарварликнинг ёркин намунасини кўрсатган миллатимизнинг содиқ фарзандлари амалга оширган ишларни ташвиқот қилиш катта аҳамиятга эга. Бугун Ф.

¹ С. Отамуродов, С.Хусанов, Ж.Раматов. Маънавият асослари.. Тош, А.Кодирий номидаги “Халқ мероси” нашриёти 2002 йил. 166-бет

Хужаев, А.Икромов, А. Кодирый, У.Носир, А.Фитрат, И.Муминов, Х.Абдуллаев, Ш. рашидов кабиларнинг номлари миллатпарварликни ўзида ёркин мужассам этганлигини ёшларга тушунтиришимиз лозим. Уларнинг ҳар бири Шурулар тузумининг энг мураккаб, энг кийин шароитида миллатимизнинг манфаатини, кадр-қимматини, ор-номусини, тарихини, маданиятини ва маърифатини ҳимоя қилдилар. Миллатимизнинг Мустақиллиги учун жон фидо этдилар. Улардан бирлари миллатимиз шарафини ҳимоя қилибгина қолмай, уни жаҳон узра кўз-кўз қилишда ўзларини аямадилар. Яна бирлари эса она заминда миллатимиз орасидан улкан кадрлар етишиб чиқишига жонбозлик кўрсатди, бошқа бирлари эса, юртимиздан ташиб кетилган хомашёлар ўрнини тулғизиш учун марказдан кўпроқ техника, технология, фан ютуқларини, маблагларини олиб келиш йўлида фаоллик кўрсатди.

Бугун Мустақил Ўзбекистоннинг жаҳонда ўз муносиб ўрнини топиши, миллатимизмининг кадр-қимматини жойига қўйиш она заминда яшаётган барча миллат ва элатлар вакиллари билан барқарор ривожланиш йўлида фаолият кўрсатаётган Ўзбекистон республикаси Президенти Ислом Каримов номи миллатпарварликнинг ёркин ифодаси сифатида халқимиз қалбидан чуқур урин олган.

Шундай қилиб, юқорида маънавий баркамол инсон, унинг моҳияти ва асосий қирраларининг баъзи жиҳатлари усидагина фикр юритдик. Унинг қолган баъзи қирралари навбатдаги савол ва маърузалар баёнида ёритиб борилади.

Инсонпарварлик бу ўзбек халқи миллий руҳиятининг ажралмас ғазилатидир. У пурмаъно ва сермазмун тушунчадир. Инсонпарварлик ўзбек халқининг ажралмас ҳислати тарзида кўзга ташланади. Қуръони Қарим инсонпарварлик ғоялари асосига қурилган. Муҳаммад алайҳиссалом ҳадислари шу ғояларга бой ҳикматлар мажмуаси саналади. Инсонпарварлик кишиларнинг бир-бирига ҳурматида, кадр-қимматида, меҳр-шафқатида, диёнатда, ўзаро кумаклашувда, ҳамдардликда, бошқалар қайғусига шерик бўлиб, қувончидан ва бахтидан севинишда, халқ бахти ва ютуқларидан ғажрланишда кўринади.

Ўзбек халқининг турмуш тарзи, меҳнат фаолияти, ўзаро муносабатлари, ҳамкорлик, ҳамдардлик, вафодорлик, бир-бирига суяниши, яхши қушничилик, болажонлик, ота-онанинг болага, боланинг ота-онага ҳурмати, садокати қаб қадриятлари инсонпарварлик ғоялари билан сугорилган. Ўзбек халқи бир умр меҳр-шафқатли бўлган, барчага ёрдам қулини чўзган. Ўзбек халқи ўзининг инсонпарварлигини фашизмга қарши қураш йиллари етим болаларнинг бошини силаб ўз тарбиясига олиб ёркин намоён этди.

Ўзбек халқи доимо умуминсоният дардини қулаб қелган. Ал-Хоразмий, ал-Беруний, Ибн Сино, аз-Замахшарий, Пахлавон Маҳмуд, Алишер Навоий, Оғахий асарларидаги ғоялар - инсонпарварлик руҳи билан ажралиб туради. Хусусан, Навоий ижодида инсонпарварлик алоҳида аҳамият қасб этади. Унингча, ватанга, халққа садокат энг аввал унинг тақдири усида ғамхурликдан иборатдир. Инсонга нисбатан бепарволик, унинг тақдири ва бахту саодати усидаги ғам емаслик шарафли инсон учун тамомила ётдир. Навоийнинг барча-барчани инсонга ғамхур бўлишга қакирган, инсонпарварликни қулаган қўйидаги байти асрлар оша ҳаммамиз учун ибрат янглиг янграб турибди:

*Одами эрсанг, демагил одами,
Оники, йўқ халқ ғамидин ғами.*

Навоий ижодида бу мавзунинг алоҳида урин эгаллаганлиги тахсинга сазовордир. У нафақат бадиий ижодда, балки ўз амалий фаолиятида ҳам юксак инсонпарварликка содиқ қолган мутафаккирдир. У халқ учун, эл-улус учун, бева-бечора, етим-есирлар учун мадрасалар, табобат хоналар, шифо масканлари курдирган. Дошқозонларда овқат пишириб текинга таркатган. Дардманларга бепул табобат куриги уюштириб тиббий ёрдам берган. Бундай инсонпарварлик намунасидан ҳаммамиз ҳар канча урнак олсак арзийди.

Мустақил Ўзбекистон отлик давлатимизнинг бутун сиёсати инсонпарварлик ғоялари билан сугорилганлиги ва уни амалдаги намунаси эканлиги билан ҳар биримиз ҳар канча фахрлансак арзийди. Жумхуриятимиз ҳокимияти инсон ҳуқуқлари ва демократияга оид масалаларни махсус қонун билан белгилаб қўйибди.

Президентимиз ва Ўзбекистон давлатининг энг улуғвор ва инсонпарварлик ғояларидан бири – ички ва ташқи тинчлик сиёсатидир. Инсон тугилган экан, у яшаши керак. Яшаш учун тинчлик зарур. Демак, давлатимизнинг тинчлик сиёсати инсонпарварлик сиёсати мазмуни билан югрилган.

Ўзбекистон давлатининг экологик сиёсати ҳам инсонпарварлик мазмуни билан боғланган. Экология бўзилар экан, инсон саломатлиги ёмонлашади. Инсон носоғлом экан, бу жамиятдаги носоғломликни келтириб чиқаради. Мамлакатимизда «Соғлом авлод учун» дастурининг илгари сурилганлиги инсонпарварликка қаратилган катта ташаббусдир. Мустақил Ўзбекистон ўз халқининг саломатлиги ҳақида қайгураётган экан, бунга миллий бойлик сифатида қарайди.

1992 йил 8 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон республикасининг Конститусияси ўзининг инсонпарварлик ғоялари билан ажралиб туради. Бу ҳақда Ислом Каримов шундай ёзади: «Шу кўҳна замин одамлари кўнглида устивор бўлган адолат, ҳақиқат, иймон, мардлик, танглик, бағри кенглик каби улуғ хислатлар бу муборақ ҳужжатдан муносиб урин олган»¹. Бу тарихий ҳужжатда инсонпарварлик ўз ифодасини тула топган. Чунинчи: «39-модда. Ҳар ким қариганда, меҳнат лаёқатини юқотганда, шунингдек боқувчисидан маҳрум бўлганда ва қонунда назарда тутилган бошқа ҳолларда ижтимоий таъминот олиш ҳуқуқига эга. Пенсиялар, нафақалар, ижтимоий ёрдам бошқа турларининг миқдори расман белгилаб қўйилган тирикчилик учун зарур энг кам миқдордан оз бўлиши мумкин эмас». Давлатимизнинг асосий қонуни ўзининг инсонпарварлик қафолати устиворлиги туфайли халқ олдида катта обрӯ-эътиборга эга.

Ўзбекистон республикаси Президенти илгари сурган ислохотларнинг муҳим тамойилидан бири ижтимоий сиёсатга қаратилгани билан ажралиб туради. Бу тўғрида Ислом Каримов шундай ёзади: «Ислохотларимизнинг муҳим тамойилларидан бири - аҳолининг кам таъминланган табақаси, яъни қариялар, ногиронлар, болаларини муҳофаза қилиш, уларни пухта ҳимоялашдир. Ёшларнинг билим олиши, касб-ҳунар эгаллаши, иш билан таъминланишида ҳар томонлама ёрдам бериш давлатимизнинг муқаддас бурчидир»². Бу ерда Президентимиз Ислом Каримовнинг инсонпарварлик қазилати намоён бўлган.

¹ С. Отамуродов, С.Хусанов, Ж.Раматов. Маънавият асослари. Тош, А.Кодирий номидаги “Халқ мероси” нашриёти 2002 йил. 167-бет

² Ўша асар .Тош, А.Кодирий номидаги “Халқ мероси” нашриёти 2002 йил.

Президентимиз Ислом Каримов томонидан 1997 йилни «Инсон манфатлари», 1998 йилни «Оила», 1999 йилни «Аёллар», 2000 йилни «Соғлом авлод» йили деб белгиланишида ҳам чуқур инсонпарварлик маъноси ётади.

Инсонпарварликнинг кўринишларидан бири бу инсонни улуғлашдир. Инсон табиатнинг гултожи. У ҳар канча мактовга лойик зот саналади. Бу ҳақда Қуръон ва ҳадисларда, мутафаккирлар ижодида ажойиб, ибратли фикрлар айтилган.

Биз бу уринда «Шарк Гегели» деган шарафли номга сазовор бўлган файласуф шоир, мутафаккир Мирзо Абдулқодир Бедил сўзларини келтириш билан чекланамиз. Бедил инсонни иркий, миллий, диний эътиқодларидан қатъий назар хурмат ва эътиромга сазовор зот деб билади ва бу ҳақда шундай дейди: «Хар кимки, хазрати инсонни саждага сазовор демаса, у малъундир». Кандай ажойиб фикр! Ушбу фикр ҳар кандай давр учун ҳам адолатли, ардокли ва олижанобдир.

Мустақил республикаимиз фуқаролари, хусусан ёшлари рухиятида ватанпарварлик ва инсонпарварлик туйғуларини шакллантириш, уларни ривожлантириш демократик, адолатли ва ҳуқуқий жамиятни барпо этишнинг муҳим кафолати саналади. Шунинг учун ватанпарварлик ва инсонпарварлик туйғуларини шакллантириш бутун тарбиявий ишимизнинг муҳим юналишларидан бири бўлиб қолмоғи лозим.

Учинчи масаланинг баёни. Ўз миллатига садоқатли бўлиш миллатпарварлик билан ҳамоханг тушунчадир. Миллатпарварлик бу ҳар бир инсон учун юксак бурч саналади. Ўз миллатини севмаган инсон ўзини ҳам, Ватанини ҳам сева олмайди. Миллатпарварлик ўз миллатини бошқа миллатлардан устун қўйиш ёки камситиш каби (миллатчилик ва шовинизм) жирканч ҳаракатлардан тубдан фарқ қилувчи туйғудир. Миллатпарварлик ўз миллатининг бирлигини мусахкамлаш, ўз тили, урф-одатлари, анъаналарини ривожлантириш, қадриятлар ва меросларни кўз қорачигидай асраш, ўз миллатининг келажаги учун хизмат қилувчи ақл-заковат (интеллектни), салоҳиятни (потенсиал) ривожлантириш ва миллий тарбияни амалга ошириш йўлида фидойи бўлишдир.

Миллий ўзлиқни англашнинг муҳим омили бўлган миллатпарварлик туйғусини шакллантиришда яқин ўтмишда миллатимиз манфаатларини кўзлаб миллатпарварликнинг ёрқин намунасини кўрсатган миллатимизнинг содиқ фарзандлари амалга оширган ишларни ташвиқот қилиш катта аҳамиятга эга. Бугун Ф. Хужаев, А.Икромов, А. Кодирӣ, У.Носир, А.Фитрат, И.Муминов, Х.Абдуллаев, Ш. Рашидов кабиларнинг номлари миллатпарварликни ўзида ёрқин мужассам этганлигини ёшларга тушунтиришимиз лозим. Уларнинг ҳар бири Шуролар тузумининг энг мураккаб, энг қийин шароитида миллатимизнинг манфаатини, кадр-қимматини, ор-номусини, тарихини, маданиятини ва маърифатини ҳимоя қилдилар. Миллатимизнинг Мустақиллиги учун жон фидо этдилар. Улардан бирлари миллатимиз шарафини ҳимоя қилибгина қолмай, уни жаҳон ўзра кўз-кўз қилишда ўзларини аямадилар. Яна бирлари эса она заминда миллатимиз орасидан улкан кадрлар етишиб чиқишига жонбозлик кўрсатди, бошқа бирлари эса, юртимиздан ташиб кетилган хомашёлар ўрнини тулғизиш учун марказдан кўпроқ техника, технология, фан ютуқларини, маблағларини олиб келиш йўлида фаоллик кўрсатди.

Бугун Мустақил Ўзбекистоннинг жаҳонда ўз муносиб ўрнини топиши, миллатимизнинг кадр-қимматини жойига қўйиш она заминда яшаётган барча миллат ва элатлар вакиллари билан барқарор ривожланиш йўлида фаолият кўрсатаётган Ўзбекистон республикаси Президенти Ислом Каримов номи миллатпарварликнинг ёрқин ифодаси сифатида халқимиз қалбидан чуқур урин олган.

Учинчи масаланинг баёни: Мазкур масала ечими кўп киррали. Қўйилган масалани ҳар ким ўз маънавий дунёси улчами билан улчаб, шунга яраша хатти-ҳаракат қилади. Инсоннинг чин маънодаги инсонлиги - унинг иймони, диёнати, меҳр-оқибати, поклиги ва ҳалоллиги, камтарлиги ва бошқалар билан улчанади. Буни биз умумий тарзда инсонийлик тушунчаси билан ифодалашимиз мумкин. Инсонийлик эса фақат иймонли инсонлардагина бўлади. Биз бу уринда ҳамма кишилар учун умумий тарзда тегишли бўлган масалалар усида баҳоли қудрат фикр юритамиз. Агар биз иймон тушунчасининг моҳиятини тўғри англаб, тушуниб олсак, иймонни изохловчиси бўлган диёнат, меҳр-оқибат, поклик ва ҳалоллик, камтарликнинг ҳам моҳиятини билиб оламиз. Фақат иймонли кишиларгина поклик ва ҳалоллик, диёнат, эзгулик, меҳр-оқибат йўлида бўладилар. Шунинг учун ҳам мазкур масалада иймон тушунчасини, унинг моҳиятини кенг камровли асосда баён қилишни мақсадга мувофиқ деб билдик.

Иймон арабча сўз бўлиб, лугавий маъноси - ишонч демакдир. Шариатда эса жаноб пайгамбаримиз Муҳаммад алайхиссалом Оллоҳ тарафидан келтирган барча хабарларга тил билан иқрор бўлиб, дил билан тасдиқлашга иймон дейилади. Яъни Қуръони Карим ва Ҳадиси Шарифлар орқали Оллоҳ тўғрисида, жаннат, дўзах, киёмат каби ҳақида берилган хабарларга ишонч - иймондир.

Маънавий-ахлоқий фазилат сифатида эса иймон фақат одамзотгагина хос рухий ҳодиса жумласига киради. Инсон, одамзотдан ташқари ҳеч бир махлуқотда иймоннинг ўрни-таги ҳам йўқ. Бинобарин, одамзот жамики бошқа жонзотлардан бирон бир нарсага ишониб, уни муқаддас деб билиши, яъни иймон келтириши билан ажралиб туради. Иймон киши маънавиятининг, ахлоқининг уқ илдизи, пойдевори, негизидир. Иймондан маҳрум кимсанинг акли нечоғли уткир, иродаси накадар чуңг булмасин ва шулар туфайли ўзлигидан канчалик мағрурланмасин, у чинакам инсонлар каторига ҳеч қачон киритилмаган, киритилмайди ҳам. Зеро, иймонсиз одам на Оллоҳдан куркади ва на бандалардан уялади. У ўз нафсининг итоаткор кули бўлиб, ҳар қандай разолат ва паскашликлардан қайтмайди. Оллоҳ ҳаммамизни шундан асрасин. Бунинг учун иймон йўлини тутишимиз лозим.

Иймоннинг моҳияти азалдан олам ва одамзотнинг келиб чиқиши, одамнинг оламдаги ўрни қандай, инсон умрининг маъноси нимада, зоти башар нимага даъват этилган, у нималарга кодиру, нималарга нокодир сингари муаммолар ташкил этиб келади.

Ҳамма динларда иймонга алоҳида эътибор берилади. Иймон барча динларнинг устуни саналади. Чунончи, зардуштийлик иймони уч таянчга: ният-фикрнинг софлигига, сўзнинг собитлигига, амалларнинг инсонийлигига суянади. Иймонли киши угрилиқ ва талончиликдан, ўзгаларнинг мол-мулкига кўз олайтиришдан, бировнинг ҳақиқа хийнат қилишдан, бошқача айтганда, ўзлигига, яъни ўз иймонига хилоф, зид иш қилишдан ўзини тия биладиган комил инсондир. Иймонли одамга юқорида қайд этилган ҳодисаларни килма, гуноҳ бўлади деб тарғиб қилишнинг ҳожати йўқ.

Бундан 1400 йил муқаддам Оллоҳнинг иродаси билан Муҳаммад алайхиссалом фаолиятлари туфайли бунёдга келган ислом таълимотига кура, иймон моҳиятини Қуръони Каримнинг қўйидаги сураси очиб беради: «Аманту биллахи ва малаикатиhi ва кутубиhi ва росулиhi вал явмал охири ва кодари хайриhi ва шарриhi миналлохи таоло вал баъси баъдал мавт ҳаққун. Ашҳаду алла илаха илладлоху ва ашҳаду анна

Муҳаммадан абдуху ва расулух»¹. Мазкур суранинг маъноси эса тахминан шундай: «Чин кунглим ила иймон келтирдим: Оллоҳи таолога ва унинг фаришталарига ва унинг китобларига ва унинг пайгамбарларига ҳам бу дунё йўқ бўлиб охират куни булмогига ва кадарга, яъни яхши ва ёмон ишлар хар кайсиси илоҳи таолодан булмоклигига ва улгандан сунг кабрдан тирилиб ва бўларнинг ҳаммаси ҳақиқат эканига. Дилим бирла гувоҳлик берурман, албатта Оллоҳдан ўзга ҳеч маъбуд йўқдир. Яна гувоҳлик бераман, албатта Муҳаммад Оллоҳи таолонинг бандаси ва барча бандаларига дин ахкомларини ургатмок учун юборган пайгамбаридур».

Хозирги кунда Ер юзида диний иймоннинг бир талай турлари бўлиб, жaxon ахллари аро кенг таралгани турттадир: буддавий иймон, иудаий иймон, исовий иймон, исломий иймон. Бу иймон турлари мазмун жихатдан фарқланса-да, аммо моҳиятан бирдир. У ҳам бўлса, бирон-бир нарса ва ғояни бенихоя шарифу мукаддас, азизу мукаррам билиб, кундалик фаолият ва хулк-атворда ана шу эътикоддан келиб чиқиб, хатти-ҳаракат қилишдан иборатдир. Бинобарин, жамики иймон тури киши амалий фаолият ва хулк-атвори дастури сифатида намоён бўлади.

Диний иймон билан бирга инсон тажрибаси, билими туфайли юзага келган дунёвий иймон ҳам бор.

Дунёвий иймон мазмунини олам ва одам ҳақида сунгги икки ярим минг йил мобайнида кашф этилган илмий-фалсафий билимлар, меҳнат ахлининг туплаган ҳаёт тажрибаси, ижтимоий хотираси, турли-туман удумлар, урф-одатлар, расм-русумлар, анъаналар ва улар замиридаги билимлар ташкил этади. Дунёвий иймоннинг ўзаги одамийликдан иборат бўлиб, унинг таркибига кирадиган унсурлар, кирралар, жихатлар ғоят турли-тумандир. Одамийлик деганда халқимиз узоқ тарихи давомида турли синовлардан утиб сайкал топиб келаётган ва фақатгина ижобий фазилатлар тарзида эъзозланадиган ахлоқий қадриятларни тушунсак бўлади. Одамийлик ғояси халқимизнинг бутун турмуш тарзига, урф-одатлари ҳамда анъаналарига, унинг мислсиз бой огзаки ва ёзма ижодига, мумтоз адабиётимиз ва санъатимизга сингиб кетган бўлиб, хозирча чуқур урганилиб умумлаштирилгани йўқ. «Одам бўлиш осон, одамий бўлиш кийин», «Отанг боласи булма, одам боласи бул», «Ўзингга раво курмагани бошқага раво курма», «Ёмон ўз гамида, яхши - эл гамида» сингари хикматларда аждодларимиз ардоқлаган инсонийлик қадриятларининг бир заррасигина акс этган, холос.

Диний ва дунёвий иймоннинг моҳиятида андак тафовут бўлса ҳам, уларнинг мазмуни ва шаклий тўзилиши бир хил. Чунончи, диний иймонда кўпрок Оллоҳга, дунёвий иймонда эса одамийликка, чин инсонийликка ургу берилади. Уларнинг хар иккови ҳам аслида кишини чинакам, бош харфлар билан ёзилувчи ИНСОН бўлиб тарбия топишига қаратилган.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, мусамлакачилик ва қарамлик, катагонлик йиллари халқимизнинг минг йиллар давомида таркиб топган ҳам диний, ҳам дунёвий-ахлоқий иймонига какшатгич зарба берилди. Олис мозийдан кувват олиб тобора раванк топиб келаётган диний иймон назарий жихатдан коммунистик мафкуранинг ашаддий душмани дея эълон этилиб, амалий жихатдан аёвсиз таъкиб ва тазйик осига

¹ С. Отамуродов, С.Хусанов, Ж.Раматов. Маънавият асослари. Тош, А.Кодирий номидаги “Халқ мероси” нашриёти 2002 йил. 167-бет

олинди, турли йўллар билан тахкирланди, иймонига содиқ бўлган минглаб диндорлар, аввало, рухонийлар жисмонан йўқ қилиб юборилди.

Дунёвий иймон эса машъум синфийлик мезонига солиниб сохталаштирилди, бўзиб талкин этилди. Оқибат шунга олиб келдики, хатто энг якин тугишганлар, яъни ота-она, она-бола, ака-ука, опа-сингиллар, ҳамма-ҳаммаси бир-бирига ашаддий душман қилиб қўйилди. 70 йил мобайнида кишиларимиз ҳам диний, ҳам дунёвий иймонига зид гайриинсоний руҳда тарбияланиб келди. Миллатимиз кишилари орасида ўз иймонига қарши замона зуравонларига ялтоқилик, хушомадгуйлик, чакимчилик, таъмагирлик, порахурлик, гирромлик, хиёнаткорлик, риёкорлик, хуллас тил билан дилнинг, дил билан амалнинг бошқа-бошқалиги, иймонига зид сингари ахлоқий иллатлар болалаб кетди. Диний ва дунёвий иймон майиб-мажрух ҳолатга келтирилди.

Иймон кишилиқ ҳаётида шу кадар ҳал этувчи мавқега эгаки, усиз чин маънодаги дин ҳам, ахлоқ ҳам, инсон ҳам, демакки ҷамият ҳам булмайди.

Юқорида айтганимиздек, дунёвий иймонда кўпроқ инсон ахлоқидаги одамийликка Урғу берилади. Кундалиқ ҳаётда иймон сўзи кенг кулланилади. Бунда кўпроқ дунёвий иймон маъноси кўзда тутилади. Чунончи ҳалқимизда айрим кишиларнинг ўта ахлоқсизлик хатти-ҳаракатига нисбатан «иймонсиз» деган ҳақоратомўз ибора ишлатилади. Бу ҳақорат замирида Оллоҳга ишонч-эътиқоди йўқ, худодан, диндан қайтган, худосиз маъноларидан ташқари виждонсиз, виждонфуруш, ярамас, разил, диёнатсиз каби дунёвий иймон ҳам акс этган. Бу шундай ашаддий диний ва дунёвий ҳақоратки, утмишда шу ҳақоратга асоссиз дучор бўлган ориятли кишилар ҳақорат этувчи кимса усидан қозига шикоят қилишгача борган. Иймони йўқ кишилар эса маҳалла-қуйда, якин кишилари орасида лаънатланган ҳисобланган, ундай кишилар билан муомала қилинмаган, охир-оқибатда орияти дош беролмаса қучиб кетишгача борилган...

Бизнингча, замондошимиз булмиш одамларни, Сиз каби ёшларни иймонли сифатида қўйидагича тавсифлашимиз мумкин: эътиқодли, ўзининг аниқ маслагига эга, такводор, ҷамиятли, ориятли, ор-номусли, шарм-ҳаёли, виждонли, андишали, инсофли, камтарин, ҳалол ва пок, тўғри сўз каби фазилатлар соҳибидир.

Демак, инсонийликнинг муҳим шартлари - диёнатлилик, меҳр-шафқатлилик, поклик ва ҳалолликни иймон тушунчаси ўз ичига олади. Чунки, фақат иймон соҳиби бўлган инсондагина диёнат, меҳр-шафқат, поклик ва ҳалоллик бўлади. Иймонсиз кишилардан уни қутиш мумкин эмас. Ана шу ва бошқа фазилатлар булмагани учун ҳам баъзи одамларга нисбатан иймонсиз сўзини ишлатамиз.

Энди иймонлиликнинг баъзи категорияларини қисқа изоҳлашга утамыз. Уларнинг мазмуни, моҳияти ва амалий аҳамиятини чуқур англаб олмаклик ва ўзимизнинг кундалиқ хатти-ҳаракатимизда амал қилмоклик бизни ҳар дамда юксак инсонийликка, комилликка томон элтади, демакки иймонимиз мусаҳкамлана боради. Иймоннинг боши-такво. Такво-ҳар нотўғри ишга кул уришда-Оллоҳдан қурқиш, ёмон ишлардан сакланиш. Оллоҳдан қурқувчи банда оилада, ҷамиятда ҳалол яшайди, ҳаромга кул урмайди, охиратда ҷавоб беришини уйлаб, бировнинг ҳақиға хиёнат қилмайди, тўғри бўлади, порахурлик қилмайди, қасамхур булмайди, бировни алдамайди, ёлгон гапирмайди, кишиларга, ватанга хиёнат қилмайди ва бошқалар. Илоҳи ҳаммамизга ҳам такводор бўлиш насиб этсин. Бу ўзимизга боғлиқ. Шарм-ҳаё ҳам иймонлилик белгиси саналади. Шарм-бу сўз ҳар бир одамнинг ноҳуя, ёмон хатти-ҳаракатлардан ўзини тия олиш, уялиш ҳисси. Ҳадиси шарифларда айтилишича, одам, энг аввало ўзидан уялиши керак. Ноҳуя, ёмон қилмиши, хатти-ҳаракати учун ўзидан уялган одам

Ўзгага ҳам ножуя хатти-ҳаракатни раво курмайди. Ўзидан уялмаган одамда шарм булмайди. Демак, шарм одам ўз ножуя ҳаракати учун ўз виждони, диёнати олдида жавоб бериш хисси, десак бўлади.

Хаё-бу ўзбекча уят демакдир. Хаёсиз, беҳаё дейилганда, уятсиз иш килганда хижолат чекмайдиган, одоб-ахлоқсиз киши тушунилади. Хаё эркак кишига нисбатан аёлларда табиатан кўпроқ бўлади. Эркак киши бемалол айтадиган баъзи сўзларни, аёллар турли андиша ва уялиш туфайли айта олмайдилар, хаё уларга йўл бермайди. Хаёли бўлиш, бу фақат уятли сўзни айтмасликда эмас. У бундан ҳам кура кенгрок маъно ва мазмунга эга. Шарм-хаёли бўлиш инсонни хайвон сингари тубанлашиб кетишдан саклайди. Ўз ножуя хатти-ҳаракатидан уялиш хисси фақат одамларгагина хос хусусият. Фарзандларимизни шарм-хаёли қилиб тарбиялаш оиладан бошланади. У миллий тарбиянинг муҳим жиҳатини ташкил этади.

Иймонли бўлишнинг белгиларидан бири ор-номус ҳисобланади. Ор қилиш одамнинг ўзига номуносиб ёки эп курмаган ишдан, нарсадан хижолат тортиш, уялиш, уят ва номус қилиш туйғусидир. Ор яна бирор нарсадан ҳазар қилишни ҳам билдиради.

Орият эса ор-номусдан ташкари иззат-нафс, қадр туйғусидир. Одатда ориятли одамлар ўзлари ва оилаларининг, туғишганларининг иззат-нафси, қадри, ҳурматини юксак тутиб, бошқалар томонидан топталиши, ҳақорат қилиниши ва ҳурматсизланишига лоқайдларча қараб турмайди, туролмайди.

Номус-бу иффат, бокиралик маъноларидан ташкари кишининг ўз мавқеини сақлаш, улуғлаш ва ардоқлаш, хижолат тортиш туйғусини, оила ва аждодлар шаънига доғ туширмаслик маъносини ифодалайди. Кўпинча, бирор кишини, унинг оила аъзоларини, аждодларини ноҳақ ҳақоратласалару, у киши бунга бепарво, лоқайдларча турса, ундайларга қарата сенда ор-номус, орият борми ўзи, деб хитоб қилинади. Бизнинг ота-боболаримиз, халқимиз қадимдан ор-номусли, ориятли бўлиб келган, шунинг учун улар ўз юртини, унинг тупроғини, оналари ва фарзандларини бошқа босқинчилар томонидан топталишини ўзлари учун ор деб билганлар. Кўринадики, ор-номус, орият моҳиятида ватанпарварлик, халқпарварлик туйғулари яшириниб ётади.

Иймонли бўлишнинг яна бир белгиси одамнинг диёнатли, виждонли бўлишидир. Диёнат ва виждон бир-бирига яқин тушунча. Диёнат ва виждон одамлардаги инсоф туйғусига ҳамоҳангдир. Диёнат ва виждон кишининг кундалик фаолияти, килмиши, феъл-атвори учун аввало ўзи олдида, қолаверса оила, жамоат, жамият ва ватан олдида маънавий масъулият ҳис этишидир. Виждонли, диёнатли киши ноҳақ, адолатсиз ишлардан ғазабга келади, уларга қаршилиқ билдиради; ўз фаолиятининг яхши томонларидан қаноатланиб хурсанд бўлса, ёмон томонларидан норози бўлиб, руҳан эзилади, виждон азобига учрайди. Ўзини билган одамга виждон азобидан огирроқ жазо йўқ. Шунинг учун халқимизда виждон азоби гур азоби деган мақол бор. Бу мақолнинг тагида чуқур маъно ётади.

Меҳр-шафқатлилик ҳам иймоннинг белгиларидан биридир. Юқоридагилар каби меҳр-шафқат ҳам халқимизга хос хусусият саналади. Меҳр-шафқат одатда етим-есир, қаровсиз қолган қариялар, гарибларга, ногиронларга нисбатан моддий ва маънавий ёрдам кўрсатиш туйғуси, десак бўлади. Бизнинг Мустақил республикамиз раҳбарияти ота-боболаримиз удумини давом эттириб, бозор муносабатларига утиш шароитида ота-онасиз, қаровсиз қолган болалар ва ҳеч кими йўқ қариялар, шунингдек ногиронларга нисбатан юксак меҳр-шафқатлилик намунасини кўрсатаётир.

Ўзбекистон мустақилликка эришган шу кунларда одамларда, айниқса ёш авлодда поклик ва ҳалоллик одобини мустақиллик руҳида шакллантириш вазифаси турибди.

Инсоннинг инсонлиги унинг поклиги ва ҳалоллиги билан улчанади. Шунинг учун ота-боболаримиз ҳамиша пок ва ҳалол бўлишга даъват этиб келишган, ҳалол билан харомни фарқлаш тўғрисида насихат қилишган. Бу мусулмон одами, хусусан ўзбек халқи ахлоқ-одоб қонуниятининг асосини, бошқача айтганда иймоннинг негизини ташкил этади. Поклик ва ҳалоллик эса иймоннинг асосий белгиларидан биридир. Поклик ва ҳалолликсиз иймонли бўлиш мумкин эмас. Иймонли бўлишнинг ўзи эса инсоннинг поклиги ва ҳалоллигига югрилгандир. Пок ва ҳалол булмаган одамдан эзгулик чикмайди, унда меҳру-шафқат, орият, номус, шарм ва ҳаё булмайди. Кўринадики, иймоннинг барча белгилари асосида поклик ва ҳалоллик ётар экан. Мана шунинг учун ҳам бизнинг ота-боболаримиз поклик ва ҳалолликка алоҳида эътибор берганлар.

Ҳалол бу инсонлар учун рухсат қилинган яхши, ижобий ишлар, хатти-ҳаракатлар мажмуасидир, меҳнат эвазига топилган нарсалар, шунингдек пок ва тоза озиқ-овқатлар сирасидир. Ҳалолликнинг янада кенгрок маънодаги жихатлари бу турмушдаги ҳалоллик, ўзаро муомала-муносабатдаги ҳалоллик, жамоа орасидаги ҳалоллик, савдо-сотикдаги ҳалоллик, дўстлар уртасидаги ҳалоллик ва шу кабилардир. Юраги, қалби пок ва тоза, ҳалол йўлдан юрган инсонлар ҳамиша хотиржам бўлади, кунгли равшан, доимо сихат-саломат юради. Хоразмлик комусий олим, буюк аллома Махмуд аз-Замахшарий бу ҳақда шундай деб насихат қилади: «Ҳалол ва покиза киши доимо хотиржаму тинчликдадир, бировга хиёнат у ёмонлик қиладиган киши эса ҳалокатга гирифтордир».

Ҳаёт, асосан оиладан бошланади. Ўзбек халқида «қуш уясида кўрганини қилади», деган нақл бор. Демак, ота-она пок ва ҳалол бўлса, фарзанди ҳам шу руҳда камол топади. Фарзанддаги яхши феъл ва амаллар ҳалол лукмадандир.

Хулоса шуки, поклик ва ҳалоллик иймонли бўлишнинг асосий шартидир. Инсондаги яхши ёки ёмон иллатлар унинг иймонига, яъни поклиги ва ҳалоллигига боғлиқ. Инсон иймонининг поклигига доимо шайтон раҳна солиб, уни йўлдан адаштирмакчи, ношаръий йўللарга солмакчи, ҳалоллик, поклик йўлидан урмакчи бўлиб қалбида гулгула уйғотишга ҳаракат қилади. Шунинг учун эса сақлашимиз керакки, поклик ва ҳалоллик ёнида доимо уни шу йўлдан оздирмакчи бўлган шайтоний васваса ҳамроҳ бўлиб юради. Озгина иймон йўлидан тойилишга мойиллик бўлса, уша ерда дарров шайтоний хиссиёт бош кутаради ва охир оқибат инсон қалбини забт этишга интилади. Шунинг учун доимо иймон, поклик ва ҳалоллик йўлида хушёр туришимиз керак. Бу, айниқса бозор муносабатларига утиш даврида ниҳоятда зарур.

Юқорида иймонли одамнинг асосий белгилари усида фикр юритдик. Уларнинг ҳар бирини инсон учун бир безак, деб билмак керак. Шу уринда инсон учун ниҳоятда зарур бўлган бошқа бир безак усида тухтаб ўтмасликнинг иложи йўқ. Бусиз инсон баркамол бўла олмайди. У ҳам бўлса камтарлик белгисидир. Камтарлик одамни безайди, обрусини оширади, дўстларини кўпайтиради.

Камтарлик-инсон ички маънавий дунёсининг намоён бўлишидир. Агар инсоннинг конида, қалбида юмшоқлик, саховат, одоб-андиша, шарм-ҳаё, ор-номус, орият булмаса, минг ҳаракат қилмасин, барибир, одамлар кўзига камтар бўлиб кўрина олмайди.

Ўзбек халқи урф-одатида, миллий қадриятларимизда такаббурлик килувчилар, фирибгарлар, мактанчоклар, манманлар кескин кораланади. Камтарга камол, манманга завол, деган уғитлар беҳикмат эмас.

Тарихчи Хондамир «Мукомирул-ахлоқ» китобида: «Бошингга такаббурлик хавосини келтирма. Чунки такаббурлик билан ҳеч ким бирор жойга етган эмас. Гўзаллар зулфи каби шикасликни (камтарликни) одат қил, бу билан ҳар нафасда минглаб кунгилни овлайсан», - деб кўрсатган эди.

Хуллас, ҳар биримизни иймон, поклик ва ҳалоллик, ор-номус, шарм ва ҳаё, камтарлик, қўйингки инсонни безовчи гўзал хулқ-одоб, ахлоқ тарқ этмасин.

7-МАВЗУ: ШАХС МАЪНАВИЯТИ БЕЛГИЛАРИ.

Режа:

1. Иймон тушунчаси. Иймонли шахс маънавий киёфаси тушунчаси моҳияти
2. Диёнат ва эътиқод тушунчаси уларнинг шахс кундалиқ амалий ҳаётидаги ўрни ва аҳамияти.
3. Миллий уз узини англаш тушунчаси ва унинг моҳияти
4. Демократия ва ҳуқуқий саводхонлик. Фуқаролик бурчига садокат шахс маънавий баркамоллиги мезони.

Таянч сўз ва тушунчалар:

Ўз-ўзини англаш, миллий ўзликни англаш, миллатлараро тотувлик, демократия, ҳуқуқий маданият, ҳуқуқий саводхонлик, демократиянинг сиёсий, ҳуқуқий, маънавий жиҳатлари, «Шарқона демократия», «Гарбона демократия», ҳуқуқий демократик давлат, демократик жамият, демократия–эркинлик, тенглик, меҳнат, адолат.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият енгилмас куч. Т., Маънавият, 2008 й.
2. Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ислохотларни чуқурлаштиришнинг муҳим вазифалари. Т., Ўзбекистон, 1996 й.
3. Каримов И.А. Конситусия кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. Халқ сўзи, 8 декабр 1999 й.
4. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Тошкент: Ўзбекистон, 2000 й.
5. Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. Тошкент: Ўзбекистон, 2000 й.
6. Абдурахмонов Ф. Мустақиллик ва миллий манфаатлар. Т., Фан, 1994 й.
7. Хужамуродов И. Маънавий қадриятлар ва миллий ўзликни англаш. Т., 1991 й.
8. Ўзбекистон сиёсий ва ҳуқуқий ислохотлар сари. Т., Университет, 1996й.
9. Иброҳимов А., Султонов Х., Жураев Н. Ватан туйғуси. Т., Ўзбекистон, 1996 й.
10. Янги Ўзбекистоннинг 7 зафарли йили. Т., Шарқ, 1999 й.
11. Отамуротов С. Миллий ўзликни англаш, миллий ғурур, Мустақиллик: изохли илмий-оммабоп лугат. Т., 1998 й.
12. Б.Очилова. Миллий-маънавий юксалишда мерос, қадриятлар ва ворисийлик. Тошкент, “Истиқлол” 2009.

Назорат саволлари

1. Имонли инсоннинг фазилатлари нимадан иборат?

2. Диний ва дунёвий имонни қандай тушунасиш?
3. Диёнат ва эътиқод тушунчасини изоҳланг?
4. Миллий ўзликни англашнинг моҳияти нимада?
5. Ҳуқуқий маданият ва ҳуқуқий саводхонлик жамиятимизга нима учун зарур?
6. Мустақил Ўзбекистонда демократик жараёнларнинг қарор топиши учун қандай жараён бормоқда?

Биринчи масаланинг баёни: Маънавиятимизга дахлдор бўлган иймон ва эътиқод, диёнат, ишонч каби тушунчалар кундалик турмушимизда кўплаб учраб туради. Истиқлол туфайли бу тушунчалар янада чуқурроқ маъно касб этиб, кенг халқ оммасининг маънавий дунёсини акс эттиришда алоҳида аҳамиятга эга булди. Иймон сўзи маъмурий-буйруқбозлик ва мафкуравий зўравонлик шароитида фақат диний тушунча сифатида ишлатилиб келинганлиги маълум. Очигини айтганда, оммавий атеизм қарор топди деб юритилган ўша даврларда кишиларни иймонсизлик дардига мубтало қилишга алоҳида эътибор берилган эди. Натижада, иймоннинг диний мазмуни ҳам, дунёвий маъноси ҳам унутилди.

Иймон арабча сўздан олинган бўлиб, ишонч деган маънони билдиради. Иймон одамнинг инсонийлиги, юксак эътиқоди. Иймонли одам эътиқодли, ўзининг аниқ маслагига эга бўлган, ҳамиятлилик, ориятлилик, шарм-ҳаёлик, виждонлилик ва инсофлилик фазилатлар соҳибидир. Иймон тушунчасини диний ва дунёвий мазмуни бор. Ислом динида иймон ҳақида гап борганда қуйидаги шартлар тилга олинади: “Биринчидан, Оллоҳга, оҳиратга, фаришталар, муқаддас китобларнинг илоҳийлигига, пайғамбарнинг ҳақлигига ишониш, иккинчидан, саҳий ва мурувватли бўлиш, учинчидан, номозни тўла ўқиш, тўртинчидан, закот бериш; бешинчидан, аҳду-паймонга, сўзига содиқ қолиш, олтинчидан, сабр-тоқатли бўлиш, бардошли бўлиш. Ана шундай талаб ва шартларни адо этган кишини иймонли деб аташади.”¹

Олимларимизнинг ёзишларича, иймон уч нарсанинг бир бутунлигидан ҳосил бўлади. Булар, эътиқод, иқрор ва амал. Эътиқод ич-ичидан чуқур ишониш, иқрор-сузда буни тан олиш; амал-яхши ишлар билан олдинги икки ҳолатни исботлаш демакдир. Ислом динида иймон тушунчаси амалиёт билан бевосита боғлаб тушунтирилади. Бинобарин, ҳадисларда “Иймон билан амал бир-бирига жуда яқиндир, улар бир-бирисиз дуруст эмас”¹ –деб ёзилган. Иймоннинг дунёвий-илмий маъноси юксак инсоний ахлоқий қоидаларни ўз ичига олади, Ватанни севиш, бир сўз билан айтганда, инсонийлик қоидаларини ифода этиш.

Иймон индивид онгига ҳос бўлиб қолмасдан, у давр руҳи, ижтимоий онг ва ижтимоий психология шаклида ҳам мавжуд бўлади. Якка одамнинг онги ва фаолияти бутун бир жамият ва миллатга ҳос бўлган жиҳатларини ўзида ифода қилади. Иймон эътиқоднинг олий шаклидир, эътиқод шахс томонидан уни ихтиёрий, эркин танлаб олиб қабул қилингандагина чинаккам иймон даражасига кўтарилади.

Иймон инсонлардаги, жамиятдаги энг эзгу ниятларни амалга оширишда, адолат ва ҳаққониятнинг тантанасига ишонишдир, жамиятда одамлар орасида энг олийжаноб

¹ И.А. Каримов. Иймон ва инсон. – Тошкент, “Ўзбекистон” 1991-йил, 38-бет

¹ Э.Умаов, М.Абдуллаев “Маънавият асослари” Тош. “Чўлпон” 2006 й. 83-бет

муносабатларнинг қарор топишига, инсоннинг кадр-қиммати, ота-она, оила, Ватаннинг муқаддаслигига мустаҳкам ишонч ва эътиқоддир. “Иймон киши онги, руҳи ва онгига сингиб кетган, жон- “Она сути билан кирган” ахлоқий тушунчалар, идеаллар, ахлоқ-одоб қоидалари йиғиндисидир. Иймон-эътиқод инсоннинг маънавий қудрати, турли ҳаёт қийинчиликларига дуч келганда ҳам ўз инсонлигини сақлаб қолишга, қийинчиликларни енгишга куч бахшида этади, руҳий тушкунликдан сақлайди. Шу маънода иймон-эътиқод инсоннинг энг юксак қадриятидир”.²

Иймоннинг ўзига хос хусусияти шундаки, у фидоийликни, мақсадни амалга ошириш йўлида фаолликни тақозо этади. Бинобарин, инсон ўзи ишонган нарсанинг дилда мустаҳкамланиб қолиши билан чекланмаслиги, аксинча, унинг руёбга чиқиши учун кескин курашга бел боғлаши талаб қилинади. Иймон инсон онги ва ҳис-туйғусига ғоя эканлигининг боиси ҳам ана шунда. Шунинг учун у қудратли ва ҳаракатлантирувчи маънавий куч ҳисобланади. Бинобарин, ҳар қандай ғоя инсон иймони, унинг маслагига айлангандагина фаоллик касб этади. Маслак муайян гуруҳ, шахс ва касб эгаларининг бир хилдаги ақидаси, ўзгармас қонун-қоидаларидир. Ўз ақидаларидан тезда ва шароит тақозоси билан воз кечадиган инсонни маслаксиз дейилади. Унинг хусусияти шундаки, у ўз аҳдида мустаҳкам тура олмайди. Маслаги мустаҳкам одамларни халқимиз иймонли-эътиқодли дейди. Буюк Алишер Навоий айтганидек, вафосизда ҳаё, ҳаёсизда вафо бўлмайди. Бу икки нарсаси бўлмаса иймон бўлмайди.

Инсоният тарихида ғоя учун бутун умрини сарф этган юз минглаб фидоий кишилар тўғрисида фикр юритиш мумкин. Масалан, қадимги Грецияда Буюк Рим ғояси машҳур бўлган. Император, файласуф Марк Аврелий умрининг тўртдан уч қисмини Буюк Рим учун фидо этган тарихий шахслардан биридир. У ўғлининг: “Буюк Рим нима ўзи?”, -деган саволига: “У буюк ғоя”, -деб жавоб берганлиги бежиз эмас. Хулоса шуки, кишилар ҳаётини мазмунини, бутун умрининг маъносини, бирор бир ғояга ёки илмий, ёхуд диний таълимотга булган юксак ишонч, яъни имон белгилаб беради. “Имон шундай муқаддас маънавий туйғулар мажмуасики, унинг макони инсон қалбидир. Инсоннинг қалб кўзи қанчалик тийрак бўлса, у дунё гузалликларидан шунча кўп баҳра олган. Раҳмонга қўнгил қўйган, шайтонни лаънатлаган, эзгуликни улуғлаган, ёвузликни қоралаган, адолатни олқишлаган, разолатни қарғишлаган, ҳалолликка интилган сон имонлидир”.¹

Иккинчи масаланинг баёни: Диёнат тушунчаси ҳам иймон тушунчасига яқин туради. Диёнат-инсоннинг ўз сўзида, қарашларида, аҳду паймонида мустаҳкам туришини англатади. Бу жиҳатдан у маслак тушунчасига жуда ҳам яқиндир. Лабзида мустаҳкам турадиган одам ҳам диёнатли булади. Ахлоқ-одобга оид ҳадис намуналарида ёзилишича, диёнат инсон яхши амалларининг ўзига ҳос меъзони сифатида намоён бўлади. Диёнат ва виждон одамлардаги инсоф туйғусига ҳамоҳангдир. Диёнат ва виждон кишининг кундалик фаоляти, қилмиши, феъл атвори учун аввало ўзи олдида, қолаверса, оила, жамоат, жамият ва ватан олдида маънавий маъсулят ҳис этишдир. Виждонли, диёнатли киши ноҳақ, адолатсиз ишлардан ғазабга

² 2 Б.Очилова, Миллий-маънавий юксалишда мерос, қадриятлар ва ворисийлик. Тош. “Истиқлол” 2009 й. 41-бет

¹ Ў.Тоштемиров, Ҳ. Сапохонов, Р.Холматов, Л. Зоҳидов. Ахлоқий қадриятлар.-Қўқон, 1993 йил, 18-19 бетлар.

келади, уларга қаршилиқ билдиради, ўз фаолиятининг яхши томонларидан қаноатланиб хурсанд бўлса, ёмон томонларидан норози бўлиб, руҳан эзилади, виждон азобига учрайди. Иймон эътиқод, диёнат инсон маънавий фазилатларининг муҳим қирраларидан бўлиб, ўзида комил инсонийликни ифода этади. Ҳозирги бозор муносабатларига ўтиш шароитида диёнат, поклик, ҳалоллик каби ҳислатлар вояга етаётган шахснинг ахлоқий фазилатлари ва камолотининг мезонидир. Президентимиз И.А. Каримовнинг асарларида юксак инсоний фазилатлар сирасига кирувчи ҳалоллик, поклик сингари ахлоқий тамоилларни юксалтириш алоҳида таъкидланмоқда. Бу тамоиллар биринчи галда мансабдор шахслар фаолиятида бош омил бўлиши керак.

“Имон киши учун ҳаётда туғри йўл топишнинг муҳим омили ҳисобланади. Имонга асосланган руҳий ҳолатларнинг мазмуни, аҳамияти шахс маънавий камолот даражаси билан белгиланади. Муҳими шундаки, имон эътиқод асосида барқарорлашиб боргач кишида унга юракдан ихлос қўйиш, аждодларимиз меъросига, диний ахлоқий кадриятларига ихлосмандлик ҳам шакллана боради”¹. Имон-инсон ўсиб-улғайган муҳитнинг, ҳаёт тарзининг, оиланинг, қолаверса, унга, йўналтирилган тарбиянинг махсулидир.

Ҳамманинг қалбида имон уруғи бор. Бу уруғни қандай парваришлаш эътиқодимиз мустақамлигига, маънавиятимиз даражасига боғлиқ. Имонли бўлиш ҳар қандай шароитда мерос ва кадриятларга янги давр тақозо этган маънавий кадриятларга таяна билишдир. Бу эса анча мураккаб жараёндир. Абу Ҳамид Муҳаммад Ғаззолийнинг кўрсатишича, имон “пайғамбарлар келтирган ҳукмларни тил билан айтиб, дил билан тасдиқлаб, аъзолари ила амал қилмоқликдан иборат.

Аммо имон билан жаннатга эришгунча банда рўпарасида қанчадан-қанча баланд, машаққатли давлонлар бор. Ушбу давлонлардан ошиб ўтмай жаннатга тушмоқ душвор, ўша давлонларнинг энг аввали ва энг хатарлиси “Имон тоғи”дир. Чунончи, ҳар банда умри поёнига, имонни шайтон дастидан саломат етказа олурму ё йўқ, ҳамма гап ана шунда. Имон давлатидан маҳрум бўлган кимсалар нақадар эзгу амаллар қилмасунлар, уларнинг сўнги ўрни дўзахдир.

Ҳозирги жамиятимздаги кадрларни уч тоифага бўлиш мумкин. Биринчи тоифа-имонсиз, виждонсиз шахслар, фурсатдан фойдаланиб, ўз манфаатини кўзлайдиган кимсалар. Иккинчи тоифа иродасиз, мўрт бўшанг одамлар қиради. Учинчи тоифага-юрагида ўти бор, серғайрат одамлар, ёшлар, ватанпарварлар қиради, дейди юртбошимиз. Инсоннинг маънавий қиёфасини тавсифлайдиган фазилатларидан бир-мехр шавқатлилик ҳисобланади. Мехр тушунчаси кенг маънода бўлиб, у шахснинг ота-онасига, Ватанига, фарзандларига, ижтимоий ходисаларга, бир сўз билан айтганда, инсонни улуғловчи барча нарса ходисаларга нисбатан мухаббати ва саховатининг ифодасидир. Мехр шавқат кишиларнинг бир-бирига бўлган ҳурмати, мухаббати, ўзаро ёрдами, ҳамдардлигини ифодалайди. Одамлар ўзаро муносабатларидан, моддий ва маънавий ишлаб чиқариш жараёнидан ўзига ўхшаш минглаб инсонлар билан учрашади, кўзи-кўзига тушади, самимияти номоён бўлади, ўзаро фикр алмашади, завқини улашади, ўроқлашади. Мана шундай жараёнда эса улар ўртасида мехр оқибат деган бир маънавий муҳит юзага келади. Ҳалқимизнинг мехр шавқати истиқлол туфайли янгича маъно касб этди. Ўзбекистон ҳукуматининг сиёсати Президентининг

¹ Б.Очилова, Миллий-маънавий юксалишда мерос, кадриятлар ва ворисийлик. Тош. “Истиқлол” 2009 й.

серқирра фаолияти ўз халқига, фуқароларига меҳр-шавқат кўрсатишининг намунасидан иборат. Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохатларнинг мазмуни ва моҳияти ҳам меҳр-шавқат руҳи билан суғорилган. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида қайд этилганидек, Республикамизда яшаётган ҳар бир фуқаро-миллати, эътиқоди, касби-коридан қатий назар-ўз шахсий фазилатларини намоёт эта олиш, ўз ҳаётини муносиб равишда қура олиш маънавий жихатдан ривожланиш имкониятлари ва шарт-шароитларига ҳуқуқий кафолатланган тарзда эгадир. Бу ғамхурлик, меҳр-шавқат ижтимоий ҳимояга муҳтож кўп болали ва кам таминланадиган оилаларни, ишсизларни, даромади чекланган шахсларни, ўқувчи ёшларни бутун чоралар билан қўллаб-қувватлашга қаратилган. Бу ишларни амалга оширишда нафақат давлат, балки нодавлат ташкилотлари, меҳнат жамоалари, хайрия жамғармалари жонбозлик килмоқда.

Президентимиз И.А.Каримов ёзадики, “Эл-юртимизнинг, шу юртда яшаётган, ҳар қайси инсоннинг эсон омонлиги бизнинг энг катта ютуғимиз ва бойлигимиздир. Бу бойликни кўз қорачиғидек асраб-авайлаш, қадрига етиш-барчамизнинг муқаддас инсоний бурчимиздир”¹.

Республикамизда тиббий ва ижтимоий хизмати кўрсатишнинг ривожланган тизими мавжуддирки, у инсонларга меҳр-шавқат кўрсатишда амалий ишларни олиб бормоқда. “Республикамизда 1,3 мингдан ортиқ касалхона 3 мингдан зиёд врачлик амбулатория-поликлиника муассасаси ишлаб турибди. Барча соҳалар бўйича 76 мингдан ортиқ мутахассис-шифокорлар малакали тиббий ёрдам кўрсатмоқда. Бир шифокорга ўрта ҳисобда 298 киши тўғри келади. Бу жаҳонда энг юқори кўрсаткичдир”².

Хадисларда таъкидлашича, меҳр-шавқатли кишилар энг яхши инсонлардир. Халол йўл билан тўпланган бойликларидан эҳсон қилувчи, ифбатли, мискин ва бечораларга раҳми-шавқат қиладиган одамларга кўп яхшилик бўлур. Инсоннинг энг улуғ фазилатлари орасида поклик ва халоллик ҳам алоҳида ўрин эгаллайди. Ҳар қандай диёнатли, зиёли инсон маънавий жихатдан юқоридаги барча фазилатлари эгаси бўлишга интилиб яшайди.

Учинчи масаланинг баёни: Ўзини ўзи чуқур англаб етган, кўзи очилган, акли расо, ғоявий-сиёсий жихатдан уйғонган ва жипслашган халқ ва миллатни, утмишда бўлганидек, мусамлакачилик кишанларида ушлаб туриш, тили, маданияти, қадриятларини оёқ ости қилиш, бойликларини талаб кетиш, ҳуқуқларини паймол этиш, давлат Мустақиллигидан жудо қилиш асло мумкин эмас.

Ўз-ўзини англаш бу халқнинг, миллатнинг утмиш тарихий тараққиёт йўлини, ота-боболари, насл-насаби, авлоду-аждодларининг ким бўлганлиги ва уларнинг жаҳон илм-фани ва маданияти тараққиётига қушган буюк ҳиссаларини билиб олишдир.

Миллий ўзликни англаш - миллат яшаётган Ватаннинг порлоқ исикболини таъминлаш учун қандай имкониятлар ва қулайликларга эга эканлигини чуқур англаб етиш, улар билан чексиз фахрланиш, мавжуд имкониятларни юзага чиқариш, реал воқеликка айлантириш учун ўзини сафарбар этиш, барча имкониятлари, қуч гайратини ишга солиш демакдир. Миллат мавжуд бўлиши учун тил, ҳудуд ва маънавият асосий

¹ “Мулоқот”, 1998 йил 4-сон 10-бет

² И.А.Каримов “Ўзбекистон XXI-аср бусағасида”. Тош. “Ўзбекистон” 1997 й. 267-бет

шарт бўлгани каби миллий ўзликни англаш ҳам асосий зарурий шарт ҳисобланади. Ўзликни англаш ўз моҳиятига кура миллат ва элатлар учун хос бўлган маънавият хусусиятларини ифода этиб, ўз функциясига кура миллий манфаатларни ҳимоя қилади.

Шундай қилиб, ҳар бир миллат ва элатнинг ўзини реал мавжуд субъект, муайян моддий ва маънавий бойликларини ифодаловчи этник бирлик, тил, урф-одатлар, анъаналар, қадриятларга мансублигини, манфаатлар ва эҳтиёжлар умумийлигини тушуниб етишга миллий ўзликни англаш, -деб аталади. Миллий ўзликни англаш миллат бирлигининг мусахкамлигини, миллат манфаатларининг, шахс, маҳаллийчилик манфаатларидан устун туришини англаш даражаси билан боғлиқдир.

Миллий ўзликни англаш реал ҳаётда миллат шаъни, кадр-қиммати, обру-эътибори поймол этилганда ёки миллатнинг манфатларига нисбатан иккинчи бир томондан зуравонлик ҳаракатлари бошланиб кетган ҳолатларда янада кучли ва яққол намоён бўлади. Бундай ҳолатда, миллатнинг барча вакиллари қайси лавозимда хизмат қилиши, қайси даражада бой ёки камбағал бўлишидан қатъий назар ўзаро бирлашиб кетадилар ва миллатнинг манфаатларини ҳимоя қиладилар.

Миллий ўзликни англаш миллатнинг тил, урф-одатлар, анъаналар, қадриятлар, ҳудуд ягоналиги, маънавиятдаги ўзига хослигидан иборат белгилари каби миллатнинг Мустақил белгиси ҳисобланади. Миллий ўзликни англаш миллатнинг Мустақил белгиси эканлиги-миллий манфаатлар, эҳтиёжлар умумийлигини ҳимоя қилиш ва миллий тараққиётга эришиш ва унинг жаҳон тараққиётидаги ўрнини мусахкамлаш заруриятини англаш билан белгиланади.

Миллий ўзликни англаш омилининг қудрати кўйидаги шароитларда кўпрок намоён бўлади:

Биринчидан, агар миллий ўзликни англаш ривожланган бўлса, юқорида қайд этганимиздек, миллатнинг манфаатларига, айниқса шаъни, кадр қиммати, обру-эътибори, ғурури поймол этилишига қаратилган ҳаракатлар юзага келган шароитларда, миллатнинг барча вакиллари бирлашиб кетадилар, ҳатто миллатнинг ичида ўзаро муҳолафатда бўлган томонлар ҳам миллатнинг шаъни, ғурури, обру-эътиборини ҳимоя қилиш манфаати йўлида бирлашадилар.

Иккинчидан, миллий ўзликни англаш рухий, ҳис-ҳаяжон, эҳтирос омилидир. Мазкур ҳолат ташқаридан қараганда сезилмайди. Уни миллатнинг ҳатти-ҳаракатларида, интилишларида ва мақсадларини амалга оширишларидаги салоҳияти орқали билиб олиш мумкин бўлади. Рухий ҳис-ҳаяжон ва эҳтиросларнинг «портлаши» миллатнинг характери, хусусиятлари, миллий ғояларни яратувчи, унинг тараққиётида олдинги сафда турувчи зиёлиларнинг салоҳиятига боғлиқ.

Учинчидан, миллий ўзликни англаш омили фақат миллий манфаатларни ҳимоя қилиш билан чекланмайди, балки миллий тараққиёт жараёнида, унинг олдида юзага келадиган ички муаммоларни ҳал қилиш ҳамда миллатни бирлаштирувчи ва ҳаракатга келтирувчи вазифани ҳам бажаради. Бу муаммолар мамлакатда иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, маданий-маърифий соҳаларда содир бўлиши мумкин.

Туртинчидан, миллий ўзликни англаш миллатнинг муҳим белгиси сифатида, фақат унинг манфаатларини ифодалаб ёки ҳимоя қилиш билан чекланмайди, балки шулар билан бирга унинг абадийлигини таъминлаб турувчи мусахкам кургон ҳамдир.

Сиёсий маънавияти, миллий онги ривожланган, миллий жихатдан ўзини ўзи англаб етган халқ, миллат мустақилликнинг буюк кучига айланади. Миллатнинг, халқнинг куч қудрати унинг сони билан улчанмайди, балки сиёсий етуклиги, миллий онгнинг усганлиги, миллий ғурури, миллий ҳиссиёти, миллий туйғунинг қай

даражадалиги, ўз-ўзини англаб етганлиги, миллий уюшганлиги билан белгиланади. Бунга яна Болтикбуйи республикалари ва бошқаларни мисол қилиб кўрсатса бўлади. Шундай қилиб, миллий ўзликни англаш миллатнинг энг муҳим белгиси, унинг ривожланиши ва келажагини таъминловчи омили ҳисобланади. Мустақилликни кулга киритиш ўзбек халқи ҳаётида миллий ўзликни англаш йўлидаги буюк инқилоб ҳисобланади. Чунки чоризм томонидан бу улканинг босиб олиниши оқибатида Туркистон халқларининг маънавияти, маърифатига етказилган катта зарарлар ва россияда амалга оширилган Октябрь тунтаришидан кейин урнатилган Шуrolар ҳукумати томонидан давом эттирилган зуравонлик сиёсати халқимизнинг ғурурини поймол этишга, унинг жаҳон сивилизасиясида тутган ўрнига салбий таъсир кўрсатган эди. Шуrolар даврида ўзбек миллати номи фақат собиқ СССР ҳужжатларида қайд этилсада, у халқаро ҳаётда Мустақил субъект сифатида тан олинмай келинган эди.

Мустақиллик учун кураш, гарчанд чоризмнинг мусамлакачилик сиёсати давридан бошланган бўлса ҳам, у Шуrolар тузуми даврида янада кескин тус олди. Аммо ўзбек халқининг кўзга кўринган миллатпарвар фарзандларининг изчиллик билан босқичма-босқич кириб юборилиши миллий ўзликни англаш жараёнининг оммавий равишда йўқсалиш имконини бермаган эди. 80- йилларга келиб СССР иқтисодиётидаги инкироз, унинг сиёсатда халқаро жандармга айланишга интилиши ва маънавият ва маърифатдаги кашшоклашуви бу тузумнинг миллатларни тараққий эттиришга ноқобиллигини яна бир бор тасдиқлаган эди. Бу жараён собиқ СССР таркибига кирган миллатларнинг мустақилликка интилишини, ўзликни англашнинг зимдан усиб боришини тезлаштириб юборди. 80-йилларнинг охири 90-йилларнинг бошларида миллатлараро муносабатларда турли низолар ҳамда фожиаларнинг келиб чиқиши миллий ўзликни англашнинг яширин қудрати юзага калқиб чиққанлигини билдиради эди. Бу қудратли жараён оқибатида «метиндек» мусахкам бўлган қудратли СССР давлати ва бутун жаҳон социализм тизими ҳалокатга учради. Собиқ халқлар турмаси ўрнида Мустақил давлатлар вужудга келиб, миллатларнинг ўзлигини англашга интилиши кучайиб кетди. Ана шу мураккаб кураш жараёнини ўз бошидан кечирган ўзбек халқи мустақилликни кулга киритганидан сунг, ўзининг Мустақил миллат макомини тиклаш учун дадил ҳаракат килди. Хусусан, мустақиллик йиллари босиб утилган тарихан қисқа давр мобайнида иқтисодий ва ижтимоий соҳаларда катта ишларни амалга оширди. Бу йилларда миллатимизнинг ўзлигини англаши жадал ривожланиб борди. Бу миллий ўзликни англаш жараёнининг йўқсалиб бориш хусусиятлари қўйидагиларда намоён булди:

Биринчидан, собиқ тузум шароитида маънавий-маърифий соҳаларда бу тузумни мадҳ этувчи ишлар зуравонлик ва маккорлик билан қайси шаклда ва усулда амалга оширилмасин, миллатимизнинг дунёқарашини бутунлай ўзгартира олмади. Халқимиз ҳар қандай шароитда ҳам ўзлигига қайтиш қайфияти ва рухияти билан яшаб келди. Чунки шуrolар тузуми бермокчи бўлган маънавият ва маърифат, уни шакллантириш миллий маданиятлар ривожланишининг объектив қонунларига асосланмай, балки субъектив кучнинг, яъни коммунистик мафкуранинг зуравонлигига таянган эди. Бундан ташқари, собиқ тузум бермокчи бўлган маънавият ва маърифат миллий маданиятларнинг ўзаро таъсири ва шу асосда бойишига эмас, балки рус миллати маданияти ва маърифатини бошқа миллатларга сингдиришга қаратилган эди.

Собиқ совет жамияти маданиятининг модели назарий жихатдан асосланган бўлса ҳам, аммо у амалда мавҳум тушунча эди (мазмунан социалистик, шаклан миллий). Моҳият жихатдан эса ўзбек халқи ажодлари томонидан асрлар давомида яратилган ва бугунги авлодларга мерос бўлиб утган маънавият ва маърифатга мутлақо зид эди.

Мустақилликка эришишимиз билан бундай ҳолатларга Президентимиз Ислом Каримов раҳнамолигида барҳам берилди.

Иккинчидан, мустақилликнинг даслабки босқичларида миллий ўзликни англашнинг ҳарактерли хусусияти шунда булдики, миллий қадриятлардан кура диний қадриятларни кутариш устиворликни ташкил қилди. Бунинг объектив сабаби бор эди. Хусусан, ўзбек халқи маънавияти ва маърифати ривожланишининг шурулар тузуми урнатилгунгача бўлган даври ислом маънавият ва маърифати билан чамбарчас боғланган бўлиб, у миллатимиз онги ва руҳиятининг муҳим қисмини ташкил қилиб келган. Худди шунинг учун ҳам большевиклар исломга қарши кураш йўли билан миллатни ҳам йўқ қилиш мумкин, деб ҳисоблаганлар ва шу сиёсатни изчиллик билан амалга оширишга интиланлар. Уларнинг бу ҳаракатлари бежиз эмас эди. Чунки Президентимиз И.А. Каримов таъкидлаганидек, «Тарихдан маълумки, бир халқни ўзига тобе қилишни исаган кучлар, авало уни ўзлигидан, тарихидан, маданиятидан жудо қилишга интилади»¹. Мустақилликни кулга қиритгандан кейин тарихий хотирани ва диний қадриятларни тиклаш миллий тикланишининг, ўзликни англашнинг муҳим омили сифатида устивор бўлиб келди. У миллий бирликни мусахкамлашда ва миллий тараққиётни янги босқичга кутаришда амалий аҳамият касб этди.

Учинчидан, миллий ўзликни англаш жадал суратлар билан ушиб кетишига қарамадан, Ўзбекистонда миллатлараро ва фуқаролараро низоларнинг булмаганлиги, уларнинг олди олинганлиги ўзбек миллати учун вазминлик, бағрикенглик ва бошқа миллат вакиллариغا нисбатан ҳурмат қабила хос бўлган хусусиятлардан саналади. Аслида, 1990 йилларда собиқ СССР тизимида бўлган собиқ иттифокдош республикаларда бўлгани қаби парокандалик, тараққиёт йўлининг ноаниқлиги Ўзбекистонда ҳам бўлган эди. Аммо ўзбек халқининг ўзига хос теран ақл-заковати, босиқлик, вазминлик хусусиятлари, унинг раҳбари Ислом Каримовнинг вазиятни тўғри англаб, шунга мос равишда сиёсат олиб бориши парокандалик йўлига тусик қуйди.

Туртинчидан, ўзбеклар ўз атрофида яшаётган бошқа миллат ва элат вакиллариغا нисбатан дўстлик, биродарлик, ҳамкорлик, ўзбек халқига хос меҳр-оқибат туйғуларини саклаб қола олганлиги миллий ўзликни англашдаги яна бир хусусият ҳисобланади. Ваҳоланки, мустақилликка эришган айрим республикаларда мустақиллик шарофати олдида доғдираб, ўз атрофларида яшаётган, яқиндагина қардошимиз деб юрган миллат вакиллариға ҳурматсизлик билан қараш юз берганлиги сир эмас. Ўзбекистонда бундай ҳол юз бермаганлиги, халқимизнинг юксак маънавиятини кўрсатади.

Юртбошимиз Ислом Каримов таъкидлаганларидек: «Бизнинг кейинги йилларда эришган энг катта ютуғимиз - бу умумий хонадонимизда қарор топган тинчлик ва барқарорлик, миллатлараро ва фуқаролараро тотувликдир»¹.

Мустақил Ўзбекистоннинг йўқсалиши, ўзбек миллати гуллаб-яшнашининг тарафдори бўлган ҳар бир Ўзбекистонлик фуқаро миллатлараро тотувлик, дўстлик қоидалариға содиқ бўлиши керак. Чунки, Мустақил давлатимизнинг келажаги биринчи навбатда, ўзбек халқининг миллий ўзлигини қанчалик англаб етганлигиға

¹ И.А.Каримов Миллий истиқлол мафқураси-халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. Тош. "Ўзбекистон" 2000 й. 11-бет

¹ И.А.Каримов Ўзбекистон XXI-асрга интиломқда. Тош. "Ўзбекистон" 1999 й. 9-бет

ҳамда мамлакатимиз ҳудудида ўзбеклар ва бошқа миллат, халқ вакиллари билан ёнма-ён исикомат қилиб турган ҳар бир кишининг миллати, дини, тили ва эътиқодларидан катъи назар, бир-бирининг кунглини ола билишига, улар уртасида дусона муносабатларнинг урнатилишига боғлиқ. Ҳозир Ўзбекистонда 136 миллат ва элат вакиллари тинч, фаровон ҳаёт кечирмокда. Улар ўзбеклар билан бир каторда бунёдкорлик ишлари билан шугулланмокдалар. Мамлакатимизда ҳар бир миллатнинг тили, маданияти, урф-одатлари ва расм-русумларини тиклаш, тарихий ватан билан алоқа ва муносабатларни боғлашга, миллий хис-туйғуларнинг намоён бўлишига кенг йўл очиб берилган. Бу эса мамлакатимиз барқарор ривожланишининг кафолатидир.

Хуллас, миллий ўзликни англашни усириш йўлида мустақилликни мусахкамлашга фидойи бўла оладиган, жонкуяр, –Ислом Каримов сўзлари билан айтганда, “Биз фидойи ватанпарварларни тарбиялашимиз”, “Элим деб, юртим деб яшовчи, шу йўлда хатто жонини ҳам аямайдиган”, “ўзидан сунг озод ва обод Ватан колдирадиган” фарзандларни тарбиялашимиз замон ва мустақиллик талаби. Бунга юртимизда яшаётган ҳар бир киши миллатидан катъи назар масъул булмоғи лозим. Ёшларимиз тафаккурида ўзлигини унўтмаслик, ота-боболарнинг муқаддас кадриятларини асраб-авайлаш ва ҳурмат қилиш фазилатини қарор топтириш, уларнинг, мен ўзбек фарзандиман, деб, ғурур ва ифтихор билан яшашига эришиш маънавий тарбия ишимизнинг марказида турмоғи лозим”.¹

Бу вазифани муваффақиятли ҳал этишимиз, тараққиётимизнинг муҳим шарти, миллатимизнинг жаҳон сивилизасиясидаги муносиб ўрнини тиклашнинг ва азалдан унинг маънавияти юксак бўлганлигини тасдиқлайдиган омиллар ҳисобланади.

Ҳар қандай Мустақил давлатда халқнинг эркин яшаши, фаровон турмуш қуриши, хоҳиш-иродасининг амалга оширилиши, эзгу мақсад ниятлари ҳуқуқий жихатдан кафолатланиши лозим.

Шу кафолат ватан тараққиётини, давлат Мустақиллигини, халқнинг жипслигини, миллатлараро дўстлик ва ҳамжихатликни, мустақилликнинг барқарорлигини таъминлашга шарт-шароит яратади. Юқорида айтилган кафолат республикаимиз конситусиясида ўз ифодасини топган. Бу ҳақда президентимиз Ислом Каримов Олий Мажлиснинг Биринчи чакирик ун биринчи сессиясида сўзлаган нуткида: «Давлатимиз, Ўзбекистонда яшаётган ҳар бир фуқаро келажагининг кафолатини Конситусия беради. Фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқлари, бурчлари конситуияда белгиланган, тегишли қонунлар билан мусахкамланган.

Мақсадимиз эркин, демократик ҳуқуқий давлат қуриш, адолатли ҷамият барпо этиш, ҳеч бир инсонни камситмаслик, эътиқодини ҳурмат қилиш, эркинлигини таъминлаш», -деб кўрсатган эди.

Олдимизга қуйган юксак мақсадларга эришиш учун бугунги Ўзбекистонга эркин ва равон фикрлай оладиган, унинг ҳаётида фаол иштирок эта биладиган, ўз сўзини айтишга кодир, ўз вазифа ва бурчларини тўғри англаб етган фуқаролар зарур. Бундай фуқарони тарбиялаш замон, тараққиётимиз талаби. Бунга қандай эришиш мумкин.

Демократик ҳуқуқий давлатнинг бунёдкорлари ҳуқуқий маданияти, тарбиясини тўғри йўлга қўйиш билан мақсадимизга эриша оламиз. Мамлакатимизнинг ҳар бир

¹ И.А.Каримов Миллий истиқлол мафқураси-ҳалқ эътиқоди ва буюк келажаққа ишончдир. Тош. “Ўзбекистон” 2000 й. 11-бет

фукароси, Сиз каби ёшлар комусимиз ва бошқа қонунларни урганиб олишлари зарур. Конситусияни билмаган, пухта урганмаган киши ўз ҳақ-ҳуқуқларини билмайди. Ҳуқуқини билмаган одамнинг ҳаёти охир оқибатда фожиали тус олиши мумкин. Бунинг яққол мисоли Президентимизнинг юқорида қайд этганимиз нуткида ҳам куришимиз мумкин: «Мадомики мақсадимиз аниқ экан, инсон ҳуқуқлари умумхалқ муҳофазасида қабул қилинган Конситусия ҳимоясида экан, -деб нутқини давом эттирган эди юртбошимиз, – авлодларимиз, фарзандларимиз келажагига ҳавф соладиган, миллат шаънига доғ туширадиган хатти-ҳаракатлар қаердан пайдо бўлаяпти?» Бу уринда Президентимиз бундай калтис хатти-ҳаракатларга кул урган кимсаларнинг қонунни билмаслиги, билса ҳам унга менсимасдан қараши, ҳурмат қилмаслигида эканини, уларда ҳуқуқий маданиятнинг йўқлиги, етишмаслигини айтмоқчи.

Шундай экан, табиий равишда ҳуқуқий маданият нима деган савол тугилади. Ҳуқуқий маданият бу қонунни тушуниш, билиш, ҳаётга тадбиқ этиш, ижросини таъминлаш ва ҳар бир шахсни, фуқарони ижтимоий ҳаётда фаол иштироки ва бундай фаолликни бошқалардан ҳам талаб қилиш жараёнидир. Ҳуқуқий маданиятни, аввало, инсоннинг ички дунёси, ички маданияти, умуминсоний анъаналарга ва ҳуқуқий билимларга бўлган муносабатлари белгилайди. Шахснинг ички маданияти унинг ташқи одобини кўрсатади. Ҳуқуқий маданият эгаси бўлган киши ҷамият талаблари ва қоидаларига ҳурмат билан қарайди, ҷамиятни бошқаришда ўзининг ҳуқуқий малака ва билимларини ишга солиб фаол катнашади.

Кўпинча кишилар ҳуқуқ, қонун, бурч, адлия каби атамаларни, баъзан тасодифан қонунбўзарлик қилиб қонун олдида жавобгарлик ҳолатига тушиб қолганларидагина эслайдилар. Нега қонунга рупара булдинг, деб суралганда «Бундай бўлишдан хабарим йўқ эди» -деб кўзини милтиллашиб, адвокатдан нажот кутиб турадилар. Шунинг яхши англашимиз керакки, қонунни билмаслик ҳеч қачон айбни енгиллаштирмайди. Биз қонунга менсимаслик билан қарасак, уни урганмасак, ҳурмат қилмасак шундай ноқулай аҳволга тушиб қоламиз. Қонунни билиш, ҳурмат қилиш жинойятдан, жинойи оламдан йирик юришнинг бирдан-бир йўлидир. Қонунга ҳурмат инсон маданияти ва маънавияти бўлиб қолганда, бундай ҷамиятни бошқариш ҳам, адолатни қарор топтириш ҳам осон бўлади.

Мана шунинг учун ҳам ҳуқуқий саводхонликни юқори даражага кутариш тарбия борасидаги асосий ишларимиздан бири бўлиб қолмоғи керак. Ҳуқуқий маданиятни, саводхонликни ривожлантирмай туриб қонунни менсимайдиган бўзгинчилар, угри ва йўлғичлар, товламачилар, лаганбардорлар, ахлоқ-одобсизликлар, куркоклар, котилликлар каби салбий ҳолатларнинг олдини олиш, тугатиш анчайин мушкул иш. Бундай қонунбўзарлардан аввало одамларни, ҷамиятни ҳимоя қилиш зарур. Юртбошимиз Ислом Қаримов сўзлари билан айтганда: «...давлат давлатлигини қилмоқчи бўлса, фуқарони ўз паноҳига олиши зарур...

Бошқача айтганда, давлат ҳар бир фуқаросини ҳимоя этиши, унга ҳуқуқий ёрдам бериши керак. Қонун олдида барча баробар. Мамлакат қонунларига ҷаъми фуқаро - ёшидан, миллатидан, ирки, динидан катъи назар – барча баробар бўйсунмоғи фарз». Яна Ислом Қаримов сўзлари билан айтганда, қонун қозғалди келиб қетса, ҷамият асло раванқ топмайди, қонун амалда бўлиши лозим.

Юқоридагиларни бажариш, фуқаролар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш адолатли давлатнинг маънавий ва маърифий вазифаси. Бизнинг вазифамиз эса фуқаролар манфаатини қўзғовчи қонунларга тулик риоя этишдан иборат.

Тўртинчи масаланинг баёни. Демократия - «Халқ хокимияти» демакдир. Демократия кишилиқ тарихида инсоннинг онгли ҳаёти бошланган даврдан бошлаб, унинг эрк-иродасини, хохиш исагини белгилайдиган мезон бўлиб келмоқда. Инсоният жамияти тараққиётининг ҳар бир янги даврида демократия ҳам янгидан-янги мазмун, моҳият ва шакл касб эта борган.

Демократия жамият тараққиёти, унинг сиёсий, ҳуқуқий ва маънавий жихатларини, аҳоли умумий дунёқарашини ўзида акс эттиради.

Демократия тушунчаси негизида аҳолининг озодлик, хурриятга эришиши, эркин яшаши, ҳақиқат ва адолат сингари мазмун ётади. Буюк бобомиз Амир Темурнинг «Куч адолатда» деган сўзи негизида ҳуқуқий демократик давлатнинг ҳам, фукаролик жамиятининг ҳам айрим белгилари, ғоят инсонпарварлик мазмуни ва инсоннинг яшаш ҳуқуқи, унинг барча эркинликлари ҳам мужассамлашган. Юқорида айтилган фикрлар ҳозирги замон демократик ҳаракатлар илгор тажрибасининг ук илдизини, бош юналишини ташкил этади.

Бундан шундай хулоса чиқариш мумкинки, кадимий шарқ давлатчилигида инсон эрки, ҳақ-ҳуқуқлари кўп жихатдан ҳимоя қилинган, ҳамда ўз даврининг талаб ва эҳтиёжларидан келиб чиқиб, инсон озодлиги ва хатти-ҳаракатлари эркинлиги таъмин этилган эди. Бўлар айна демократик жамиятининг муҳим ва асосий белгиларидан ҳисобланади.

Энди биз бутунлай янги тарихий шароитда яшаямиз. Бундай шароитда демократияни шунчаки «Озодлик», «Эркинлик», «Халқ хокимияти» сифатида содда равишда тушунмаслигимиз керак. Демократиянинг ҳар бир элементи янгича чуқур мазмун билан бойиб борапти. Чунончи, демократиянинг маданияти, маърифати одамлар уртасидаги муносабатлардан тортиб дунёвий муаммоларни ҳал этишгача бўлган низо, муроса ва яқдиллик, унинг иқтисод, сиёсат ва фикрлар хилма-хиллиги шароитидаги вазифаларини ҳам камраб олмоқда. Одамлар онги ва тафаккури кенгайгани сари, уларнинг демократияга муносабатлари ҳам ўзгармоқда.

Тоталитар тузумдан эркин фукаролик тузумига утилаётган бир шароитда демократияни англаш, унинг моҳиятини тушуниш ва масъулиятини зиммага олиш анча кийин иш. Энг аввало, одам янгича шароит мазмун-моҳиятини англаши, унга ўз-ўзини тайёрлаб бориши, эркин яшаш ва эркин фикрлаш куникмасини ҳосил қилиши даркор. Ҳар бир фукаро маънавий-рухий жихатдан унга тайёр бўлиши лозим. Котиб қолган тушунчалар қобигини синдириш, фикрсизлик ва танбаллик, боқимандалик руҳиятидан ҳолос бўлиш осон эмас. Биз ҳозир ана шундай мураккаб жараённи бошдан кечирмоқдамиз. Демократия бир йўла қурилган бино ёки доимий бир хил тарзда ўзгармай турадиган буюм эмас, балки у доимий ҳаракатдаги жонли ҳодисадир. Айна пайтда у жамият тараққиёти ва мавжуд сиёсий режим таъсирида ўзини-ўзи тулдириб, бойитиб, янги тарихий шароитларда янгича мазмун касб этиб боровчи тарихий воқелиқдир. Қисқаси демократия тажрибага асосланган ва доимо мазмунан бойиб, шаклан такомиллашиб, моҳиятан чуқурлашиб борадиган доимий ва ўзлуксиз ҳаракатдаги фаолиятдир.

Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сунг ҳуқуқий демократик давлат барпо этиш ва фукаролик жамиятини вужудга келтиришни олий мақсад қилиб қуйди. Унга эришишнинг ягона йўли эса демократияни чуқурлаштиришдир.

Шуни айтиш керакки, демократик жамиятни барпо этишнинг тамойиллари, дунё тан олган, эътироф этган, барча учун умумий бўлган ўз юриклари мавжуд. Бўларга қўйидагилар қиради: Бевосита фукаронинг ўз хохиш-иродасини эркин ифодалаш ҳуқуқига эгаллиги, озчиликнинг кўпчиликка бўйсунуши, барча фукараларнинг

миллати, элати, ижтимоий келиб чиқиши ва диний эътиқодидан катъи назар тенг ҳуқуқлилиги, давлат ва жамият бошқарувида қонун устиворлиги, сайлаш ва сайланиш ҳуқуқи ва бошқалар. Булар деярли барча мамлакатлар, шу жумладан Ўзбекистон республикасининг Конститусиясида ҳам қатъий белгилаб қўйилган демократиянинг тартиб қоидаларидир.

Демократияни ҳаётга жорий қилишда мамлакат халқининг миллий эҳтиёжлари, турмуш тарзи, ахлоқий мезонларидан келиб чиқиб ёндашиш керак бўлади. Ана шу нуктаи назардан келиб чиқадиган бўлсак, ҳамма халқлар учун демократияни бирдай жорий қилишнинг бир хил қолипи бўлиши мумкин эмас. Мана шундан демократиянинг гарб ва шарқоналиги ҳақидаги қарашлар юзага келиб чиққан. Бу ҳақда республикаимиз Президенти Ислом Каримов «Шарқда демократик жараёнларнинг қадимдан шаклланган ўзига хос ва ўзига мос хусусиятлари бор. Буни асло назардан кочириб бўлмайди. Яъни Шарқда демократик жараёнлар ўзвий равишда аса-секин тараққий топади. Бу соҳада инқилобий ўзгаришлар яшагга уринишлар ғоят ноҳуш, ҳатто фожиали натижаларга олиб келади. Инқилобни гарб олимлари ҳам «Ижтимоий тараққиётнинг ибтидоий ва ёввойи шакли» деб айтганлар. Табиийки бундай йўл бизга асло тўғри келмайди»¹, - деганда демократияни жорий этишнинг босқичма-босқич, аса-секинлик билан, одамлар онги ва қалби орқали амалга ошириш каби ўзбекона тамойиллари мавжудлигини кўрсатади.

Ўзбекистон мустақилликка эришган даслабки кунларда Туркия, Олмония, Франция, Англия каби мамлакатлар бизга ўз тараққиёт дастурлари ва моделларини тавсия этдилар. Тўғри бу мамлакатларда демократиянинг ибратли ва урганишга арзирли тажрибалари мавжуд.

Бирок давлатимиз раҳбари Ислом Каримов бу тақлифларга ўзининг аниқ муносабатини билдирди. Бу масалага ҳар бир миллатнинг турмуш тарзи, руҳиятидан келиб чиқиб ёндашиш зарурлигини айтди. Тарихий тажриба шуни кўрсатадики, демократик жараёнларни четдан нусха олиб қур-қуруна қучириш асло самара бермайди. Бундай йўл чалқаш ва хатарли оқибатларга олиб келиши мумкин. Бундан келиб чиқадиган ҳулоса шуки, гарб демократиясини тўғридан-тўғри шарқ мамлакатларида жорий этиш мумкин эмас. Унга тақлид қилиш қутилмаган фожиаларга олиб келиши мумкин. Эркинликка ортиқча йўл бериш давлат ва бошқарув апаратининг бушашиб кетиши, ҳокимият жиловининг ўз хоҳишига қўйилиши минг-минглаб хонадонлар бошига оғир қулфатлар келтириши билан яқунланишини кўрсатувчи мисоллар кўп.

Гарб демократиясида очикдан-очик муносабат, кескин инқилобий ҳаракат устунлик қилади. Шарқ демократиясида эса аксинча андишалилик, босиклик,

Гарбда ота-онасини сенсираш, Шарқда ўзидан катталарга, оксоқолга ҳурмат билан қараш, босиклик билан иш тутиш анъаналари мавжуд.

Баъзи одамлар Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик жамиятни шакллантириш фақат коғозда, шунчаки оғзаки гап, амалда фуқароларнинг барча имкониятлари чекланаётир, деб даъво қилмоқдалар. Бу гапни айтганлар нуқул Ўзбекистонни Америка, Олмония, Франция, Англия ва бошқа бир қатор мамлакатлардаги аҳвол

¹ И.А.Каримов Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва истиқболининг асосий тамойиллари. Тош. «Ўзбекистон» 1995 й. 10-11-бет

билан солиштиришга уринадилар. Бу уринда бир нарсага эътибор беришимиз талаб этилади. Юқорида қайд этилган мамлакатларда инсон ҳуқуқлари, давлат ва фуқаро уртасидаги муносабатлар борасида тупланган тажрибалар, амалга оширилган ишлар икки юз йил ва ундан ҳам ортик йиллар мобайнида, огир кураш ва синов йўлларида утиш оркали вужудга келган. Мустақил Ўзбекистонда тарихан қисқа вақт мабойнида, кечаги кундан бугунги кунга утган куннинг ўзида Гарб давлатларидагидек кенг микёсли тадбирни амалга оширишни талаб қилиш ақлга сигмайдиган ҳолат. Одамлар дунёқараши, фикрлаш тарзи ва онглилик даражасини бир кун ё бир йилда ўзгартириш сира мумкин эмас.

Шахснинг фақат ўзини уйлаши, барча ташаббуслар осида ўз манфаати туриши, шахсий гамхурлик, ўзи учун яшаш, ўзгани уйламаслик, барча умумий манфаатлардан ўз манфаатларини устун қўйиш каби кайфияти - демократиянинг чуқурлашишига тускинлик қилади. Боз усига асрлар давомида халқ турмушига айланган қадриятларга ҳам зиддир.

Энди демократияни қандай тушуниш кераклигини баён этиш вақти етди. Демократия-онгли фикрлаш, ҳар қандай эхтирослардан холи, ақл-идроққа таянган муносабат. Демократия-юксак маънавий ва ички маданиятни ошқор этиш имконияти; демократияни англаш шахснинг барча учун бирдай зарур бўлган қонунларга тула риоя этиш; аниқ тартиб-интизомларга таяниб яшаш салоҳияти; демократия бизга инсон ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қиладиган, умумхалқ ва умумдавлат манфаатларини ҳимоя қиладиган барчанинг қонунларга бўйсуниб яшашини ургатади ва талаб этади. Аксинча бўлган жамиятда бошбошдоклик, парокандалик авж олади ва оқибатда бундай жамият ҳалокатга учрайди. Шунинг учун ҳам президентимиз мамлакатимизнинг сиёсий ва давлат қурилиши соҳасидаги хусусиятларини кўрсатиб берар экан, «сиёсий ҳаётнинг барча соҳаларини эркинлаштириш, жамиятда демократия, фикр ва виждон эркинлиги таъминларини, гуманизм ғоялари ва умуминсоний қадриятларни қарор топтириш»¹ ни муҳим вазифа сифатида белгилаб берди.

Мустақиллик туфайли эркинлик, демократия нималигини ва ўзлигимизни кашф этдик. То маънавий камолотга етмагунча, то хатти-ҳаракатларимиз, муносабатларимиз ақлу-идроқ ва умумий манфаат доираси билан чегараланмагунча демократияни мазмуни ҳам кулаи ҳам кутганимиз даражасида бўлмайди. Бу бевосита фуқаролар онги, дунёқарашини тубдан ўзгартириш, якин утмишдан қолган лоқайдлик ва боқимандалик кайфиятларини юқотиш, шу асосда давлатимиз, ватанимиз исикболи учун қўйиниш тўғуларини кучайтириш каби мураккаб ва узоқ муддатли жараён билан боғлиқ. Ана шундан келиб чиқиб, Президентимиз Ислом Каримов «...демократия ўз-ўзидан вужудга келмайди. Демократияга тинимсиз ақлий ва жисмоний меҳнат қилиб, тер тукиб, ҳаётнинг аччик-чучугини обдон тортиб, кейин, айтиш мумкинки, хатто фожиаи тажрибаларни ҳам бошдан утказиб, огир синов ва курашларга мардона бардош берибгина эришиш мумкин», -деган эди. Демак, ана шу мураккаб жараёнларга ҳар биримиз алоҳида тайёргарлик қилишимиз, ўзимизни демократияга тайёрлаб боришимиз, ички бир маънавий қудрат билан ўзимизни тарбиялаб боришимиз керак.

¹ И.А.Каримов Миллий истиқлол мафқураси-ҳалқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. Тош. "Ўзбекистон" 2000 й. 13-14-бетлар

8-МАВЗУ; ШАХС МАЪНАВИЯТИНИНГ РИВОЖЛАНТИРИШ ОМИЛЛАРИ ВА ВОСИТАЛАРИ.

Режа;

1. Шахс маънавияти ва уни ривожлантиришда ота-она ва оила маъсулияти.
2. Таълим тизими шахс маънавиятини ривожлантиришнинг муҳим омили.
3. Адабиёт ва санъат- шахс маънавиятини шакллантириш ва ривожлантиришнинг муҳим воситаси.
4. Шахс маънавиятини ривожлантиришда давлат, нодавлат ва жамоат ташкилотлари ва ОАВнинг долзарб вазифалари.

Таянч сўз ва тушунчалар:

Ота-она – азиз ва муътабар зот; ота-она фарзанднинг суянчиги, битмас туганмас бойлиги; бирисини ой деб бил, иккинчисини куёш; ота-онани эъзозлаш фарзанд бурчи, жамият олдидаги масъулият; ота рози – худо рози; оталар сўзи – ақлнинг кўзи; ота-онага итоат қилиш Тангрига итоат қилишдир; яхши феъллар, аъмоллар ҳалол лукмадандир; оила жамиятнинг асосий бугини; адабиёт ва санъат инсон қалбига, рухий дунёсига чуқур кириб бориши ва шу орқали унинг маънавий дунёсини бойитиш хусусиятига эга.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият- енгилмас куч. Тошкент, “Маънавият” 2008.
2. Каримов И.А. Баркамол авлод орзуси. Т., Шарк, 1999 й.
3. Каримов И.А. Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда. Халқ сўзи, 4 март 1999й.
4. Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. Тошкент, Ўзбекистон, 2000 й.
5. Давлат, жамият, оила ва ёшлар муаммолари. (Давлат, жамият, оила ва ёшлар муаммолари республика конференцияси материаллари). Тошкент: Ўзбекистон, 1997 й.
6. Алиев А. Истиқлол ва адабий мерос. Т., Ўзбекистон, 1997 й.
7. Соифназаров И., Соифназарова Ф. Маънавиятимизнинг умрбоқий сарчашмалари. Т., Мехнат, 1997 й.
8. Б.Очилова Миллий-маънавий юксалишда мерос, қадриятлар ва ворисийлик. Тошкент, “Истиқлол”-2009.

Назорат саволлари

1. Ота-Онанинг фарзанд олдидаги, фарзанднинг ота-она олдидаги бурчлари нимадан иборат?

2. Бола тарбияси неччи босқичга бўлинади?
3. Шахс маънавиятини шакллантиришда таълим тизимининг вазифалари нималардан иборат?
4. Адабиёт ва санъат шахс маънавиятини шакллантиришда қандай омил бўлиб хизмат қилади?
5. Бугунги кунда ОАВ нинг шахс маънавиятини ривожлантиришдаги роли ва вазифалари нимадан иборат?

1-масаланинг баёни: “Бу ёруғ дунёда ҳаёт бор экан, оила бор .Оила бор экан, фарзанд деб аталмиш бебаҳо неъмат бор. Фарзанд бор экан,одамзот ҳамиша эзгу орзу ва интилишлар билан яшайди”¹. Фарзандининг камолини кўриш ҳар бир ота-онанинг эзгу орзусидир. Бу орзуни амалга ошириш ҳар томонлама оиладаги муҳитга боғлиқ. Оила шахсийлик ва ижтимоийлик бирлигидан иборат. Унинг шахсийлиги, нисбий мустақиллиги ҳар бир оиланинг ўз мақоми борлиги билан характерланади. У ўз хўжалигини юргизишда мустақил.Ўз тақдирини ўзи белгилайди, унга биров ташқаридан зўрлик билан аралаша олмайди. Шу билан бирга у жамиятнинг кичик бўлаги бўлганлиги учун ҳам жамиятдан холи, алоҳида яшай олмайди. Шу маънода оила ижтимоий ҳодиса бўлиб, унга ижтимоий институт, ижтимоий гуруҳ деб қараш мумкин. Унинг манфаатлари жамият манфаатлари билан мос тушади. Оила ижтимоий фойдали функцияларни бажаради, ўз аъзоларининг жисмоний ва ахлоқий камолоти ҳақида ғамхўрлик қилади. Оиланинг ижтимоий аҳамиятини англаб етмаслик, уни мутлоқо шахсий иш деб қараш жамият манфаатларига зарар етказди, эр-хотин, ота-она ва фарзандлар орасида юксак инсоний фазилатларнинг қарор топишига ҳалақит беради. Бизнинг ҳуқуқий-демократик давлатимизнинг равнақи оила фаровонлиги билан боғлиқ. Бинобарин, “Оила-бизнинг халқимиз учун миллатнинг кўп асрлик анъаналари ва руҳиятига мос бўлган ғоят муҳим ҳаётий қадриятлардан биридир”, дейди юртбошимиз.

Ўзбекистонда оиланинг ўзига хос томонларидан бири уни ташкил этадиган аъзоларнинг кўп сонли эканлигидир. Уларда турли авлод вакиллари бирга яшайди. Шундай оилалар борки, уларда ўнлаб фарзандлар тарбияланади. Бу эса болаларни тарбиялаш, уларни умуминсоний қадриятлар, анъаналардан баҳраманд қилиш, билим даражасини ошириш учун қулай шароитлар яратади. Ўзбек халқининг энг қадимий даврлардан бошлаб ҳозирга қадар давом этиб келаётган, ўз аҳамиятини ҳеч қачон юқотмайдиган ажойиб қадриятларидан бири ота-онани юксак даражада эъзозлаш, иззат-икромини, ҳурматини жойига қўйишдан иборатдир. Фарзанд учун дунёда ота-онадан кура меҳрибон, азиз ва муътабар зот йўқ. Ота-она фарзандларнинг суянчиги, битмас-туганмас бойлигидир.

Ота-она ўз фарзандидан ҳеч нарсани аямайди. Уларнинг табиат ато этган буюкликлари ҳам ана шунда. Ўзбек халқи одоб-ахлоқи буйича, кексаларнинг, ота-онанинг олдидан салом бермасдан утиш гуноҳ ҳисобланади. Ота-онани қадрлаш, уларнинг беулчов, беминнат хизматиға бир умр содиқ бўлиш, дуоларини олиш - болаларнинг фарзандлик бурчидир. Бу миллий қадриятларимизнинг энг муҳим талабларидан биридир.

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч. Тошкент, “Маънавият”, 2008 й., 56-бет.

Буюк бобомиз хазрат Алишер Навоий айтганларидек, ота-онани хурмат қилиш «...фарзандлар учун мажбуриятдир. Бу иккисига хизматни бирдек қил, хизматинг канча ортик бўлса ҳам кам деб бил. Отанг олдида бошингни фидо қилиб, онанг боши учун бутун жисмингни садака қилсанг арзийди! Икки дунёнг обод бўлишни исасанг, шу икки одамнинг розилигини ол! Туну кунингга нур бериб турган - бирисини ой деб бил, иккинчисини куёш. Уларнинг сўзларидан ташкари бир нарса ёзма, улар чизган чизикдан ташкарига бир кадам ҳам босма. Ҳамма хизматни сен одоб билан бажар, «адаб» сўзидаги «дол» каби коматингни ҳам қил».

Тан олишимиз керакки, шурулар даврида кексаларни, ота-оналарни хурмат қилиш ҳақидаги миллий қадриятларимиз бироз хира торта бошлади. Баъзи ёшларимизда ўзларидан катталарни, нуроний қарияларни хурмат қилиш, уларнинг насиҳатларига кулок солиш сингари юксак маънавий фазилатлар юқолиб кетаётгани сезилмокда. Эҳтимол, бошқа миллат кишилари бунга унчалик эътибор беришмас, лекин биз, ўзбеклар буни хис қилмай иложимиз йўқ.

Кексалар учун ажратилган уйларда фарзандлари тирик, ўзига туқ бўлган ота-оналар яшаётганлигига тоқат қилиб булмайди. Гохи-гохида бўлса ҳам, ота-онага қўл кутариш, ундан ҳам оғирроқ жиноят қилиш холлари содир бўлиб турганлигини эшитиб турибмиз! Бу - оддий нуксон эмас, балки учига чиққан тубанлик, бағритошлик, миллий қадриятларимизни оёк-ости қилиш, ўз инсонийлигини юқотишдир. Миллий қадриятларимизга, ўзбек халқининг шаънига доғ тушурадиган бундай ярамас ходисалар замини, илдизи, сабаби нимада, деган савол пайдо бўлиши табиий.

Шурулар даврида, авлод-аждодларимизнинг уғитлари, панд-насихатлари, ажойиб анъаналаримиз тарғиб қилиниш ўрнига нукул кораланди, ёмон отли қилинди, бидъат, хурофот, деб бахоланди. Миллий тарбия борасидаги меросимиз урганилмади, тарғиб этилмади. Уларнинг ўрнига таълим-тарбия борасида Европа, русия моделини кукларга кутариб мактаб, тарғиб қилиб, ёшларимизни ўз миллий қадриятларимиздан бебаҳра қилиб қуйдик. Ана шу туфайли диний-ахлоқий, оила, куни-қушни, маҳалла-қуйлар таъсири каби таълим-тарбиянинг ҳаёт синовидан утган бебаҳо бойликларидан жудо бўла бошладик. Мустақиллигимиз туфайли бўларга чек қўйилди, бундай салбий иллатларни тугатиш борасида сезиларли ишлар амалга оширилмокда.

Катталарга иззат-икром, кичикларга меҳр-шафқат, ота-оналарга эъзоз, фарзандларга меҳр-садокат каби инсонни инсон сифатида улуғлайдиган, ахлоқий, маънавий жихатдан гўзал ва баркамол қиладиган қадриятларимиз одамлар, айниқса ёшлар қалбидан урин ола бошлагани қувончли бир ҳолдир.

Мустақил Ўзбекистон республикасининг Асосий қонуни - Конституцияда фарзандларнинг жамият, оила, ота-оналари олдидаги инсоний бурчлари ва масъулиятлари нималардан иборатлиги миллий қадриятларимиздаги асосий ғоя ва қоидаларга асосланиб белгилаб берилган. Унинг 66-моддасида қайд қилинишича, вояга етган, меҳнатга лаёқатли фарзандлар ўз ота-оналари ҳақида гамхурлик қилишга мажбурдирлар.

Хуллас, ҳар бир фарзанднинг ўз ота-онасини эъзозлаши фарзандлик бурчи ва жамият олдидаги масъулияти саналади. Ота-онани эъзозлашнинг қўйидаги шарқона талабларига ҳаммамиз амал қилишимиз ҳам фарз, ҳам қарз, фарзандлик бурчимиздир. Ота-онага таом бериш, озода қилиб кийинтириб қўйиш, касал бўлганда шифокорга кўрсатиш, керакли дори-дармонни келтириб бериш, доимо хол-ахвол, сихат-саломатликларини сураб туриш, ота-она олдида «ух» тортмаслик, гердаymasлик лозим бўлади. Ота-она норизо бўлган ишни қилмаслик, арок ичма, ёмонга қушилма, деса уни

килмаслик ва қушилмаслик керак бўлади. Кучада юрганда отадан олдин юрмаслик, отадан аввал овқатга, дастурхонга кул ўзатмаслик, отадан аввал утирмаслик, отадан кура пойгакда утириш, отанинг олдида оёкни ўзатиб ёнбошлаб олиш бизнинг ахлоқ-одобимизга кирмайди. Ота-она чакирганда лаббай деб жавоб кайтариш, нима иш қилаётган бўлса, ҳеч иккиланмасдан дарров уларга жавоб бериш фарзандлик бурчи ҳисобланади. Шунда ота-она ўз фарзандидан рози бўлади. Ота-онанинг розилигини олган фарзанд барака топади, иши унгидан келади, олдига куйган максадига эришади. Ота-онаси норизо бўлган фарзанд кечгача югурса ҳам, ишининг баракаси булмайди, бири иккига айланмайди. Турмушга чиқиш, уйланишда ота-онанинг розилигини, ок фотихасини олишда хикмат кўп. Юқоридагиларнинг ҳаммаси биз учун бир ховуч олтин, хазина. Келгуси ҳаётимиз учун пойдевор қўйиш демакдир. Бу дунё кайтар дунё, нима эксанг шуни урасан, Сиз ота-онангизга нима килган бўлсангиз, у сизга фарзандларингиздан кайтади. Бу ҳам табиат қонуни бўлса не ажаб!

Энди ота-онани ҳурмат қилишнинг улуғворлиги ҳақидаги баъзи ибратли фикрларни ҳадислардан келтириб утамиз. «Кайси бир мусулмон фарзанди савоб умиди билан эрталаб ота-онасини зиёрат килса, Оллоҳ таоло унга жаннатдан иккита эшик очади. Агар улардан биттасини зиёрат килса, унга жаннатнинг бир эшигини очади. Бола ота-онасидан кайси бирини хафа килса, уни рози килмагунча, Оллоҳ таоло ундан рози булмайди»; «Ким ота-онасини рози килса, унга тубо (жаннатдаги дарахт) насиб бўлиб, Оллоҳ таоло унинг умрини ҳам зиёда қилади»; «Уч тоифа кишиларнинг дуоси, ҳеч шубҳасиз, Оллоҳ таоло қошида макбулдир: мазлум кишининг дуоси, мусофирнинг дуоси ва ота-онанинг дуоси»; «Ота-оналарнинг кексайган вақтда ҳар иккисини ёки бири булмаганда бошқасини рози қилиб, жаннатий бўлиб олмаган фарзанд хор булсин, хор булсин, ва яна хор булсин»; «Ота-онага итоат қилиш - тангрига итоат қилишдир. Уни олдида гуноҳ қилиш тангри олдида гуноҳ иш қилиш билан баробардир» ва бошқалар.

Юқорида фарзанднинг ота-она олдидаги бурчи ҳақида фикр юритдик. Ота-онанинг ҳам фарзанд олдидаги бурчи нихоятда катта ва масъулиятлидир. Фарзандларнинг келажақда қандай маънавий эгаси бўлиши кўп жихатдан ота-она, у берган тарбияга боғлиқ. Ҳар бир ота-она фарзанди олдида ўз оталик, оналик бурчини тулик ҳис этиши, унга жавобгарлигини маънан англаб етиши керак.

Собиқ шуролар даврида узоқ вақт миллий ва маънавий тарбия четга суриб қўйилди. Оқибатда болалар тарбиясида ота-она масъулияти пасайиб кетганлиги ҳеч кимга сир эмас. Ваҳоланки бола, ўсиб келаётган ёш авлод тарбиясида ота-она берадиган тарбия жуда муҳим аҳамиятга эга. Фарзанд тарбияси қўйидаги босқичларда амалга оширилишини ҳар бир ота-она яхши билиши фойдадан холи булмайди. Биринчиси - насл тарбияси, яъни бола тарбияси - бола тугилмасдан уч-турт йил олдин бошланиши керак. Яъни булгуси она ва отанинг соғлиги, фарзанд тарбиялашга масъуллигини ҳисобга олиш лозим бўлади. Бу - бола, фарзанд қуришни исаган ота-онанинг бўлажак фарзандлари тақдирига масъулият билан қараб, ўзларининг саломатликларини яхшилашларини назарда тутати. Иккинчи босқич - хомиладорлик давридаги парвариш. Бу масала ута муҳим, ута аҳамиятли бўлиб, бизда бу энг қолоқ соҳа бўлиб келмоқда. ривожланган мамлакатларда хомиладорлик даври тугилажак инсон тақдирининг 60 фоизини белгилаши кўзда тутилади. Бу даврдаги чоратадбирлар аксарият ота-оналар томонидан амалга оширилади. Учинчи давр бола тугилгандан то 6-7 ёшгача бўлган давр. Шу даврга келиб, бола маънавийнинг асосий қуртаклари шаклланиб бўлади. Сунг ана шу маънавий қуртакларни парваришлаш ва янада ривожлантириш даври бошланади.

Маънавий баркамоллик, балки, бешикдаги алланинг мазмунидан, болани кийинтириш-у уни ҳалол лукма билан бокишдан бошланиши мумкин. Ҳазрати Баховуддин Накшбанд айтганларидек, инсондаги яхши феъллар, амоллар ҳалол лукмадандир. Демак, ота-она фарзандини ҳалол лукма билан бокса, у фарзанд маънан пок ва ҳалол бўлиб вояга етади. Биз шурулар замонида буни унутаёздик, аҳамият бермадик, боз усига тарбияни ҳам тузум ўз манфаатларига мослаштириб, уни ўз кулига олди.

Хулоса шуки, бола тарбиясини доно халқимиз айтганидек, у хали тугилмасдан ота, она ва бутун оила аъзолари ҳамжихатлигида бошлашимиз лозим бўлади.

Оламда барча нарса жуфт-жуфт бўлиб яратилган. Жуфт бўлиб яшаш табиат қонуни, таказоси. Лекин оила бўлиб яшаш барча махлукотлар орасида фақат одам наслига хосдир.

Оила жамиятнинг биринчи ва бирламчи бугини, заррачаси. Жамият ана шу кичик зарралардан ташкил топади. Эр ва хотин - икки тирик вужуднинг, икки оламнинг ўзаро иттифокидан пайдо бўлган учинчи бир олам - бу оиладир. Агар оила тинч-тотув, ахил бўлса, олам тинч ва обод. Акс холда, турмуш дўзахга айланади, оила зиндоннинг ўзи бўлади, бунинг жабрини эса эр ва хотиннинг ўзигина эмас, балки фарзандлари, яқинлари ҳам тартади.

Оила покликка ва софликка, икки томонлама мухаббатга, садокат ва вафодорликка асосланиши керак. Бу фарзандлар тарбияси учун муҳим омил ҳисобланади.

Энг қадимги одатимизга кура, ўзбек оиласи ҳам туйдан бошланади. Халқимиз саховатли халқ. Топганини эл-юрт олдига куйсам, дейди. Халқимизни туйсеварликда айблаб булмайди. Агар айбласак, ўз-ўзимизни камситган бўламиз. Туй ва маъракаларимизга уринсиз тош отиш инсофдан эмас. Лекин туй бахона сохта обру олишга интилиш, кимошарга исрофгарчиликка йўл қўйишни оклаб булмайди. Туй ва маъракаларда мусобака эмас, хайр-саховат ва маънавий қадриятларини мусахкамлаш устивор бўлгани яхши.

Ўзбек оиласининг ташкаридан сезилмайдиган ўзига хос ички қонун-қоидалари, ахлоқий, маънавий мезонлари бор. Қўйида биз шулардан баъзилари, турмуш учун зарурлари ҳақида тухтаб утишни лозим топдик, зеро бу Сиз каби оила куриш олдида турган ёшлар учун фойдадан холи булмас, деган ниятдамиз. Айтмоқчи бўлган гапларимизни эшитган бўлсангиз, яна бир бор эшитсангиз фойдадан холи эмас.

Ризк-рўз тонгда ҳар бир одамга, оилага улашилади. Кимки гафлат босиб, ўрнида ётаверса, ризкидан курук қолади, дейилади. Барвакт турилса, иш унумли, уша кун хайрли бўлади....

Юз-кулни ювмасдан хол-ахвол суралмайди, юз-кулни ювгандан сунг кичиклар катталарга салом берадилар, аёллар нонушта тайёрлайдилар, кизлар-келинлар ховли, эшик олдини супуриб, сув сепиб қуядилар...

Иш ёки укишга оиланинг табаррук ёшлиларидан фотиҳа олиб кетилиши ахлоқ-одоб доирасига киради, кайтганда, аввал уларга учрашиб, салом берилади, хол-ахвол суралади...

Оила одобига кура катта ёшлилар болаларга, балогатга етган фарзандлар, келинлар катта ёшлиларга очик-сочик холда кўринмайдилар, бачкана қилик қилмайдилар, пардасиз сўзларни айтмайдилар. Кучага уй кийимида чиқилмайди ва бошқалар. Айтаверсак, ўзбек оиласининг фазилатлари кўп, қонунларда белгиланмаган, аммо миллатимизнинг қадриятларига айланган тартиб ва талаблари мавжуд. Уларни фарзандларимиз ўзлаштириши ҳам фарз ва ҳам карзидир.

Шундай қилиб, оила - жамиятнинг асосий бугини. Оилада сингдирилган тарбия, Ватан, эл-юрт, мустақиллик, озодлик ҳақида берилган тушунча, тасаввур боланинг мургак қалбида бир умр мухрланиб қолади. Оила мусахкам, тинч, фаровон, соғлом бўлсагина, жамиятда барқарорлик вужудга келади. Президентимиз таъкидлаганларидек, «Оиланинг жамиятдаги ўрни, тарбиявий-ахлоқий аҳамияти, кадр-қимматини англаб етмасдан, оилага миллат манфаати нуктаи назаридан ёндашмасдан туриб, халқчил мафкура яратолмаймиз»¹. Яъни маънавий соҳадаги вазифаларимизни муваффақиятли амалга ошираолмаймиз.

Шунинг учун ҳам мамлакатимизда оилани мусахкамлашга алоҳида эътибор берилмоқда. Жумладан, Асосий қонунимизнинг «Оила» деб аталган 14-бобида қўйидаги қоидаларни уқиш мумкин:

«63-модда. Оила жамиятнинг асосий бугинидир ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга...

64-модда. Ота-оналар ўз фарзандларини вояга етгунларига қадар боқиш ва тарбиялашга мажбурдирлар...

65-модда. ...Оналик ва болалик давлат томонидан муҳофаза қилинади» ва бошқалар.

Мустақил республикаимизда Оила муносабатларига алоҳида аҳамият берилётганлигини Олий Мажлиснинг биринчи чакирик ун биринчи сессиясида «Оила кодекси» ҳақидаги қонуннинг қабул қилинишида ҳам куришимиз мумкин. Давлатимизнинг оиланинг ролини оширишга қаратилган сиёсати албатта фарзандларимизнинг маънавиятини йўқсалтиришида катта аҳамиятга эга бўлади.

2-масалани баёни. “Маънавиятни шакллантиришга бевосита таъсир қиладиган яна бир муҳим ҳаётий омил-бу таълим-тарбия тизими билан чамбарчас боғлиқдир”¹. Таълим-тарбия барча даврларда инсоният олдида ҳал етилиши зарур бўлган энг муҳим вазифа бўлиб келган. Мустақилликка эришгач ислохотларимизнинг энг муҳим масалаларидан бири таълим соҳасини ривожлантиришдан иборат бўлди. Бугунги кунда таълимдаги узвийликни таъминлаш мақсадида мактаб таълимини ривожлантиришга катта эътибор берилди. 2004-йилнинг 19-февралида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2004-2008-йилларда мактаб таълимини ривожлантириш Дастурини таёрлаш чора-тадбирлари тўғрисида” ги Фармоиши эълон қилинди. Унга кўра умумий таълим мактаблари моддий-техника базасининг ҳолатини ўрганиш ҳамда 2004-2008-йилларда мактаб таълимини ривожлантириш дастурини ишлаб чиқиш бўйича махсус комиссия тузиш ва унинг вазифалари кўрсатиб берилган. Ўзбекистонни келажаги ҳар жиҳатдан узлуксиз таълимнинг ҳолати билан алоқадордир, чунки мутахассис ходимлар тайёрлаш даражаси азалдан халқнинг иқтисодий гуллаб яшнаши, маъданияти маънавияти ва ҳаттоки руҳиятини ҳам белгилаб келган.

Миллий дастурнинг эътиборли томони яна шундаки, унда халқимиз ва миллатимиз менталитетининг мана шу жиҳатларини алоҳида эътиборга олганлиги билан кишиларимиз орзу-интилишлари, ихтиёж ва манфаатларини қондиришга қаратилгандир. Шу ўринда, масаланинг яна бир аҳамиятли жиҳати бор. Агар биз тарихимизга назар ташлайдиган бўлсак, барча замонларда ҳам халқимизнинг

¹ Каримов И.А. Миллий истиқлол мафкураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. 23-бет

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Тошкент, “Маънавият”, 2008 й. 60-бет.

дунёкараши, ўзига ҳос тафаккури ва турмуш тарзида хусусий тадбиркорлик билан шуғулланишга интилиш доим кучли бўлган. Бизнинг минтақамизда азал-азалдан кулолчилик, ганчкорлик, темирчилик, ўймакорлик ва хунармандчилик билан шуғулланадиган кичик-кичик устаҳона ва дўконлар кўп бўлган. Аҳолининг асосий қисми шу касб хунарлар билан шуғулланиб, уларнинг маҳорати авлоддан-авлодга ўтиб келган. “Таълим тўғрисида”ги Қонунда бу масалага алоҳида эътибор берилган. Таълим жараёнидаги туб ислохотлар эса мана шу касб-хунарларни қайта тиклаш, ёшларга чуқур билим ва хунар ўргатиш асосида уларда аждодларимиз касб-корига ихлосмандлик фазилатларини шакллантиришга хизмат қилади. Иккинчи томондан эса, муҳим бир ижтимоий масала ишсизликни камайтириш, айниқса, умумтаълим мактабларини битириб чиқаётган ёшларни иш билан таъминлаш масаласини бир оз бўлсада ҳал этишга имкон беради. Ёшлар орасида турли оқимларга эргашувчилар, давлат қонунчилигини оёқ ости қилаётганларнинг учраётгани чидаб бўлмайдиган ҳолдир. Бу ҳол ёшлар тарбиясида муҳим муаммолар борлигини кўрсатади. Ёшларнинг асосий мақсади, аввало илм-хунар ўрганишга, ватан олдидаги фуқоролик бурчини ўташга қаратилган бўлиши зарур.

Олий укув юртлари қошида ёшларни қизиқишини инобатга олиб, компьютерларни амалий ўрганиш ва унга чиқа олиш имкониятларини барпо этиш учун курслар, турли ижодиёт уйлари ташкил этилмоқда. “Биз мамлакатимизнинг истиқболи ёш авлодимиз қандай тарбия топишига, қандай маънавий фазилатлар эгаси бўлиб вояга етишига, фарзандларимизнинг ҳаётга нечоғли фаол муносабатда бўлишига, қандай олий мақсадларга хизмат қилишига боғлиқ эканини ҳамиша ёдда тутишимиз керак” дейди президентимиз И. А. Каримов. Республикамизда таълим-тарбия тизимини ислоҳ қилиш борасида малга оширилаётган ишлар ҳудди мана шу мақсадга йўналтирилган. Зеро, ушбу масала ғоявий нуқтаи назардан “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” ва “Таълим тўғрисида”ги Қонун принципларига сўзсиз мувофиқ келади. “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да зикр этилган узлуксиз таълимнинг миллий модели (принципи) тамоиллари моҳиятан таълимнинг миллий-маърифий, илмий, тарихий, халқ анъаналари, миллий меросимиз билан уйғунликда олиб борилишини англатса, “Таълим тўғрисида”ги Қонуннинг 4-бобида, маънавий-ахлоқий тарбия ва маърифий ишларни такомиллаштириш, унинг замонавий тарбиявий шакл ва воситаларини ишлаб чиқиб, амалиётга тадбиқ этиш, миллий, тарихий анъаналар ва умумбашарий қадриятларга асосланиш муҳим аҳамият касб этиши алоҳида қайд этилган.

Демак, миллий моделга кўра, таълим тизимини янгилаш табиий равишда миллий меросимизни ўрганиш ва уни педагогик тафаккур истеъмолига олиб кириш заруриятини вужудга келтирмоқда. Бу бежиз эмас албатта “Замонавий таълим тарбия тизими ва миллий мерос асосидаги ғоявий уйғунлик, таълим тарбия жараёнида миллий мероснинг маънавий маърифий заминларига таяниш зарурлигини ҳам англатади”.¹ Шу жиҳатдан олиб қараганда ўтмиш алломалари, мутафаккирларининг маънавий меросларини ёш авлоднинг тарбиясидаги аҳамияти бугунги кунда ҳам ғоят бекиёсдир. Кадрлар тайёрлаш миллий модели фақат таълим-тарбиядангина иборат бўлмай балки кўпгина ҳаётий босқичларни ўз ичига олади. Миллий моделимиз бу-шахс, давлат ва жамият, узлуксиз таълим, фан, ишлаб чиқаришнинг ўзвий бирлиги ва

¹ Б.Очилова. Миллий-маънавий юксалишда мерос, қадриятлар ва ворисийлик. Тошкент, “Истиқлол”, 2009 й. 132-бет

ҳамкорлиги, уларнинг ўзаро бир-бирига алоқасини акс эттиради. Илғор педагогик технологиялар ҳозирги даврдаги таълим жараёнини янги сифат кўрсаткичларга олиб чиқади. Педагогик технологиялар таълим беришнинг замонавий усулларида энг муҳими бўлиб, уларни қўллаш, ўқувчи ва талабаларнинг шахсий сифатларини ривожлантириш ва такомиллаштириш имконини беради.

Шахс маънавиятини шакллантириш, маънавий дунёқарашини бойитишда таълим тизими энг муҳим омил булиб хизмат қилмоқда.

3-масаланинг баёни. “Агар биз Ўзбекистонимизни дунёга тараннум этмоқчи, унинг қадимий тарихи ва ёруғ келажagini улуғламоқчи, уни авлодлар хотирасида боқий сақламоқчи бўлсак, авваламбор буюк ёзувчиларни, буюк шоирларни, буюк ижодкорларни тарбиялашимиз керак. Нега деганда, улуғ адиб Чулпон айтганидек, адабиёт яшаса-миллат яшайди”.¹ Адабиёт ва санъат асарлари Мустақил республикаимиз фукарolari маънавий дунёсини бойитиш, уларни гўзал нарсаларнинг ҳаммасидан бахраманд қилиш каби ажойиб хусусиятларга эга. Маънавий ғояси юксак, бадиий жозибали адабиёт ва санъат асарлари кишилар қалбига тезроқ йўл топиш, эстетик хиссиётига кучли таъсир қилиш, ҳаётий воқеа-ҳодисаларни чуқур мушоҳада этишга даъват этиш каби хусусиятлари билан ажралиб туради. Шунинг учун адабиёт ва санъат асарларининг кишиларни юксак маънавий-ахлоқий руҳда тарбиялашдаги бадиий таъсир этишдек воситалик хусусиятидан имкони борица кенгрок фойдаланиш муҳим аҳамиятга эгадир.

Адабиёт ва санъат асарларининг кучи унинг халқчил ва тушунарлилигида, кишилар ички - рухий дунёсига эмоционал таъсир кўрсата олишидадир. Маънавий баркамол авлодни тарбиялашда адабиёт ва санъатнинг ана шу хусусиятини ҳисобга олиш муҳимдир.

Маънавий тарбияда ўзбек халқининг бой маънавий меросидан кенг фойдаланиш унинг таъсирчанлиги, самарадорлигини оширишда муҳим омил бўла олади. Ёшларимиз маънавий тарбиясида Юсуф хос Ҳожиб, Аҳмад Юғнакий, Аҳмад Яссавий, Лутфий, Алишер Навоий, Абдурахмон Жомий, Машраб, Муқимий, Фуркат, Абдулла Кодирий, Чулпон, Усмон Носир каби классик шоир ва ёзувчиларимиз асарларидан фойдаланишимиз улар қалбини, рухий дунёсини маънавий бойитишда катта аҳамиятга эгадир. Уларнинг бизга қолдирган бой бадиий-маънавий мероси ўзининг чуқур фалсафий мазмуни, ахлоқий юналиши билан ажралиб туради.

Классик санъаткорларимиз асарларида ҳалоллик ва поклик, тўғрилиқ, бировнинг ҳақиқа кўз олайтирмаслик, хиёнат қилмаслик, инсонпарварлик, ватанпарвалиқ, меҳнатсеварлик, диёнатлилиқ, иймонлилиқ, ҳалол лутма билан кун қуриш, ота-онани ҳурмат қилиш каби инсон учун зарур маънавий ҳислатлар юқори бадиий савияда баён этилган.

Маънавий тарбияда Пиримқул Кодиров, Одил Ёқубов, Саид Аҳмад, Уткир Ҳошимов, Тохир Малик каби ёзувчиларимиз; Абдулла Орипов, Ёркин Воҳидов, Ойдин Ҳожиёва, Омон Матчон, рауф Парфи каби шоирларимизнинг асар ва шеърларидан ҳам кенг фойдаланиш, бадиий асарлар, улардаги қахрамонларнинг феъл-атвори, ахлоқи, маънавий дунёси тўғрисида суҳбат, мунозара утказиш катта самара беради.

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Тошкент, “Маънавият”, 2008 й., 140-бет

“Қачонки миллий маданиятимизнинг ўзвий қисми бўлган театр санъати хусусида сўз борар экан, буюк маърифатпарвар Маҳмудхўжа Бехбудийнинг “Театр-бу ибратхонадир”, деб айтган фикрини эслаш ўринлидир”.¹

Маънавий тарбияда кишилар онги, рухиятига таъсир этишда театр санъатининг ҳам роли, ўрни ва аҳамияти, таъсир этиш доираси имкониятлари чексиздир. Биз театр санъатини икки томони чархланган шамширга ухшатишимиз мумкин. У бир томони билан кишилар қалбига ёруғлик олиб кирса, уни юксак маънавийлик томон йўлласса, иккинчи томони билан эса инсон қалбидаги нодонлик, жаҳолат яъни маънавийтсизликка ва жаҳолатга қарши курашади.

Театр санъати бошқа санъат турлари каби образли - бадиий табиати билан инсон қалбига эмоционал таъсир кўрсатиш, унинг рухий дунёсига чуқур кириб бориш, шу орқали маънавий дунёсини бойитиш хусусиятига эга. Мустақилликни мусахкамлаш, кишиларни юксак маънавийлик руҳида тарбиялашда театр санъатининг ана шу хусусиятидан унумли фойдаланиш замон талаби. Афсуски, кишиларимиз, шу жумладан ёшларимизнинг театр, кино санъати, ёки санъатнинг бошқа турларига бўлган кизиқиши унчалик етарли даражада эмаслиги кишини ажаблантиради. Театр воқелигимиз, кишиларимиз турмуши, интилиши, кизиқиши, хатти-ҳаракатларини хаяжон билан акс эттирадиган майдондир. У бир вақтнинг ўзида ҳам сўз, ҳам мусика, ҳам хатти-ҳаракат орқали инсон қалбига таъсир этиш хусусиятига эгаллиги билан ажралиб туради. Шунинг учун театр ва кино санъатининг бу хусусиятидан маънавий тарбияда фойдаланиш катта самара бериши шубҳасиз. Фақат улардан самарали фойдаланиш лозим бўлади.

Бундай асарларни кишилар қалбига кириб боришида телевидение имкониятларидан фойдаланишга алоҳида аҳамият бериш талаб этилади. Кишиларимиз «Оталар сўзи - аклнинг кўзи» каби кўрсатувларни сабрсизлик билан кутганидек, маънавий юксакликка чорлайдиган, яъни жасорат ва олижанобликни, маънавий гўзаллик ва ахлоқий покликни, улуғворлик, нафосат ва маънавий қадриятларимизни тарғиб этувчи бадиий юксак адабиёт ва санъат асарларига муҳтождир. Чунки, улар маънавийтимизни йўқсалтирибгина қолмасдан, шунинг билан бирга ёшларимизга илм эгаллашда, миллат ва ватанни тараққий эттиришда фидойилик кўрсатишда, завқ-шавқ ва илхом бағишлайдиган воситаларнинг асосийларидан бири ҳисобланади.

Тарбиявий ишларни амалга оширишда ва ёшларимиз онгига миллий истиқлол ғояларини сингдиришда республика маънавият ва маърифат кенгашининг олиб бораётган амалий ишларини ҳам алоҳида таъкидлаш лозим бўлади. Унинг вилоятлардаги ва Тошкент шаҳридаги билимларида самарали ишлар амалга оширилмоқда. Хусусан, талаба ёшлар билан республикаимизнинг кўзга кўринган адабиёт ва санъат арбобларининг учрашувларини ташкил қилиш, кўзга кўринган олимлар иштирокида турли илмий-амалий конференциялар уюштириш каби ута муҳим ишларни амалга оширилмоқда. Айниқса, бу кенгаш томонидан маънавият, тарбия ва таълим масалаларига бағишланган илмий, илмий-оммабоп рисоаларни босиб чиқараётгани ва уларни ёшлар уртасида кенг тарғибот қилаётганлигини алоҳида таъкидлаш лозим бўлади. Бу кенгаш ўз фаолияти билан мамлакатимизда тарбия борасида олиб борилаётган умумий ишга ўз хиссасини қушиб келмоқда.

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Тошкент, “Маънавият”, 2008 й., 144-бет

4-масаланинг баёни. “Ҳозирги пайтда ҳаётимизни электрон ахборот воситалари, хусусан, телевидение ва радиосиз умуман тасаввур этиб бўлмайди. Бугунги кунда улар бир вақтнинг ўзида ҳам ахборот майдони, ҳам ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий минбар, шу билан бирга, инсонга маданий, бадиий-эстетик озик берадиган ва ҳордиқ чиқарадиган макон вазифасини бажармоқда, десак, ҳато бўлмайди. Шу сабабли ўткир таъсир кучига эга бўлган телевидение ва радио соҳасини изчил тараққий эттириш жамиятнинг доимий эътибор марказида бўлиши табиий”¹. ОАВ орқали аввало инсонлар сиёсий-ижтимоий, иқтисодий, маланий ҳаётда ҳамда дунё ҳамжамияти, давлатлараро муносабатларда содир бўлаётган ўзгаришлардан хабардор бўлади. Уни идрок этади, муносабат билдиради. “Ахборот”, “Оммавий ахборот” атамалари XX-асрда кенг ишлатила бошланди. Ахборот мамлакатлар ва дунё халқларида бўлаётган воқеа ва ҳодисалар тўғрисида хабарни етказиш билан характерланади. Оммавий ахборот эса унинг кўламини ва кенг жамоатчиликка йўналтирилганлигини билдиради. XXI-аср “ахборот асри” бўлиши ҳамда ахборотнинг асосий “Ресурс”га айланиши тўғрисидаги қарашлар реалликка айланмоқда. Айни пайтда, оммавий ахборот воситалари, дунёда мафкуравий кураш ёки инсон онги ва тафаккурини эгаллаш, унга таъсир кўрсатиш майдони ҳамдир. Оммавий ахборот воситалари турли халқлар маданий ҳаётига, тафаккур тарзига, урф-одат, анъаналари, кадриятларига ҳам таъсир кўрсатиш ва кўпроқ таъсир майдонига эга бўлиш имкониятига эга.

Дунёдаги барча мамлакатларда оммавий ахборот воситалари етакчи ўрин тутди. Мамлакат ижтимоий-сиёсий ҳаётида етакчи рол ўйнаганлиги учун ҳам уларга тўртинчи ҳокимият тусини бериш оммалашган. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 67-моддасида: “ОАВ эркиндир ва қонунга мувофиқ ишлайди. Улар ахборотнинг тўғрилиги учун белгиланган тартибда жавобгардирлар. Цензурага йўл қўйилмайди”, дейилади. Ҳозирги кунда мустақил давлатимизда оммавий ахборот воситалари ва уларда хизмат қилаётган ижодкорларнинг эркин, кенг қамровли, ошкора фаолият кўрсатишлари учун барча шарт-шароитлар яратилган. Мустақиллик йилларида Олий Мажлис томонидан бир қатор Қонунлар қабул қилиндики, улар ҳар бир оммавий воситаси ва ҳар бир журналист учун дастуриламалдир, ўзига хос ҳимоя воситасидир.

Ўзбекистон Республикасининг “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги Қонуни мамлакатимиздаги барча газета ва журналлар, радио ва телевидение воситаларини дунё миқёсига олиб чиқиш учун хизмат қилувчи асосий воситадир. Ана шу қонун асосида оммавий ахборот воситалари ривожланмоқда, сафлари кенгаймоқда. Атиги бир неча йил муқаддам мустақил ва электрон газеталар, кабелли ва хусусий телевидение ҳамда радиолар ҳақида ўйлаб кўришнинг ўзи бефойда эди.

ОАВ Ўзбекистонда яшаётган халқларнинг ўзлигини, уларнинг маънавий-ахлоқий идеалларини ёритишда, диний бағрикенгликни, миллатлараро тотувликни тарғиб-ташвиқ этишда муҳим ўрин тутмоқда. Мамлакатимизда ОАВ ва маънавий-маърифий кадриятларнинг асослари деганда қуйидаги жиҳатларга эътиборни қаратиш мақсадга мувофиқ: диний-руҳий асослари, ер ва сувни асраб авайлаш, оила ва қариндошлик муносабатлари одоби, ҳозирги дунё ва ахборот цивилизацияларига монандлик. Бу демократик кадриятлар билан, яъни Инсон ҳуқуқларига риоя қилиш, тадбиркорлик

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Тошкент, “Маънавият”, 2008 й., 134-бет.

эркинлиги, сўз эркинлиги, матбуот эркинлиги, илм-фан ривож, аҳолининг салохиятини ошириш билан уйғун ҳолда амалга ошироқда.

Унга алоҳида эътиборни қаратиш ва фуқороларда унга нисбатан “мафкуравий иммунитетни” шакллантириш ҳам алоҳида аҳамият касб этаётганлигини инкор этиб бўлмайди. ОАВ жамиятни маънавий янгилашдан кўзланган бош мақсад-юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ эркинлиги ва фаровонлигига эришиш,комил инсонни тарбиялаш,ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик каби миллий истиқлол ғояси билан суғорилган мақсадларни халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончини шакллантиришда ҳамда халқнинг, миллатнинг ўтда ёнмайдиган, сувда чўкмайдиган ўлмас эътиқодини уйғотишда ва қарор топтиришда муҳим рол ўйнайди. Дунё халқлари ўртасида ўзаро ишонч ва барқарорликни таъминлашда ҳамда маърифий жамият қуришда, дунё ахборот маконида ўз ўрнига эга бўлишда,ундан ҳолисона фойдаланишга имконият яратади.

Хулоса қилиб айтганда, маънавий тарбия бугунги куннинг энг долзарб масаласи. Бу ишга юртимизнинг барча зиёлилари - уқитувчилар, журналислар, ёзувчилар, врачлар, артислар, барча раҳбарлар бирдек масъулдирлар. Мамлакатимизда тарбияни ҳозирги замон талаблари даражасида олиб боришда мавжуд барча имкониятлар ва воситалардан самарали фойдаланганимиздагина маънавияти юксак ёшларни тарбиялашга эришиш мумкин бўлади.

